

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**A‘RAF SURESİ ÖRNEĞİNDE TABERÎ VE MÂTÜRÎDÎ
MUKAYESESİ**

Fatma DİNÇER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ

EYLÜL - 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

A‘RAF SURESİ ÖRNEĞİNDE TABERÎ VE MÂTÜRÎDÎ
MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma DİNÇER

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 24/09/2025 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali KARATAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Süleyman KAYA	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Soner AKSOY	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Fatma DİNÇER

24/09/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İLMÎ KİŞİLİK VE TEFSİR ANLAYIŞLARI	5
1.1. Muhammed b. Cerîr et-Taberî.....	5
1.1.1. Düşünce Sistemi ve İlmî Kişiliği	5
1.1.2. Tefsir ve Te'vîl Anlayışı	7
1.1.3. Tefsir Yöntemi ve Bilgi Kaynakları.....	9
1.2. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî.....	11
1.2.1. Düşünce Sistemi ve İlmî Kişiliği	11
1.2.2. Tefsir ve Te'vîl Anlayışı	13
1.2.3. Tefsir Yöntemi ve Bilgi Kaynakları.....	15
1.3. Taberî ve Mâtürîdî Karşılaştırması	16
1.3.1. Düşünce Sistemleri	16
1.3.2. Tefsir Anlayışları	17
2. BÖLÜM: A'RAF SURESİNDE İLİMLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMA	20
2.1. Kur'an İlimleri	20
2.1.1. Hurûf-ı Mukattaa.....	20
2.1.2. Esbâb-ı Nüzûl.....	23
2.1.3. Kasasü'l Kur'an	27
2.1.4. Emsâlü'l Kur'an.....	31
2.1.5. İsrâiliyat	34
2.2. Dînî İlimler.....	37
2.2.1. Kıraat.....	37
2.2.2. Hadis	41
2.2.3. Fıkıh	46
2.2.4. Kelâm.....	51
2.3. Dil İlimleri.....	58
3. BÖLÜM: A'RAF SURESİNDEKİ KONULAR BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMA. 63	63
3.1. Allah.....	63
3.1.1. Allah'a İman	63
3.1.2. Allah'ın İsimleri.....	65

3.1.3. Ru'yetullah.....	66
3.1.4. Allah'a Dua.....	70
3.1.5. Yaratılış Mucizeleri ve Kudret Delilleri.....	72
3.2. Âhiret.....	75
3.2.1. Sorgu ve Sual	75
3.2.2. Cehennem Ehli	79
3.2.3. Cennet Ehli.....	85
3.2.4. A'raf Ehli	90
3.3. Nübüvvet.....	99
3.3.1. Peygamberlerin Gönderilişi	99
3.3.2. Hz. Âdem	103
3.3.2.1. Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblisin Asiliği.....	103
3.3.2.2. İblis'in Âdemoğullarını Aldatması	108
3.3.2.3. Âdemoğlunun Haddi Aşması.....	113
3.3.3. Hz. Nûh	118
3.3.4. Hz. Hûd	119
3.3.5. Hz. Sâlih.....	121
3.3.6. Hz. Lût	126
3.3.7. Hz. Şuayb	127
3.3.8. Hz. Musa	128
3.3.8.1. Kavmine Peygamber Olarak Gönderilişi	129
3.3.8.2. Firavun'un Kavminin Cezalandırılması.....	133
3.3.8.3. İsrâiloğulları'nın Maymuna Çevrilmesi.....	138
3.3.8.4. İsrâiloğulları'nın Kurtuluşu ve Nankörlüğü.....	141
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	150
ÖZGEÇMİŞ.....	154

KISALTMALAR

çev. : Çeviren

ed. : Editör

Hz. : Hazreti

öl. : Ölümü

sad. : Sadeleştiren

sav : Sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

ÖZET	
Başlık: A‘raf Suresi Örneğinde Taberî ve Mâtürîdî Mukayesesi	
Yazar: Fatma DİNÇER	
Danışman: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Kabul Tarihi: 24/09/2025	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 154 (ana kısım)
Bu çalışmamızda klasik dönem müfessirlerinden olan, ayrıca tarihçi ve fâkih olarak da bilinen Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl.310/923) <i>Câmiu 'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân</i> isimli tefsiriyle yine aynı dönemde yaşamış olan müfessir, fâkih ve kelâmcı Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'nin (öl.333/944) <i>Te'vilâtü'l Kur'ân</i> adlı tefsiri karşılaştırılmıştır. Aynı dönemin ilmî ortamını teneffüs eden ancak farklı bölgelerde yaşamış ve eğitimlerini bulundukları bölge civarında tamamlamış olan müfessirlerimizin aldıkları bu ilmi ortaya koymadaki benzer veya farklı yönlerinin varlığı araştırılmıştır. Buradaki amacımız, aynı asırda yaşadıkları göz önüne alınarak müfessirlerimizin düşünce sistemlerinde ve tefsir anlayışlarında farklılık olup olmadığını mukayeseli olarak incelemek ve içinde bulundukları sosyo-kültürel yapının düşünce sistemlerinin oluşumuna etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla yaptığımız araştırmada müfessirlerimizin tefsir alanında ortaya koydukları iki kıymetli eser olan <i>Câmiu 'l-beyân</i> ve <i>Te'vilâtü'l-Kur'ân</i> başvurduğumuz ana kaynaklar olmuştur. Yapacağımız mukayeseli araştırma için Kur'an'ın tamamını incelemek zorluk oluşturacağından konu çeşitliliği açısından araştırmamızda tercih ettiğimiz A'raf suresi özelinde kaynak tefsirler incelenmiştir. Müfessirlerimizin Kur'an ilimlerinde yaptıkları açıklamalara, dinî ilimlere tefsirlerinde ne oranda ve ne şekilde yer verdiklerine bu sure özelinde karşılaştırmalı olarak değinilmiştir. Daha sonra müfessirlerimizin A'raf suresindeki bazı konuları ele alış yöntemleri, yorum farkları ya da benzerlikleri, açıklamalarında yer verdikleri tefsir kaynakları vb. yönünden mukayese edilmiştir. Araştırmamızın nihayetinde, her iki müfessirimizin tefsir yöntemlerinde bazen benzerliklere rastlasak da genel olarak farklı yöntemlere başvurdukları, bunda içinde bulundukları ortamın ve tâbî oldukları ekollerin düşünce sistemlerine etkisinin payının yüksek olduğu ortaya konulmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Taberî, Mâtürîdî, Mukâyese	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Comparison of Tabari and Maturidi in the Example of Sūrat Al-A'raf	
Author of Thesis: Fatma DİNÇER	
Supervisor: Prof. Dr. Ali KARATAŞ	
Accepted Date: 24/09/2025	Number of Pages: v (pre text) + 154 (main body)
This study undertakes a comparative analysis of two seminal exegetical works from the classical Islamic tradition: <i>Jāmi' al-Bayān 'an Ta'wīl Āy al-Qur'ān</i> by Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī (d. 310/923), a renowned exegete, historian, and jurist; and <i>Ta'wīlāt al-Qur'ān</i> by Abū Maṣṣūr Muḥammad al-Māturīdī (d. 333/944), an influential exegete, jurist, and theologian. The presence of similarities or differences in how our exegetes who lived in different regions but breathed the scholarly atmosphere of the same period and completed their education in the surrounding areas reflected the knowledge they acquired has been investigated. This study seeks to elucidate the convergences and divergences in their exegetical methodologies and theological orientations, shaped as they were by distinct socio-cultural and scholastic environments. The primary aim is to determine whether, despite their temporal proximity, these exegetes exhibit notable differences in interpretive approach and hermeneutical frameworks, and to what extent these differences can be attributed to the socio-cultural structures and theological schools that informed their thought. The analysis is grounded in their respective magnum opuses, <i>Jāmi' al-Bayān</i> and <i>Ta'wīlāt al-Qur'ān</i>, which serve as the principal sources of this inquiry. Given the extensive scope of the Qur'anic corpus, the study narrows its focus to Sūrat al-A'raf, selected for its thematic richness and interpretive diversity. Within this framework, the research examines the exegetical treatments of both scholars with regard to Qur'anic sciences, the incorporation and application of ancillary Islamic disciplines, and their respective engagement with earlier interpretive authorities. Particular attention is devoted to the methodological strategies employed in elucidating specific passages, the hermeneutical tools utilized, and the similarities and distinctions in their theological and jurisprudential inferences. The study concludes that, while occasional methodological parallels are observable, the two exegetes largely adhere to distinct interpretive paradigms. This divergence is significantly informed by the intellectual traditions and theological affiliations prevalent in their respective contexts.	
Keywords: Tafsir, Qur'an, Tabarī, Māturīdī, Comparison	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Kur'an-ı Kerim, daha iyi anlaşılabilmesi için pek çok müfessir tarafından tefsir edilmiştir. Müfessirlerin aldıkları ilimler, yaşadıkları sosyo-kültürel çevre ve bunlara bağlı olarak oluşturdukları fikrî altyapıları tefsir eserlerine yansımış ve ortaya çeşitli tefsirler çıkmıştır. Bu tefsirler genel bir kabulle -bu konuda son dönemde bazı tartışmalar olsa da- rivayet ve dirayet tefsirleri olarak iki kısma ayrılmıştır. Daha çok nakille gelen bilgiye dayanılarak yapılan tefsir, rivayet tefsiri olarak isimlendirilirken naklin yanında aklî çıkarımlara da önem veren tefsire dirayet tefsiri denilmiştir. Tefsir alanında bu iki türün klasik dönemdeki en önemli temsilcileri olduğu söylenen Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eseri rivayet tefsiri, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l Kur'ân* adlı eseri ise dirayet tefsiri olarak kabul edilmiştir. Ancak çeşitli araştırmalarda tefsirin bu şekildeki tasnifine yöneltilecek eleştiriler çerçevesinde her iki müfessirin tefsirlerinin durumu farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Taberî'de dirayetin, Mâtürîdî'de rivayetin etkisi öne çıkarılmaktadır.

Müfessirlerimizden Taberî hicrî üçüncü asrın en önemli müfessirlerinden olup Taberistan'da dünyaya gelmiş ve küçük yaşlarda ilim öğrenmeye başlamıştır. Döneminin önemli ilim merkezlerinde, değerli hocalardan eğitim alarak kendini hadis, fıkıh, kıraat, Arap dili alanlarında geliştirmiştir. Daha sonra Bağdat'a dönerek oraya yerleşmiş ve ilmî çalışmalarına burada devam etmiştir. Tezimizin ana kaynaklarından biri olan *Câmiu'l-beyân* Taberî'nin günümüze kadar ulaşan, tefsir alanında ortaya koyduğu en kıymetli eseridir. Diğer müfessirimiz Mâtürîdî ise Semerkand'da dünyaya gelmiş, bilindiği kadarıyla eğitimini yaşadığı bölge olan Mâverâünnehir'de bölgenin meşhur âlimlerinden almış; tefsir, kelâm, fıkıh ve mezhepler tarihi alanlarında kendini geliştirmiştir. Kelâm alanında Hanefî mezhebinin en önemli temsilcilerindendir. Onun, tezimizin diğer ana kaynağını oluşturan *Te'vîlâtü'l Kur'ân* adlı eseri klasik tefsir anlayışından farklı olarak tefsir alanına pek çok yenilikler getirmiştir.

Bu çalışmamızda A'raf suresi özelinde, zikrettiğimiz iki müfessirin tefsirlerini inceleyerek tefsirlerinin oluşumunda etkili olan fikrî alt yapıları ve ayetleri yorumlama yöntemlerini mukayeseli olarak araştıracağız.

Çalışmanın Önemi

Hicrî üçüncü asırda yaşamış olan ve erken dönemde Kur'an-ı Kerim'in tamamını tefsir ederek bu alana büyük katkı sağlayan müfessirlerimiz, ortaya koydukları eserlerinde; yaşadıkları dönemin tefsir anlayışının, tefsire etki eden sosyal ve kültürel çevrenin, dönemin ilmî çevresinden elde ettikleri birikimlerinin günümüze taşınmasında önemli rol oynamışlardır.

Taberî'nin rivayet tefsiri olarak gösterilen eseri, içerisinde barındırdığı rivayetlerle sahabe ve tâbiinden pek çoğunun tefsir yorumlarının günümüze taşınmasına öncülük etmiştir. Mâtürîdî ise tefsir alanına rivayetin yanında dirayet metodunu kazandırarak nassların akılla desteklenerek de yorumlanabileceğini göstermiştir.

Aynı asrı teneffüs etmiş olan ve günümüzde tefsir alanında iki farklı türün önemli temsilcilerinden kabul edilen müfessirlerimizin, tefsir eserlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesinin önem arzettiğini ve alana katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Ön araştırmalarımız neticesinde iki müfessir hakkında yapılan karşılaştırma türü çalışmaların daha çok tek bir konu özelinde yapıldığı, genel olarak tefsir anlayışları konusunda yeterli bir araştırmanın olmadığı görülmüştür.

Çalışmanın Amacı

Müfessirlerimizin eserleri; erken dönemden elimize ulaşmaları, Kur'an-ı Kerim'in tamamının tefsiri olmaları, farklı yöntemler kullanılarak ortaya konulmaları ve telif edildikleri dönemdeki tefsire dair ilmî birikimi günümüze yansıtmaları gibi özellikleri nedeniyle tefsir alanında önemli yere sahip iki kıymetli eserdir. Müfessirlerimizin; aynı dönemin sosyal, kültürel, siyasal havasında yaşamış olmalarının yanında farklı coğrafyalarda bulunmalarının tefsirlerinin arka planına yansımalarını, bu bahsedilen etkenlerin eserlerdeki benzer ve farklı yönlerin oluşumuna etkisini araştırmak amacıyla bu çalışmanın yapılması münasip görülmüştür. Taberî ve Mâtürîdî tefsirleri, biri rivayet diğeri dirayet olmak üzere iki farklı türde yazılmış eserler olsalar da müfessirlerinin aynı dönemde yaşamış olmaları nedeniyle aynı kaynaklara ulaşmaları ve ayet yorumlarında benzer görüşler ortaya koymaları ihtimalinin de incelenmesi uygun görülmüştür.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* isimli eseriyle Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l Kur'ân* isimli eseri esas alınarak aralarında karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırmanın bu iki hacimli tefsirin tamamını kapsaması mümkün olmadığından daha kısıtlı alanda çalışma yapmanın uygun olacağı düşünülerek bir sure özelinde inceleme yapılması doğru bulunmuştur. Bu amaçla inanç, yaratılış, âhiret yurdu, peygamberlerin kıssaları gibi çeşitli konuları içeren A'raf suresi seçilerek zikrettiğimiz her iki tefsir eserinde de bu sure detaylı şekilde incelenerek karşılaştırılmıştır. Bu inceleme tefsirlerin orijinal dili olan Arapça yayınları üzerinde yapılmış, ihtiyaç hissedildiğinde eserlerin tercümelerine müracaat edilmiştir. Tezimizde yer verdiğimiz Kur'an mealleri için kaynak olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Meali* adlı eseri tercih edilmiştir.

Yapılan araştırmanın kapsamı dikkate alındığında incelemeden elde edilecek sonuçlar elbette ki eserlerin tamamını kapsayan bir araştırma netliğinde kesin bulgular olmayacaktır. Bu çalışma müfessirlerimizin tefsir eserlerine mukayeseli bakışta genel bir görüş oluşturmamıza, kullandıkları yöntemler ve tefsir alanındaki bilgi birikimleri vb. hususları karşılaştırarak bu hususta fikir sahibi olmamıza katkı sağlayacak mahiyette olacaktır.

Çalışmamızın başlangıcında müfessirlerimiz ve tefsirleriyle ilgili yazılmış eserler ve akademik araştırmalar imkân ölçüsünde tespit edilmeye çalışılmış, bunlardan bir kısmından tezimizde de istifade edilmiştir. Müfessirlerimizle ilgili yapılan karşılaştırma türündeki akademik çalışmalardan Ömer Dinç tarafından 2013'de hazırlanan *Taberî ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından Mukayesesi* isimli yüksek lisans tezi, Rüstem Can tarafından 2023'de hazırlanmış olan *Taberî ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Bağlam Açısından Mukayesesi* isimli doktora tezi, Elif Turan tarafından 2023'de hazırlanmış olan *Tefsir'de Lafzî Kaideler Taberî ve Mâtürîdî Tefsirleri Üzerinden Mukayeseli Bir Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezi incelenmiştir. Bu tezler iki müfessiri belli bir konu özelinde karşılaştırma amacıyla yapılmış çalışmalardır. Bunlardan başka 2018'de Veysel Gengil'in *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi* adlı doktora tezi içerisinde "Taberî'de tefsirin gerekliliği" adıyla bir başlık açılarak her iki müfessirin tefsir-tevil anlayışları, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey ekollerinin izlerini yansıtan durumları mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışma tez içerisinde değinilen bir konu olduğundan kısıtlı bilgi içermektedir. Ayrıca *Bir Müfessir Olarak*

İmam Mâtürîdî adlı editörlü eserde Harun Bozkurt tarafından hazırlanan bir bölümde “Taberî ve Mâtürîdî Mukayesesi -Duhâ ve İnşirâh Surelerinin Örneğinde-” başlığı altında kısa bir karşılaştırma çalışması yapılmıştır.

Bizim konumuzla aynı amacı taşıyan tez çalışması, Ayşe Rana Muslu tarafından 2023’de *Nisâ ve A’raf Suresi Özelinde Taberî ve Mâtürîdî Tefsirlerinin Mukayesesi* adıyla hazırlanan yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma, bizim tezimizin yazım aşamasında yayınlanmış olup tezimizle arasında belirgin farklılıklar bulunması nedeniyle konu değişikliğine gidilmemiştir. Bu bahsedilen tezde Mekkî ve Medenî iki sure belirlenerek bu surelerdeki ayetlerden her iki müfessirin de görüşlerinin yansıtılabileceği belli konulardan başlıklar seçilmiştir. Bu başlıklar altındaki ayetler üzerinden iki tefsirin daha çok rivayet ve dirayet yönü incelemeye tâbi tutularak karşılaştırılmıştır. Bizim çalışmamız bir sure özelinde hazırlanmış olsa da daha kapsamlı olarak ele alınmış olup A’raf suresinin tamamı öncelikle iki tefsirden de okunarak ayrıntılı incelenmiştir. Daha sonra müfessirlerin bu surede yer verdikleri Kur’an ilimleri, dînî ilimler ve dil ilimleri araştırılarak elde edilen bulgular mukayese edilmiş; ardından son bölümde A’raf suresindeki konular üzerinden müfessirlerimizin tefsir yöntemleri ve düşünce yapıları karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: İLMÎ KİŞİLİK VE TEFSİR ANLAYIŞLARI

1.1. Muhammed b. Cerîr et-Taberî

1.1.1. Düşünce Sistemi ve İlmî Kişiliği

Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923),¹ Abbâsî hilafetinin II. döneminde yaşamış klasik dönem müfessirlerindendir.² İmamı'ı müfessirin olarak da bilinmektedir.³ Taberîstan'ın⁴ Âmul şehrinde dünyaya gelmiştir.⁵ Yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, dokuz yaşında ise hadis yazmaya başlamıştır.⁶ Ömrünü ilim ile geçirmiş olan Taberî bu amaçla çokça yolculuklar yapmıştır. Yaşadığı dönemin ilim merkezlerinden olan Rey, Bağdat, Basra, Kûfe, Şam ve Mısır'a seyahatler yaparak bu şehirlerde dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiştir.⁷ Ömrünün yaklaşık elli yılını geçirdiği Bağdat'a yerleşip burada ilmî çalışmalar yapmaya devam etmiştir.⁸ Yaşadığı dönemde özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe dönemin önemli ilim ve kültür merkezleridir.⁹

Rey şehri onun ilk ilmî yolculuk durağıdır. Orada hadis, tarih, isrâiliyat haberleri alanlarında eğitim alırken diğer taraftan Ebû Mukâtil'den Hanefî fıkhnı öğrenmiştir. Daha sonra Basra'ya giderek orada bazı muhaddislerden birçok hadisin, siyer, câhiliye ve Hulefâ-yî Râşidîn dönemi haberlerinin rivayet icazetini almıştır. Ardından dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Kûfe'ye giderek buradaki âlimlerden kıraat, câhiliye devri şiiri ve Arap dili ve edebiyatı tahsil etmiştir. Beyrut'ta Şamlılar'ın kıraati üzerine eğitim almış, Mısır ve Bağdat'ta Şâfiî âlimlerinin önde gelenlerinden Şâfiî fıkhnı öğrenmiştir. Mısır'da dil eğitimine devam ederken diğer taraftan Mâlikî fıkhnı ve Verş'in

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 1/454.

² Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/316.

³ Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâlüddîn Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe), 95.

⁴ Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 95.

⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/454; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2/124.

⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/124.

⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/455

⁸ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/315.

⁹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/147.

kıraatlerini de almıştır. Bir müddet devam eden bu eğitim seyahatlerinin ardından büyük bir ilmî birikimle Bağdat'a dönerek oraya yerleşmiştir.¹⁰

Bu dönemde, Halife Mütevekkil'in Ehl-i Hadis'i desteklemesiyle Sünnîler Mu'tezile'ye galip gelmiştir. Bunun neticesi olarak Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) yolundan gidenler Bağdat'ta etkinliğini arttırmıştır.¹¹ Taberî Bağdat'ta geçirdiği ömrünün son yıllarında bir kısım Hanbelilerden zulüm görmüştür. Selef âlimlerinin ihtiyatla yaklaştığı bazı meselelere meyletmekle itham edilmiş, hatta mu'tezilî görüşlere benzer görüşler ortaya koymakla suçlanmıştır.¹² Önceleri Şâfiî mezhebine bağlı olan Taberî'nin ictihad yapmaya başlayarak kendi mezhebini oluşturmuş¹³ olmasının onun ilmine ulaşamayanlar tarafında meydana getirdiği hased bu kinin nedenlerinden biri olmalıdır.¹⁴ Genelde Ahmed b. Hanbel'den övgüyle söz etmekle birlikte selefî akidesinin görüşlerine yakın görüşler benimsemiştir.¹⁵

Taberî'nin ilmi çağdaşlarından oldukça ileri düzeydeydi. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberlemiş olmanın yanında kıraat vecihlerini, Kur'an hükümlerini, hadisleri ve senedlerini, nâsîh ve mensuhu, sahabe ve tabîinin verdiği hükümleri iyi bilirdi. Tarihte de büyük bir otoriteydi. İbn Huzeyme onun hakkında "Yeryüzünde Ebû Cafer'den daha âlim birini bilmiyorum. Şüphesiz Hanbeliler ona haksızlık ettiler." demiştir.¹⁶

Taberî bütün fikhî mezheplerin eğitimini almış ancak bunlar arasından Şâfiî mezhebi hakkındaki ilmini ileri safhaya taşımıştır. Yaklaşık on yıl kadar fetvalarını bu mezhebe göre vermiştir. Daha sonra kendi mezhebini kurarak yaptığı içtihadlara göre fetvalar vermiş olsa da Şâfiî mezhebine bağlılığı kısmen devam etmiştir.¹⁷

Bağdat, Kûfe, Şam ve Mısır kurrallarından kıraat ilimlerini almıştır. *el-Fasl Beyne'l-Kıraât* adıyla yazdığı eserinde kurralların isimlerini, ihtilaflarını, dayanaklarını belirtmiş; kendi seçtiği kıraati ve seçme nedenlerini zikretmiştir. Aynı zamanda eserlerinde şiirleri, hutbeleri ve mektupları olan bir hatiptir.¹⁸

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/126-127; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/314-315.

¹¹ Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 19.

¹² Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş vd. (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1997), 4/282.

¹³ Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, 96.

¹⁴ Hasan, *İslâm Tarihi*, 283.

¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/318.

¹⁶ Hasan, *İslâm Tarihi*, 283.

¹⁷ Hasan Karakaya, "Mukaddime", *Taberî Tefsiri*, mlf. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (İstanbul: Hisar Yayınları, 1996), 1/4.

¹⁸ Karakaya, "Mukaddime", 1/5.

Taberî seleften gelen tevil ve görüşlere önem vermiş, hatta bazen onların görüşlerine muhalif olduğu için bazı tevilleri reddetmiştir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki Taberî'nin kullandığı “selef” ifadesi ile İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) başını çektiği hareket olan “selef” ifadesi birbirinden farklıdır. İbn Teymiyye'de ‘selefi’ Ehl-i Hadis ekolünün sistemleştirilerek bir mezhebe dönüşmüş halidir.¹⁹ Taberî ise bu kelime ile sahabe ve tâbiîn başta olmak üzere kendisinden önceki ulemayı kastetmiştir.²⁰

Düşünce sistemî olarak konuşanın muradını karşısındakine aktarmada kullanılan bütün üsluplar manasındaki beyân düşünce sistemine mensup olan Taberî Kur'an ile Arap dili arasındaki uyumu esas almaktadır. Bu tutumu Şâfiî (öl. 204/820) ile uyuşmaktadır. Her ikisi de aynı esastan hareket ederek Kur'an'ın tabiî halinin zahir ve âmm olduğunu söylemişlerdir. Taberî bu anlamda Kur'an'ın manalarının, Arap dilinin manalarına ve zahirinin de Arap dilinin zahirine uygun olması gerektiğini ifade etmiştir.²¹

1.1.2. Tefsir ve Te'vîl Anlayışı

Kur'an tefsiri literatürünün önemli iki kavramı olan tefsir ve te'vîli öncelikle lügavî yönden incelemek yerinde olacaktır. Lügatta “tefsir” için iki kök kavram zikredilmiştir. Bunlardan “fesera”; “beyan etmek, kapalı bir şeyi açmak, hastalığın teşhisi için kullanılan suyu incelemek” manalarına gelirken²² “sefera”; “açmak, aydınlatmak, peçeyi kaldırmak” gibi anlamlara gelmektedir.²³ Tefsir kelimesinin ıstılahî manası ise “Müşkil lafzın muradını ortaya çıkarmak.” demektir.²⁴

“Te'vîl” ise “asla dönüş” manasındaki “evele” kökünden gelmektedir. Te'vîl, bir şeyi kendisinden kastedilen manaya çevirmektir.²⁵ ıstılahî olarak “Zahire uygun iki muhtemel anlamdan birine yönelmek.” demektir.²⁶

Taberî'nin tefsir eserini te'vîl olarak adlandırması dikkat çekicidir. Bu kavramın tercih edilme nedenini anlayabilmek için o dönemde bu iki kelimenin nasıl yorumlandığına

¹⁹ Rifat Türkel, “Suûdi Arabistan Dışında Vehhabilik Etkisi”, *Selefilik*, ed. Doğan Kaplan (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2016), 116.

²⁰ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 25.

²¹ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 21-22.

²² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr), “fsr”, 5/55.

²³ İbn Manzûr, “şfr”, 4/369.

²⁴ İbn Manzûr, “fsr”, 5/55.

²⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş – Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “evl”, 109.

²⁶ İbn Manzûr, “evl”, 11/33.

bakmak yerinde olacaktır. Taberî ile yakın dönemlerde yaşamış âlimlerden Ferrâ (öl. 207/822), Ebû Ubeyde (öl. 209/824) ve İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) te'vîli tefsirle eş anlamlı olarak Kur'an'ın yorumu manasında kullanmışlardır.²⁷ İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an* ve *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an* isimli eserleri incelendiğinde ise tefsir ve te'vîl kelimelerini iki ayrı manada kullandığı izlenimi vardır.²⁸ Dördüncü asra kadar tefsir eserlerini isimlendirmede te'vîl ifadesinin kullanımının yaygın olmadığı görülmektedir. Te'vîlin tefsirle eş anlamlı olarak kullanıldığı bir dönemde Taberî'nin eserini te'vîl olarak isimlendirmesi ona farklı anlam yüklediğinden midir? Bunun cevabını Taberî'nin eserindeki açıklamalarına bakarak vermek yerinde olacaktır. Taberî Â-li İmran suresi 7. ayetin tefsirinde, farklı yorumlara açık olan Kur'an ayetlerini bidat ehlinin te'vîl etmesinden bahseder ve bu görüşü Katâde'den gelen rivayetle destekler.²⁹ Ayette geçen te'vîl ifadesi ile ilgili verilen görüşlere bakıldığında, bu kavrama müteşabihati kendi görüşleri ile açıklamaya çalışma manası verildiği görülür.³⁰ Eleştirilen yorumlar için te'vîl kavramını kullanmasından yola çıkarak ilk dönemlerde tefsirden farklı olan bir te'vîl kavramının bulunduğu söylenebilir. Ancak bu kullanımlar Taberî'nin te'vîl kavramını tefsirden ayırdığı sonucuna ulaştırmaz. Nihayetinde Taberî, ayet ile ilgili bu minvaldeki görüşleri verip açıklamalar yaptıktan sonra te'vîl kelimesinin Arap dilinde “tefsir, dönülecek yer ve netice” anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir.³¹ Mukaddimesinde ayetleri te'vîl yönünden üç kısma ayırır: İlki Allah'ın peygamberine bildirmesiyle peygamberinin bileceği farzlar, emirler, nehiyler gibi hususlar, diğeri sadece Allah'ın bilebileceği ecel, kader, kıyamet gibi konular ve sonuncusu da Kur'an'ın dili olan Arapçayı; i'rabını, isimlerini, sıfatlarını iyi bilen kimselerin anlayabileceği mevzulardır.³² Taberî'nin bu açıklamasından tefsir ve te'vîl arasında fark gözetmediği anlaşılmaktadır. Tefsirin tanımı içerisinde yer alan “ayetleri peygamberin sözleri ile açıklama”³³ manasını te'vîl için kullandığı görülmektedir.

²⁷ Mehmet Kaya, “Kur'an'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 126.

²⁸ Fatma Demirtaş, *Mâturîdî'nin Tefsir-Tevîl Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut ile Dilsel Kullanımın İzleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 53.

²⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 5/206.

³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/215-216.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/222.

³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/68-69.

³³ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 70.

Taberî te'vîl kelimesini kitabında çokça zikretmektedir. Özellikle te'vîl ehli,³⁴ ilim ehli³⁵ gibi ifadeleri sıkça kullandığı görülmektedir. İlim ehli ifadesini daha çok dil âlimlerinden bahsederken tercih etmiştir. Taberî'nin ayetle ilgili yorum içermeyen, sadece rivayetlerin bulunduğu açıklamalarda dâhi te'vîl ifadesini kullanması³⁶ te'vîl ile tefsir arasında anlam yönünden bir fark gözetmediğini göstermektedir.

1.1.3. Tefsir Yöntemi ve Bilgi Kaynakları

Taberî tefsir ile ilgili düşüncelerini, tefsir yapılabilecek ana çerçeveyi tefsirinin mukaddimesinde açıklamıştır. Neden tefsire ihtiyaç olduğunu şu şekilde izah eder: “Kur'an-ı Kerim muhataplarına düşünmeyi ve öğüt almayı emretmektedir. Dili anlaşılmayan bir sözden öğüt alınması beklenemez. O halde Allah bu ifadelerle aslında kullarına kendileri için kapalı olmayan ayetlerin tefsirini yaparak üzerinde düşünmelerini emretmektedir.”³⁷

Mukaddimesindeki “Kur'an'ın te'vîline (tefsirine) ulaşma yolları” bölümünde Kur'an'ı te'vîl (tefsir) etme yönteminde oluşturduğu çerçeveden bahsetmiştir. Oluşturduğu bu çerçeve hakkında bilgi vermeden önce konu ile ilgili olan ayetleri (Nahl 44,³⁸ Nahl 64³⁹ ve Â-li İmran 7⁴⁰) zikretmiştir. Taberî bu ayetlerden yola çıkarak te'vîl edilebilme açısından ayetleri sınıflandırır. Buna göre sadece Allah'ın bilgisinde olan ayetler, peygamberden başkasının te'vîl edemeyeceği ayetler ve Kur'an dili olan Arapçaya vakıf olanın te'vîl edebileceği ayetler vardır.⁴¹ Taberî aslında bu tasnifi İbn Abbâs'tan (öl. 68/687-88) gelen bir rivayete göre yapmıştır. İbn Abbâs, “Tefsir dört kısımdır; Arapların kendi dilleri olduğu için bildiği kısımlar, bilmemekle kimsenin mazur görülemeyeceği kısımlar, âlimlerin bileceği kısımlar ve sadece Allah'ın bileceği kısımlardır.” der.⁴²

³⁴ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/94, 96, 105, 120.

³⁵ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/253, 320, 342.

³⁶ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/96, 97, 108, 125, 311, 406.

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/76-78.

³⁸ “İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve üzerinde düşünsünler diye sana uyarıcı kitap indirdik.”

³⁹ “Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklamak için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik.”

⁴⁰ “Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) tevil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler.”

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/68-69.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/70.

Bu tasnife göre Taberî; ecel bilgileri, kader, kıyametin vakti gibi bir kısım ayetlerin tevîl edilemeyeceği görüşündedir. Emirler, nehiyeler, haklar, farzlar gibi bir kısım ayetlerin de ancak peygamberden gelen rivayetler çerçevesinde te'vîl edilebileceğini belirtir. Müfessirin üzerinde çalışabileceği alan ise son kısımda belirtilen alanla sınırlandırılmıştır. Müfessir bu kısımda Arap dilbilgisi verilerinden, şiirlerden, konuşmalardan ve lügatlardan istifade ederek ictihadda bulunabilir ancak bunu yaparken sahabe ve tabiîn sözlerine uygun olmasına dikkat etmelidir.

Tefsirde bilgi kaynağı olarak kabul edilen kitap, sünnet, icma ve akıl Taberî'nin de tefsirinde tercih ettiği bilgi kaynaklarıdır. Bunlardan kitap, sünnet ve icma öncelikli tercihidir. Bu kaynaklardan gelen bilgi olduğunda Arap dilinden faydalanarak te'vîl etme yöntemini kullanmaz. Sadece Arap dilini kullanarak te'vîl yapanları eleştirerek kendi reyleriyle tefsir yaptıkları için hatalı olduklarını belirtir.⁴³ Taberî peygamberden gelen bir bilgi olmadıkça bazı ayetlerin rey ile te'vîl edilmesinin uygun olmadığını belirtir. Bu kişi isabet etse de hatalıdır çünkü zanna dayalı bir yorum yapmıştır.⁴⁴

Taberî Kur'an ile dil arasındaki ilişkinin önemini ayrıca vurgulamıştır. Allah peygamberini insanlarla doğru iletişim kurabilmesi için kavminin diliyle göndermiş, aynı şekilde anlaşılabilmesi için kitabı da o peygamberin diliyle indirmiştir. Peygamberimizin dili Arapça olduğuna göre Kur'an da Arapçadır ve bu durumda Kur'an'ın zahirinin Arap dilinin zahirine uygun düşmesi gerekir. O halde Kur'an; Arap dilinin üslubunu, söz sanatlarını ve ifade tarzını tüm özellikleri ile ihtiva etmektedir.⁴⁵

Taberî'nin te'vîl ve tercih ölçütlerinden biri "zahir" kavramıdır.⁴⁶ Rivayetler arasında tercih yaparken genellikle zahire uygun olmasına bakar. "Harici bir delil olmadan manası kendiliğinden anlaşılan söz" anlamındaki zahir kavramını Taberî tefsirinde temel bir ilke olarak kullanmıştır.⁴⁷ Te'vîl tercihlerini ortaya koyarken "Kur'an'ın zahiri"ne uygun olmasını veya bu anlama yakın ifadelerle "galip, meşhur ve maruf mana" olmalarını tercih sebebi olarak kullanır.⁴⁸ Birbiriyle çelişen rivayetlerde Arap dilinde yaygın olan anlamın

⁴³ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 79.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/72-73.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/12.

⁴⁶ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 91.

⁴⁷ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 89.

⁴⁸ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 109.

tercih edilmesi gerektiğini savunur. Hiçbir delil olmadan ayetin zahiri dışında te'vîlini doğru bulmaz.⁴⁹

Tefsir metodu olarak kullandığı yöntem genellikle önce ayeti zikredip ardından ayetin tefsirini yapmak şeklindedir. Daha sonra yaptığı tefsiri destekleyen rivayetleri detaylı olarak verir. Eğer ihtilaflı görüşler varsa “Bu konuda ihtilaf vardır.” diyerek ihtilafı içeren bütün rivayetleri ayrıntılı şekilde zikreder. İhtilaflı görüşleri verdikten sonra genellikle görüşler arasından bir tercihte bulunur ve “Bize göre doğru olan görüş..” diye başlayarak tercihini belirtir. Bazen kelimelerin anlamlarını açıklamak, Araplar tarafından nasıl kullanıldığını göstermek için şairlerden alıntılar yapar. Kıraat farklılığı olan kelimelerde ise kelimenin kıraatlerdeki kullanılma biçimini açıklar.

1.2. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî

1.2.1. Düşünce Sistemi ve İlmî Kişiliği

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Semerkand şehrinin Mâtürîd mahallesinde dünyaya gelmiştir.⁵⁰ Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Abbâsî otoritesinin zayıfladığı, Samanoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bölgenin meşhur eğitim kurumu olan Dârü'l-Cûzcâniyye'de Ebû Bekir Ahmed el-Cûzcânî (öl. ?) ve Ebû Nasr el-İyâzî'den (öl. 260/874) hadis ve fıkıh eğitimi almıştır. Daha sonra bu medresede müderrislik yaparak kıymetli âlimler yetiştirmiştir. İlmî amaçla farklı beldelere seyahat ettiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Mâtürîdî tefsir, kelâm, fıkıh ve usulü, mezhepler tarihi alanlarında önemli bir mevkiye sahiptir.⁵¹ Özellikle tevhid ilmindeki başarılarıyla öne çıkmış, Ehl-i Sünnet'in teveccühünü elde ederek “İmâmü'l-Mütekellimîn” adını almıştır.⁵²

Mâtürîdî fikhen Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) usulünü takip etmiştir.⁵³ İlmî anlamda onu Ebû Hanîfe'ye ulaştıran birkaç silsile vardır. Bunlardan biri eserlerinde bazen kendisinden de atıfta bulunduğu İmam Muhammed (öl. 189/805) zinciridir. Hocası Ebû

⁴⁹ Veysel Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 129.

⁵⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/468; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'in Nesefî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/ (1985), 282.

⁵¹ Özen, “Mâtürîdî”, 28/146-147.

⁵² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/468.

⁵³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/468.

Bekir el-Cûzcânî, İmam Muhammed'in talebesi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den (öl. 200/816) ilim almıştır.⁵⁴

Fikrî alt yapının oluşmasında içinde bulunulan coğrafyanın da etkisinin olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle dönemin Mâverâünnehir bölgesine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Semerkant, hicrî ikinci asırda daha çok çatışmaların yaşandığı bir bölgedir. Mâtürîdî'nin de içinde yaşadığı dönem olan üçüncü asırda ise Mâverâünnehir'in en gözde ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Artık burası Abbâsîlerin Orta Asya'daki ilim ve kültür merkezi olma durumundadır. Dördüncü asrın başlarına gelindiğinde Bağdat tek ilim merkezi olmaktan çıkmış, Semerkant ve Buhârâ bölgeleri de önem kazanmaya başlamıştır.⁵⁵

Mâtürîdî döneminde dînî ve beşerî ilimlerde revaçta olan Mâverâünnehir'e civar bölgelerden ve uzak memleketlerden talebeler gelirdi. Bölgenin ipek yolu üzerinde olması, Samanî hükümdarlarının ve bölge halkının ilme ve âlime çok büyük değer vermesi Mâverâünnehir'in ilmî ve kültürel anlamda cazibe merkezine dönüşmesinde etkili olmuştur. İslâm dünyasının en büyük kütüphanesi Buhara'da bulunmaktaydı. Ticaretle uğraşan pek çok âlim burada rahatlıkla her iki ihtiyacını da karşılayabilirdi. Ayrıca Talas savaşından sonra burada kâğıt üretimine başlanması ilmî çalışmaların ciddi oranda hızlanmasını sağlamıştır. Tüm bu nedenler ve önemli ticari güzergâh üzerinde bulunması, bölgeye birçok farklı inanç ve düşünceden insanların da akın etmesine ve burada canlı, aktif bir düşünce ortamının oluşmasına sebep olmuştur. İslâm dünyasının diğer bölgelerinde siyasi kavgalar, âlimlere baskılar yapılırken Samanîlerin özgür ve güven verici siyaseti, bölgeyi çeşitli dinlerin, etnik grupların ve farklı düşünce yapılarının birlikte yaşadığı bir alan haline getirmiştir. Ancak bu durum İslâm'a aykırı düşünce yapılarının da gelişmesini sağlamıştır. Abbâsîler tarafından merkezden uzaklaştırılan Mu'tezile, yine Abbâsîlerin sürdüğü maniheizm taraftarları, Batınî-İsmailî taraftarları ve daha niceleri Mâverâünnehir'e yerleşmişti. Bunun neticesi olarak Mâtürîdî ve dönemin diğer büyük âlimleri bu aykırı düşüncelerle mücadele edecek şekilde kendilerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Hanefî âlimlerin bu konuda büyük gayreti olmuştur. Bu ortam Ehl-i Sünnet akidesini savunup onu sağlam temeller üzerine oturtacak

⁵⁴ Melikşah Sezen, *İmam Mâtürîdî'nin Tefsir Literatürüne Tesiri* (İstanbul: Kökler yayınları, 2018), 29.

⁵⁵ Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü", 283; Osman Aydın, "Ebû Mansur el- Mâtürîdî Dönemi Semerkant'ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri", *İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Hatice K. Arpaş vd. (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 109.

çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mâtürîdî'nin de bu minvalde çalışmalar yaptığı görülmektedir. O, eserlerinde pek çok inanç ve düşünce gruplarından bahsederek onlara eleştiriler yöneltmiştir. İslâmî mezheplerin bir kısmına reddiyeler yazmış, onlarla ilmî tartışmalara girerek kazanmıştır. Böylelikle Ebû Hanîfe'nin akidesini yayarak sistemleşmesini sağlamış, kelâm alanına yaptığı katkılarla da ona yeni bir nitelik kazandırmıştır.⁵⁶

Çok sesli dini bir ortamda birbirinden farklı görüşlerin her birinin kendi fikirlerini haklı görerek savunması Mâtürîdî'yi çözüm arayışına sevk etmiştir. Bir taraftan bilgi teorisini diğer taraftan tefsir-te'vîl anlayışını inşa ve ihyaya yönelmiştir.⁵⁷ Bilgi kaynaklarını duyular, haber ve akıl olarak belirlemiştir. Akıl; haber ve duyular yoluyla gelen bilgilerin güvenilirliğini sağlamak için kullanılır, üçü birbirini tamamlar. Bilginin hedefi hakikattir, bu kaynaklar ise hakikate ulaşmanın yoludur. Mâtürîdî'nin belirlediği bu bilgi kaynakları; nakil yönü ağır basan Ehl-i Hadis'e, akılcılığı ile ön plana çıkan Mu'tezile'ye, ilham ve keşf ile elde edilen bilgiyi zaruri bilgi gören Sûfilere karşı dengeli bir sistem oluşturma'nın ilk aşamasıdır.⁵⁸

1.2.2. Tefsir ve Te'vîl Anlayışı

Mâtürîdî mukaddimesinde tefsir ve te'vîl arasında fark olduğundan bahsetmektedir. Mâtürîdî'den önce tefsir-te'vîl ayrımını net bir şekilde ifade eden olmamıştır ancak az çok bir fark olduğu bilinmektedir. İbn Kuteybe eserinde özellikle bu kavramı kullanmış, tefsir-te'vîl ayrımını çağrıştıracak şekilde müşkil ve müteşabih ifadelerin te'vîlini oluşturmaya çalışmıştır.⁵⁹ Mâtürîdî'nin yaptığı ayrıma göre tefsir sahabenin hakkıdır. Çünkü bir olayın iç yüzünü ancak o olaya şahit olan bilebilir, bu nedenle Kur'an ayetlerinin hangi konu üzerine indiğini bilen ve olaylara şahit olan sahabenin yaptığı açıklamalar çok önemlidir. Yaptığı te'vîl tanımı ise aslında onun te'vîl metodunu da göstermektedir. Te'vîl, fukâhaya aittir ve bir kelimeyi muhtemel manalara yönlendirme

⁵⁶ Aydın, "İmâm Mâtürîdî Döneminde Semerkant'ta İlmî Ortam", 110-118; Aydın Usta, "Sâmâniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64-68.

⁵⁷ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 187.

⁵⁸ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 191-192.

⁵⁹ İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir ilmindeki Yeri", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 73-74.

anlamı içermektedir. Burada “Allah bunu kastetti.” şeklinde Allah’ın muradını kesin ifadeyle belirtme durumu yoktur ancak sözün içerdiği muhtemel manalar zikredilir.⁶⁰

Mâtürîdî’nin burada kastettiği sahabenin, herhangi bir sahabe değil olaya şahit olan sahabe olduğu görülmektedir. Bir diğer ifade ile ayetin indiği esnada peygamberimizin yanında olup varsa anlamadığı yeri ondan bizzat sorup öğrenen sahabenin rivayetlerini tefsir olarak görmektedir. Sahabeden İbn Abbâs’ın rivayetlerini verirken “Te’vîl ehli der ki” ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Peygamberimiz hayattayken İbn Abbâs’ın yaşı küçük olduğundan tefsir şartlarına uygun görülmemiş olması muhtemeldir.⁶¹ Mâtürîdî ayrıca “Tefsir tek vecihdir, te’vîl ise farklı vecihlerde gelebilir.” der.⁶² Buna göre bir ayet ile ilgili iki sahabeden gelen farklı görüşler tefsir değil te’vîl kabul edilmektedir.⁶³

Kur’an’ın te’vîlinde Mâtürîdî’nin en önemli prensibi, naslardan yardım almakla beraber aklî düşüncenin de şart olmasıdır. Kesin naklî ve aklî bilgi tefsiri, kesin olmayan bilgi ise te’vîli gerektirir. Mâtürîdî’ye göre akıl bir bilgi kaynağıdır ve Kur’an’da da ifade edildiği üzere, kullanılması gerekmektedir. Öyleyse tefsir amaçlı gelen nakiller incelenmeli, tefsir edilemeyen ayetlerde te’vîl yoluna gidilmelidir.⁶⁴ Mâtürîdî tefsir-te’vîl kavramlarını tanımlayıp bunları sistemli bir ayrıma tabi tutmuş ve kendisinden sonra gelen müfessirlere bir ufuk açmıştır.⁶⁵

Mâtürîdî’nin tefsir-te’vîl ayrımının alt yapısını anlayabilmek için Ebû Hanîfe’nin düşünce yapısını bilmek önemlidir. Ebû Hanîfe sahabe görüşlerine muhalif olmamakla birlikte her sahabeyi de bir tutmamaktadır. Kendisine sorulan “Senin görüşün Ebû Bekir’in görüşüne muhalif olursa ne yaparsın?” sorusuna “Onun görüşünü kendi görüşüme tercih ederim, Ömer’in, Osman’ın, Ali’nin görüşlerini de tercih ederim ancak Ebû Hureyre, Enes b. Malik ve Semure b. Cündeb hariç.” şeklinde cevap vermesi onun sahabe arasında tercih yaptığını göstermektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe, bir meselenin çözümünde sırasıyla önce Kur’an’a sonra hadise müracaat eder, orada da bulamazsa sahabe sözlerine bakardı. Bunlarda bir cevaba ulaşamazsa kendi düşüncesini ortaya

⁶⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 1/3.

⁶¹ Gengil, *Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı*, 159-161.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 1/4.

⁶³ Gengil, *Mâtürîdî’de Tefsirin İmkânı*, 162.

⁶⁴ Ali Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur’ân’ı Kur’ân’la Te’vîl* (İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014), 48-50.

⁶⁵ Abdullah Bayram, “Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinin Lafzî ve Gâî Yorum Metodları Perspektifinden Analizi”, *İmâm Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, ed. Hatice K. Arpaguş vd. (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 277.

koyardı. Çünkü ona göre kendisinden önceki âlimlerin ictihad ettiği gibi kendisinin de ictihad etme hakkı bulunmaktadır.⁶⁶ Ebû Hanîfe hakkında kısaca aktarılan bu bilgilerden yola çıkarak Mâtürîdî'nin düşünce yapısının oluşumunda onun önemli bir tesirinin olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.3. Tefsir Yöntemi ve Bilgi Kaynakları

Mâtürîdî'nin, *Te'vîlâtü'l Kur'an* isimli eseri birçok yönden tefsirde yeniliğin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Öncesinde nakil ağırlıklı eserler mevcut iken Te'vîlât'ta akıl ve nakil Kur'an'ı anlamada birlikte kullanılmıştır. Mâtürîdî'nin burada ayetleri açıklarken akli nasla desteklediği, ayrıca şahsi değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir.⁶⁷

Kur'an tefsirinde iki tür uygulaması vardır; ilkinde naslara bağlı kalarak ayetlerin manalarını lügat ve rivayetler bağlamında ele alır, diğerinde ayetle ilgili itikadî ve fikhî değerlendirmelere, tevil ehli dediği kimselerin görüşlerine yer vererek onların kritiğini yapar.⁶⁸

Mâtürîdî'nin tefsir usulünün tefsir-te'vîl kavramlarına olan yaklaşımıyla örtüştüğü görülmektedir. Kur'an'ı Kur'an, sahih hadisler ve akli delillerle yorumlarken tefsir-te'vîl kavramlarını yöntem olarak kullanıp haberde tefsir, nazarda te'vîl mekanizmasını işletmiştir. Mâtürîdî'nin temel tefsir kaynakları nakil ve akıldır. Ayetin te'vîlinde bunlardan hangisini önceliyorsa yoruma onunla başlayıp daha sonra diğer bilgi kaynakları ile desteklemektedir. Kur'an'ın muhatapları tarafından anlaşılması için indirildiğini ifade eden Mâtürîdî özgün bir tefsir metodolojisi üretmiştir.⁶⁹

Ayetleri lafız ve mana bütünlüğü içerisinde ele alıp amaç ve hikmetine uygun biçimde yorumlayarak Kur'an'ı yaşadığı ortamla buluşturup çağının ihtiyaçlarına öneri ve çözümler üretmiştir. Ayetlerin zahirinden yola çıkarak hüküm vermenin doğru olmadığını, önceliğin tefekkür ve tedebbürle ayetin manasını ortaya çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Ona göre lafzın tahlilinden önce nassın manası keşfedilmeli, daha sonra bu elde edilen mana çerçevesinde lafzî tahliller yapılmalıdır.⁷⁰

⁶⁶ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 67-68.

⁶⁷ Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 42.

⁶⁸ Talip Özdeş, *İmâm Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 59-60.

⁶⁹ Bayram, "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eserinin Lafzî ve Gâî Yorum Metodları", 278.

⁷⁰ Bayram, "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eserinin Lafzî ve Gâî Yorum Metodları", 280-290.

Ayetin ayetle tefsirinin belki de en güzel örnekleri Mâtürîdî’de görülür. Sahih kabul ettiği hadis ve haberleri nakleder. Sahabe ve tabiinden nakiller yapar, bazen isim zikrettiği görülür ancak sened kullanmayı tercih etmez. Ayetle ilgili görüşleri verirken “Tevil ehli dedi ki” şeklinde ifadeler kullanır. Bazen ayetle ilgili görüşleri vermekle yetinir, kendi görüşünü beyan etmez, bazen de görüşler arasından kendi tercihinin belirtir. Aklî istidlâl yoluyla açıklamalar yapar.⁷¹ Tasvip etmediği görüşü çürütüp kendi görüşünü beyan ederken Kur’an’ın ilgili diğer ayetlerine, sahih haberlere, aklî delillere ve sosyal gerçeklere yönelir.⁷² Görüş, tercih ve açıklamalarının ardından “vallâhû a‘lem” ifadesini sıklıkla kullanır. Dilsel açıklamalarında lûgat âlimlerinden istifade etmiştir.

1.3. Taberî ve Mâtürîdî Karşılaştırması

1.3.1. Düşünce Sistemleri

Yaşadıkları beldelerde dönemlerinin en önemli iki müfessirlerinden olan Taberî ve Mâtürîdî’nin fikrî yapılarının temellerinin oluşum süreçlerine daha önce değinmiştik. Burada her iki müfessirimizin düşünce sistemlerini, daha önce değindiğimiz bilgiler ışığında karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki müfessirlerimizle ilgili araştırma yapıldığında aynı dönemde yaşamış oldukları halde Taberî hakkında kaynaklarda ve özellikle tefsir tarihi kitaplarında yeterli bilgiye ulaşmak mümkün iken Mâtürîdî hakkında çok kısıtlı bilgilerin günümüze ulaşmış olması dikkat çekicidir.

Müfessirlerimizin yaşadığı bölgeleri ve bu bölgelerde dönemin oluşturduğu şartları dikkate alarak düşünce sistemlerinin oluşum sürecine öncelikle göz atmak yerinde olacaktır. Hicrî üçüncü asır, Abbâsîlerin siyasi etkinliğini yitirip etkinliğin Fars ve Türk gibi acem bölgelerine geçmeye başladığı bir dönemdir. Kültür ve medeniyet merkezi önceleri Bağdat iken artık Buhara, Kahire ve Kurtuba gibi yeni merkezler Bağdat ile rekabet eder hale gelmiştir.⁷³ Bu dönemde Tâberî, ilim tahsili için Bağdat ve civar şehirlere ilmî yolculuklar yapmıştır. Buralarda dönemin önemli âlimlerinden dersler almış; kendini hadis, tefsir, kıraat, dil ve tarih alanlarında geliştirme imkânı bulmuştur.

⁷¹ Bekir Topaloğlu, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/157-159.

⁷² Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vilâtı Ehli’s-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, 60.

⁷³ Aydın, *Taberî’nin Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi*, 18.

Yaptığı yolculuklara bakıldığında bu ilimlerden her birini kaynağına giderek aldığı görülmektedir. Mâtürîdî'nin ilmî yolculuklar yaptığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eğitimini bulunduğu bölgede, Semerkand ve civarında tamamlamış olması muhtemeldir. Ayrıca bölgenin yeni eğitim kültür merkezi olması, Samanîlerin özgür tutumunun etkisiyle birçok âlimin uğrak noktası olması gibi nedenlerle eğitim ortamının ilmî yolculuk yapmaya ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde canlı ve çeşitli olduğu düşünülebilir.

Önceleri Hicaz ve Kûfe ekolü olarak bilinen, üçüncü asırda isim değiştirerek Hadis ve Rey ekolü olan⁷⁴ düşünce akımlarının etkisini müfessirlerimiz üzerinde de görmek mümkündür. Taberî Ehl-i Hadis'in etkisini arttırdığı bir dönemde ve etkin olduğu bir bölgede yaşamıştır.⁷⁵ Şâfiî mezhebine mensup olarak on yıl kadar bu mezhebe göre fetvalar vermiştir.⁷⁶ Her ne kadar bazı Hanbeliler tarafından ağır ithamlara uğramış olsa da⁷⁷ onun eserlerinde Ehl-i Hadis'in etkisi görülmektedir.⁷⁸ Buna mukabil Mâtürîdî, Ehl-i Hadis'in karşısında bulunan Ehl-i Rey'in Mâverâünnehir bölgesinde canlandığı dönemde yaşamıştır. Ebû Hanife'nin yetiştirdiği öğrenciler Ehl-i Rey ekolünün bu bölgede yayılmasında etkili olmuşlardır.⁷⁹ Bölgenin sosyo-kültürel açıdan çeşitliliğinin Rey ekolünün benimsenmesini kolaylaştırmış olması da muhtemeldir. Mâtürîdî'nin tefsir-te'vîl ayrımında ve eserlerinde Ehl-i Rey ekolünün etkilerini görmek mümkündür.⁸⁰

1.3.2. Tefsir Anlayışları

Taberî ve Mâtürîdî'nin tefsir anlayışlarını eserlerinin başındaki mukaddimelerinde görmek mümkündür. Taberî mukaddimesinde Allah'ın, dili anlaşılmayan bir sözden insanları sorumlu tutmayacağını, Kur'an'da birçok ayette düşünmek ve öğüt almaktan bahsettiğini, o halde ayetlerin tefsirinin bir ihtiyaç olduğunu belirtir. O bu ifadelerinde Kur'an'ın tefsirinin mümkün olduğunu dile getirmektedir.⁸¹ Onun bu düşüncesi Mâtürîdî'nin akli bilgi kaynağı olarak görmesine yakın bir anlam içermektedir.

⁷⁴ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 58.

⁷⁵ Aydın, *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 19.

⁷⁶ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/316.

⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/126.

⁷⁸ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 60.

⁷⁹ Ahmet Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 73.

⁸⁰ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 66.

⁸¹ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 123.

Tefsir-te'vîl kavramlarına yaklaşımlarını incelediğimizde Mâtürîdî, bu iki kavram arasında fark olduğunu açıklarken; Taberî, tefsirinde te'vîl ve tefsir kelimesini defalarca kullandığı halde anlam yönünden ikisi arasında fark gözettiğine dair bir ifade kullanmamıştır. Aksine te'vîl kelimesini tefsirle açıkladığı beyanına rastlanmaktadır.

Taberî, Kur'an'a dair söz söyleme hakkını ilk üç nesle indirgerken Mâtürîdî, sonraki nesillerden bir fâkihın yaptığı te'vîlin sahabe te'vîli ile eşdeğer olabileceğini ifade eder. Ayrıca sahabe te'vîli de olsa Kur'an'a ve akla aykırı olması durumunda reddedilebileceği görüşündedir.⁸²

Taberî için rivayette isnad olmazsa olmazdır. O rivayetleri farklı tarikleriyle de aktarır. Ancak Mâtürîdî için isnad çok da önemli değildir, bazen sadece isnad zincirindeki son halkayı verdiği görülür. O, mananın anlaşılmış olmasını yeterli görmektedir.⁸³ Taberî'nin eseri rivayet, Mâtürîdî'nin eseri ise dirayet yönteminin ilk ve temel eserleri olarak kabul edilir.⁸⁴

Taberî kitap, sünnet, icma ve akli bilgi kaynağı olarak tercih etmiştir. Ancak bunlardan ilk üçü tefsirde öncelikli kaynaklarıdır. Bu kaynaklardan bilgi geldiği halde sadece Arap dilinden faydalanarak yapılan te'vîlleri doğru bulmaz. Ona göre bu, kişinin kendi reyî ile yaptığı te'vîldir. Mâtürîdî'nin kaynakları ise nakil ve akıldır. Nakille gelen bilgiler incelenir, tefsir edilemeyenler te'vîl edilir. Nakille gelen bilginin güvenilirliğini akıl sağlamaktadır.⁸⁵ Onun düşünce sisteminin temelini oluşturan te'vîl anlayışı aklın bir ürünüdür. Akıl muhtemel anlamlar içerisinde insanın yararına en uygun olanı tercih eder.⁸⁶ İcmâ Taberî için son derece önemlidir, icmânın olduğu yerde söz söylemeyi doğru bulmaz. Aynı şekilde Mâtürîdî'nin de icmâya önem verdiği görülür ancak o, bir konu hakkında icmâ olsa da bazen “İcmâ olmasaydı şu görüş daha makul olurdu.” manasında ifadelerde bulunur.⁸⁷

“Zahir” kavramı Taberî'nin tefsir anlayışında temel bir ilke olarak görülmektedir. Ona göre anlam vermede asıl olan lafzın zahiridir. Delil olmadan zahirin dışına çıkılmasını caiz görmez. Arap dilinde bilinen anlamların tercih edilmesi gerekir. Mâtürîdî ise ayetin zahirine göre mana vermenin Kur'an'ın bir bütün olarak anlaşılmasına aykırı olduğunu

⁸² Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 127.

⁸³ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 134.

⁸⁴ Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 157.

⁸⁵ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 191.

⁸⁶ Hanifi Özcan, *Türk Düşünce Hayatında Maturidilik* (Ankara: Cedit Yayıncılık, 2012), 40.

⁸⁷ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 132.

savunur. Bu durumda ayetlerin hikmetleri bağlamından koparılmış olacaktır. Ayetin manası sadece sözlük anlamından değil tefekkür ve tedebbürle ortaya çıkarılmalıdır.⁸⁸

Her iki müfessirimiz de ayetleri tefsir ederken rivayetlerden istifade etmiştir. Genel olarak sahabe ve tâbiûndan nakillerde bulunurlar ancak Taberî bu rivayetlerin senedlerini verirken Mâtürîdî buna ihtiyaç hissetmez. Örneğin A'raf suresi 2. ayette “حَرَجَ” kelimesinin ne anlama geldiği ile ilgili Taberî rivayetlerin her birini senetleriyle birlikte nakletmiş,⁸⁹ Mâtürîdî “Denildi ki, bazıları dedi ki” şeklinde ifadeler kullanarak görüşleri vermiştir.⁹⁰ Taberî senetleri tam verirken Mâtürîdî bazen senedin ilk halkasını zikretmekle yetinir. Örneğin A'raf suresi 24. ayette “Birbirinize düşman olarak inin.” ifadesi ile kastedilenlerin kimler olduğu konusunda verdiği rivayette Mâtürîdî sadece İbn Abbâs'ın adını zikrederken⁹¹ Taberî naklettiği rivayetin senedini tam olarak vermiş, Ömer bin Talha'nın Esbat'tan onun da Süddî'den (öl.127/745) rivayet ettiğini söylemiştir.⁹² Âyetle ilgili nakiller ve görüşler zikredildikten sonra Taberî genellikle bu görüşlerden birini tercih eder ve bazen tercih nedenini de açıklar. Mâtürîdî görüşler arasından tercihte bulunmayı nadiren uygular. Ayrıca iki müfessirin de soru sorup cevap vererek konuyu açma yöntemini kullandıkları görülür. Taberî bu yöntemi daha sık kullanmıştır.

Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme yöntemini her iki müfessirin de kullandığı görülür ancak Taberî'ye kıyasla Mâtürîdî, bu yöntemi sıklıkla tercih etmiştir. Ayeti açıklamada ya da kavramlara anlam vermede Kur'an'ın bütünlüğü ilkesinden hareketle diğer ayetlere başvurur.

Taberî kelâmî konulara ayetleri tefsir ederken çok fazla değinmez ya da kısa açıklamalarla yetinir ancak Mâtürîdî bu konulara sıkça girer ve yeri geldiğinde uzun uzun açıklamalar yapar. Dilsel açıklamalar Taberî'de daha çok ve daha detaylıdır. Verilen anlamı destekleyecek şekilde şiirlerden de alıntılar yapar. Mâtürîdî dilsel izahlara yer vermekle birlikte şiire müracaatı oldukça azdır.

⁸⁸ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 129-131.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/54-55.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/286-287.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/316.

⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/116.

2. BÖLÜM: A‘RAF SURESİNDE İLİMLER BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMA

2.1. Kur’an İlimleri

Kur’an ayetleri arasında pekçok ilmin prensiplerini tespit etmek mümkündür. Bu ayetler birtakım ilimlerin konularına dair unsurları ve meseleleri özetle veya işareten içermektedir.⁹³ Kur’an ilimlerinin kapsamına giren ilimler konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Biz burada Kur’an’ın anlaşılması hususunda ihtiyaç hissedilen usül meselelerini ihtiva eden ilimlerden bazılarını ele alacağız.

2.1.1. Hurûf-ı Mukattaa

Kur’an’da 29 surenin başında “hurûf-ı mukattaa” denilen bazı harfler vardır.⁹⁴ Bu harfler ilk dönemden bu yana birçok âlimin dikkatini çekmiş, zihinlerini meşgul etmiştir.⁹⁵ Bazı âlimler bunlara anlam vermeye çalışmış olsalar da birçoğu tarafından bunlar müteşabihattan sayılan, manasını ancak Allah’ın bildiği sırlar olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Bunlar toplamda 14 harften oluşmaktadır. Bir kelime gibi yazıldıkları halde okunurken harf olarak ayrı ayrı okunurlar.⁹⁷

Taberî, A‘raf suresinin ilk ayetinde bulunan mukattaa harfleri hakkında müfessirler arasında ihtilaf olduğundan bahsetmiştir. Bu ihtilafı görüşleri verirken bazılarıyla ilgili müfessirlerin rivayetlerini de zikreder. Taberî’ye göre A‘raf suresinde “الْمَصْنَع” şeklinde geçen mukattaa harfleri ile ilgili görüşler şu şekildedir;

- ✓ “Ben Allah’ım açıklıyorum” manasındadır. İbn Abbâs ve Said b. Cübeyr bu anlamı vermişlerdir.
- ✓ Allah’ın “el-Musavvir” isminin hece harfleridir. Süddî’den gelen rivayet bu anlamdadır.
- ✓ Allah’ın isimlerinden biridir, Allah onunla yemin etmektedir. İbn Abbâs’tan gelen diğer bir rivayette bu anlam verilmiştir.
- ✓ Kur’an’ın isimlerindendir. Bu anlamda Katâde’den bir rivayet verilmiştir.

⁹³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü’l-Müfessirîn*, 1/66.

⁹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü’l-Müfessirîn*, 1/55.

⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 134.

⁹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/22; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü’l-Müfessirîn*, 1/56.

⁹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 135.

- ✓ Ayrı ayrı hece harfleridir.
- ✓ Cümme hesabı harfleridir.
- ✓ Birçok anlam içerir, bu harflerle Allah mahlukâtına murad ettiği şeyleri gösterir.
- ✓ Allah'ın İsm-i A'zamıdır.⁹⁸

Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l Kur'an*'ında A'raf suresinin ilk ayeti hakkında yaptığı açıklamaları incelediğimizde bu harflerle ilgili olarak şunları zikreder:

- Allah bazı surelerin başına, Resûlullah'ın (sav) peygamber olduğuna inanmayan ve ona karşı kibirlenen, Kur'an'ı dinlememek için kulaklarını tıkayan müşriklerin daha önceden duymadığı bazı rumuzlar koymuştur. Onlar bu ifadeler karşısında, kendilerinin yapamadığını Muhammed'in (sav) yapmış olmasından hoşlanmayıp bu kitabın içeriğini incelemeye başlamış ve ardından birçoğu İslâm'a girmiştir.
- Allah, daha sonra gelecek olan ayetlere dikkati çekmek için bu ayetlerle sureye başlamıştır.
- Bu mukattaa harfleri ile Allah peygamberlerine, sadece onların anlayabileceği sözlerle hitap etmiş olabilir. Onların anlamaları iki şekilde mümkündür; ya Allah onlara haber verir ve der ki: "Size indirdiğim şu ayette muradım şudur." ya da ayetin beyanı ve muradı ayetle birlikte verilir ve Allah başkalarına göstermediği şeyi onlara gösterir. Bunlar başkaları için müteşabih olsa da peygamberler için değildir.
- Ferrâ bu mukattaa harfleri ile ilgili olarak "Allah elif, be, te, se şeklinde devam eden bu harfleri toplayıp bir kitap yaptım demek istemiş olabilir" der. Bunlarla neyi kastettiğini ancak Allah bilir.⁹⁹

Taberî'nin *hurûf-ı mukattaa* ile ilgili açıklamalarını yaparken rivayetlerden faydalandığı görülmektedir. Bu konu hakkında sahabe ve tâbiînden gelen görüşleri burada kısaca zikretmiş, daha detaylı açıklamalarını ise Bakara suresinin ilk ayetinde yapmıştır. Görüşler arasındaki tercihi daha önce açıkladığı için yeniden tekrara ihtiyaç hissetmediğini belirtmiştir. Biz, eksik kalan kısımları tamamlamak için Taberî'nin atıfta bulunduğu Bakara suresinin ilk ayetini incelediğimizde burada Taberî'nin detaylı olarak rivayetleri naklettiğini, rivayetlerin farklı tariklerini ve senedlerini zikrettiğini,¹⁰⁰ ayrıca dil âlimlerinin görüşlerine de yer verdiğini görüyoruz.¹⁰¹ Taberî'nin A'raf suresinden

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/52-53.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/283-285.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/204-210.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/210.

farklı olarak zikrettiği bu görüşlerde; mukattaa harflerinin bazı surelere giriş görevi görebileceği, ilgili surenin ismi olabileceği, bu harflerin isim ve fiillerin kısaltılmış haline işaret ettiği, her birinin çeşitli anlamlar içerdiği veya Kur'an'ın sırrı olabileceği ifade edilmiştir.¹⁰² Dil âlimlerine göre ise bu harfler Arapçadaki yirmi sekiz harften bir harftir, Allah bu harfleri zikrederek surelerin bunlardan oluştuğunu bildirmek ister¹⁰³ veya müşriklerin Kur'an'a dikkatini çekmek içindir ya da surelerin başlangıç ve bitişini gösteren işaretlerdir.¹⁰⁴ Bu görüşler arasından bir tercihte bulunarak hurûf-ı mukattaa harflerinin her birinin pek çok anlamı olduğu görüşünü en doğru görüş olarak zikretmiştir. Çünkü bu görüş diğer tüm görüşleri de içine alan kapsayıcı bir anlam içerir.¹⁰⁵ Eğer bu harfler tek bir anlam içerseydi Resûlullah'ın (sav) bunu muhakkak açıklayacağını belirtir.¹⁰⁶ Dil âlimlerinden gelen “Bunlar yirmi sekiz harften bir harftir, Allah bu harfleri zikrederek surelerin bunlardan oluştuğunu bildirmek ister.” görüşünü ise reddetmiştir çünkü bu görüş sahabe ve tâbiinden gelen diğer görüşlere muhalif bir görüştür.¹⁰⁷ Bu reddettiği görüşün Mâtürîdî'nin A'raf suresinde hurûf-ı mukattaa hakkında verdiği muhtemel görüşlerden Ferrâ'nın görüşüyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Mâtürîdî, A'raf suresinde muhtemel manalar olarak ifade ettiği görüşlerin kime ait olduğunu açıklamaz, sadece son görüşün Ferrâ'ya ait olduğunu belirtir. Bu görüşlerden ilkinin de Taberî'de yer aldığı ve dil âlimlerine ait olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili diğer görüşler için Bakara suresi tefsirine baktığımızda birçok görüşün Taberî'dekiler ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Mâtürîdî burada hurûf-ı mukattaa ile ilgili olarak bu harflerin yemin ifadesi olabileceğini söylemiştir. Çünkü Araplarda kıymetli olan şeye yemin edilir ki harfler de faydalı olan şeylere ulaşma vasıtasıdır ve bu nedenle değerlidir. Mâtürîdî'ye göre bu harfler işaret veya semboller de olabilir. Söz yerine sembolleri kullanmak veciz bir anlatım şeklidir. Ayrıca Allah'ın aklın idrak etmekte zorlandığı sırları bu şekilde sembollerle anlatma kudretine sahip olduğunun anlaşılması istenmiştir. Mâtürîdî bu harflerin sure adı olmasını da mümkün görmektedir. Surenin, başladığı mukattaa harfleri ile bağlantı içerisinde olmasını da buna delil olarak göstermiştir. Ona göre bu harfler manzum ve mensur ifadeleri ayırma vazifesi gören teşbîb de olabilir. Ya

¹⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/204-210.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/210.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/212.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/223.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/225.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/223.

da bunlarla neyi kastettiğini sadece Allah bilmektedir, kulları için ise bir imtihan vesilesi kılmıştır. Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaanın ne olduğuna dair naklettiği görüşlerin ardından bu görüşler arasında ona göre doğruluğu muhtemel olanları ayrıca ele alarak bunlarla ilgili açıklamalar yapmış ancak içlerinden kesin bir tercihte bulunmamıştır. Allah'ın bu harfler üzerinden insanları düşünmeye sevkettiğini belirtmiştir. Nihayetinde “En doğrusunu Allah bilir.” diyerek açıklamalarını sonlandırmaktadır.¹⁰⁸

Her iki müfessirin hurûf-ı mukattaaya yaklaşımı karşılaştırıldığında usûlde kısmî benzerlikler bulunduğu, manada ise aynı yerde buluştukları görülmektedir. Her ikisi de bu harflere tek bir anlam yüklemeyi doğru bulmamış, birçok manayı ihtiva edebileceği düşüncesiyle bu konuda gelen görüşlerin birçoğuna itiraz etmemişlerdir. Taberî zikrettiği görüşlerle ilgili çokça rivayetlerde bulunmuş, dil âlimlerinden nakledilen görüşlere eleştiriler yöneltmiştir. Mâtürîdî ise muhtemel gördüğü anlamları nedenleri ile birlikte izah ederek zikretmiştir.

2.1.2. Esbâb-ı Nüzûl

Sahabe, peygamberimizle olan hayatlarında bazen yaşadıkları bir olayla ilgili bazen de onlara karışık gelen bir mevzuyla ilgili Allah'ın hükmünü öğrenmek için Resûlullah'a soru sorar, bunun üzerine Kur'an ayetleri nazil olurdu. İşte bu sorulan soruyla ilgili ayet ya da sure inmesine vesile olan somut olay “sebeb-i nüzûl” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹ Elbette ki Kur'an'ın bütün ayetleri için sebeb-i nüzûlün varlığından söz etmek mümkün değildir. Peygamberimizin daima yakınında olup nüzûl ortamına şahit olan sahabe, nüzûle sebep olan olayları ve ilgili ayetlerin hangileri olduğunu kendilerinden sonrakilere aktarmakla çok önemli bir görev üstlenmiştir. Tefsir sahasında sahabeyi yücelten en büyük sebep budur.¹¹⁰

Müfessirlerimizin A'raf suresinde yer verdikleri nüzul sebeplerini incelediğimizde *Câmi'u'l-Beyân*'da beş tane nüzûl sebebi ile ilgili açıklamaların zikredildiği görülmektedir. Bunlardan ilki şudur:

“*Ey Âdemoğlu! Biz size avret yerlerinizi örten elbise indirdik.*”¹¹¹ ayeti ile ilgili verilen görüşler arasında Mücahid'den (öl. 103/721) nakledilen “Kureyş hakkında dört ayet

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/27-30.

¹⁰⁹ Mennâ Halil el-Kattân, *Ulûmu'l Kur'an*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1997), 107.

¹¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 116.

¹¹¹ el-A'râf 7/26.

inmiştir (birinin bu ayet olduğu kastediliyor olmalı). Onlar Cahiliye Döneminde Beyt'i çıplak olarak tavaf ederlerdi." rivayeti zikredilmiştir.¹¹² Taberî ayetle ilgili açıklamalarına, nakledilen bu görüşe uygun olarak "Yüce Allah Beyt'i çıplak tavaf eden cahil Araplara buyuruyor ki..!" şeklinde bir ifade ile başlamıştır.¹¹³ Ancak her ne kadar bu ifadeyle açıklamalarına başlamış olsa da "Nüzûl sebebi budur." şeklinde bir tercihi bulunmamaktadır. Taberî burada net bir görüş beyan etmese de biz Mücahid'den gelen nakle yer vermesi nedeniyle surede bahsi geçen sebep-i nüzûller arasında bu ayeti de zikretmeyi uygun gördük.

İkincisi Taberî, "*Ey Âdemoğlu! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*"¹¹⁴ ayeti hakkında İbn Abbâs'ın "Kadınlar Beyt'i çıplak olarak tavaf ederlerdi, bu ayet onlar hakkında nazil olmuştur." rivayetini zikretmiştir.¹¹⁵ Ayrıca benzer ifadenin Katâde'den (öl. 117/735) de nakledildiği görülmektedir.¹¹⁶ Zührî (öl. 124/742) ve İbn Zeyd'den de bu minvalde açıklamalar gelmiş olsa da onlar rivayetlerinde نَزَلَ yerine قَالَ ifadesini kullanmışlardır.¹¹⁷

Üçüncüsü "*Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktu; o ancak kesin bir uyarıcıdır.*"¹¹⁸ ayeti hakkında Taberî, Katâde'den gelen görüşün nüzûl sebebi olduğunu ifade ederek rivayeti nakletmiştir. Katâde bu rivayette, "Resûlullah safa tepesinden Kureyş'e 'Ey filan oğlu!, Ey falan oğlu!' diye tek tek seslenerek onları hak dine davet etti, içlerinden birinin 'Sizin bu arkadaşınız deli, sabaha kadar bağırdı.' demesi üzerine bu ayet nazil oldu." demiştir.¹¹⁹

Dördüncüsü "*Ne zaman gelip çatacak diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır.*"¹²⁰ ayetinde bu soruyu Resûlullah'a kimin sorduğu ile ilgili ihtilaf olduğu zikredilmiştir. İlk görüş, bu soruyu Kureyş'ten bazı kimselerin sorduğu yönündedir. Bu görüşü destekleyen rivayet Katâde'den gelmiştir. Rivayete göre "Kureyşlilerin Resûlullah'a, 'Bizim seninle aramızda akrabalık var,

¹¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/120.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/119.

¹¹⁴ el-A'râf 7/31.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/149-150.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/153.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/154.

¹¹⁸ el-A'râf 7/184.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/602.

¹²⁰ el-A'râf 7/187.

kıyametin vaktini bize söylesene.’ demeleri üzerine Allah “*Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar.*”¹²¹ buyurmuştur.” Diğer görüşe göre ise soruyu Yahudiler sormuştur.¹²² Bu görüşün rivayetleri ise İbn Abbâs’tan nakledilmiştir. İbn Abbâs rivayetinde, iki Yahudinin Resûlullah’a gelerek “Dediğin gibi peygambersen bize kıyametin zamanını haber ver, biz vaktini biliyoruz” demeleri üzerine bu ayetin nazil olduğunu belirtir. Taberi iki görüşü de zikrettikten sonra der ki; “Bir topluluk Resûlullah’a kıyametin vaktini sormuş, bunun üzerine Allah bu ayeti indirmiştir. Bunların kim olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur, Kureyşliler de olabilir, Yahudiler de.”¹²³

Beşincisi Taberi, “*Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz olun ki rahmete eresiniz.*”¹²⁴ ayetinde geçen susup Kur’an’ı dinleme durumu hakkında ihtilaf bulunduğu bahseder. Bazıları demişlerdir ki: “Bu durum imamın arkasında namaz kılan ve onun okuduğunu dinlemesi gereken kimseler ile ilgilidir, ayet onlar hakkında nazil olmuştur.” Bu görüşle ilgili rivayette bulunan müfessirler oldukça fazladır. Taberi her birinin rivayetine burada yer vermiştir. Biz bunlar arasından *قَرَأَ* ve bu anlama yakın olan *جَاءَ* ifadelerinin geçtiği rivayetleri seçerek burada zikredeceğiz;

Abdullah İbn Mes‘ud (öl. 32/652-53) “Bizden bazıları namazda birbirine selam verirdi ayet bunun üzerine geldi.” demiştir.¹²⁵ Ebû Hureyre (öl. 58/678) “Namazda konuşuluyordu, bu ayet nazil olduktan sonra susmakla emrolundular.” ifadelerini kullanmıştır. Zührî, “Bu ayet ensardan bir genç hakkında nazil olmuştur, Resûlullah bir şey okuduğunda o da okurdu.” açıklamasında bulunmuştur.¹²⁶ Ebû Hureyre’den gelen diğer bir rivayet, “Bu ayet Resûlullah’ın arkasında namaz kılarken sesini yükseltenlerle ilgili inmiştir.” şeklindedir.¹²⁷ Katâde, “Diğerleri namazdayken bir adam gelir ve onlara “Kaç rekât kıldın?”, “Ne kadar kaldı?” diye sorardı, bu nedenle Allah bu ayeti indirdi.” demiştir. Diğerleri de şöyle der: “Onlar namazda cennet ve cehennem ayetlerini duyduğunda seslerini yükseltirlerdi, bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.”¹²⁸ İbn Abbâs,

¹²¹ el-A‘râf 7/187.

¹²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/604.

¹²³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/605.

¹²⁴ el-A‘râf 7/204.

¹²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/658.

¹²⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/659.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/660.

¹²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/662.

“Resûlullah farz bir namazda Kur’an okurken sahabe de ardından okuyordu. Resûlullah okuduğunu karıştırdı ve ayet bunun üzerine nazil oldu.” demiştir.¹²⁹

Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ı incelediğimizde ise Mâtürîdî’nin A’raf suresinde üç yerde sebeb-i nüzûlden bahsettiği görülmektedir.

Bunlardan ilki “*En güzel isimler Allah’ındır, bu isimlerle O’na dua edin.*”¹³⁰ ayetidir. Burada Mâtürîdî, ayetle ilgili yapılan yorumlardan birini şu şekilde izah etmiştir; onlar, isimlerin sayısı kadar zatların sayısı olduğunu zannetmişlerdir, bu nedenle Allah; isimlerin sayısının, zatların sayısını sabit kılmadığını bildirmiştir. Bununla ilgili nakledilen bir rivayet şu şekildedir; “Adamın birinin namazda Ya Allah! Ya Rahman! Ya Rahîm! dediğini duyan bir müşrik şöyle der: “Muhammed (sav) ve arkadaşları bir ilâha taptıklarını iddia etmiyor mu? Bu adam neden iki ilâha dua ediyor?” Bunun üzerine Allah bu ayeti indirmiştir.”¹³¹ Mâtürîdî ayetle ilgili zikrettiği yorumlardan birinde görüldüğü üzere, nüzul sebebi olarak nakledilen rivayete yer vermiştir.

Diğer bir ayette, “*Ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?*”¹³² ifadesi ile ilgili Mâtürîdî; bunun, Resûlullah’ın doğru söylediğini bildiği halde onu yalanlamakta ısrarcı olan kimse hakkında nazil olduğunu belirtmiştir.¹³³

Bir diğer ayet ise “*Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz olun ki rahmete eresiniz.*”¹³⁴ ayetidir. Bununla ilgili olarak Mâtürîdî, “Bazı kıssalarda bu ayetin namaz hakkında indiği söylenmiştir.” der ve namazda Resûlullah Kur’an okurken onun söylediğini tekrar edenlere bunu yasaklamak için ayetin nazil olduğunu belirtir. Diğer bir sebep olarak da sahabenin namazda cennet ve cehennemle ilgili ayet duyduklarında seslerini yükselttiğini, ayetin bu nedenle nazil olduğunu zikretmiştir. Mâtürîdî, bu açıklamalarının ardından “Biz bu kıssaların nasıl olduğunu ve kim hakkında olduğunu bilmiyoruz. Zikrettiğimiz şekilde olmuş da olabilir” diyerek bir tercihte bulunmaz. Ayrıca Ali b. Ahmer’den (öl. ?) bir rivayet naklederek; “Resûlullah sabah namazında Vakıa suresini okurken arkasındaki bir adam onun söylediklerini tekrar ediyordu. Resûlullah namazı bitirince ‘Bu surede benimle çekişen kimdi?’ diye sordu. Bir adam ‘Bendim Ya Resûlullah!’ diye cevap verdi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.” denildiğini belirtir.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/664.

¹³⁰ el-A’raf 7/180.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/122.

¹³² el-A’raf 7/185.

¹³³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/128.

¹³⁴ el-A’raf 7/204.

Mâtürîdî, sebab-i nüzul rivayetlerinden yola çıkarak eğer bu ayet namazla ilgiliyse imamın arkasında kıraatin yasak olduğuna dair delil teşkil ettiğini belirterek detaylı fikhî açıklamalara girer.¹³⁵

Müfessirlerimizin eserlerinde yer alan sebab-i nüzûlleri ve bunları ele alış yöntemlerini karşılaştırdığımızda ortaya çıkan sonuçları şu şekilde açıklayabiliriz:

Taberi, zikrettiği sebab-i nüzûlleri rivayetlerle ortaya koymuş ve her rivayetin senedini vermeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca, zikredilen nakillerde İbn Abbâs ve Katâde rivayetlerinin ağırlıklı yer bulduğu görülmektedir. Buna karşın Mâtürîdî'nin zikrettiği görüşlerden Ali b. Ahmer'in rivayeti dışındakilerin kime ait olduğu bilinmemektedir. Taberi bazen sadece görüşü vermekle yetinip bir yorumda bulunmazken bazen de kendi görüşünü veya tercihini belirtmiştir. Nüzûl sebebi hususunda kesin bilginin olmadığı yerde Taberi, tüm görüşlerin olası olduğuna dair ifadelerde bulunmuştur. Mâtürîdî ise ayet ile ilgili nüzûl sebebi olarak birkaç görüş bulunduğu verirken görüşler hakkında "Biz bu kıssanın nasıl olduğunu bilmiyoruz." diyerek görüşler arasından bir tercihe yönelme de verdiği görüşler ekseninde açıklamalarını yapmaya devam etmesinden işin teferruatından ziyade özüne odaklandığını söyleyebiliriz.

Taberi ve Mâtürîdî'nin sadece 204. ayetin sebab-i nüzûlunu zikrederken ortak bir noktada buluştukları görülmektedir. Taberi'nin zikrettiği rivayetlerden bazılarında Mâtürîdî'nin de yer verdiği anlaşılmaktadır. Taberi'den farklı olarak Mâtürîdî sebab-i nüzul rivayetlerinden yola çıkarak ayetle ilgili ortaya konabilecek fikhî hükümlere de temas etmiştir.

2.1.3. Kasasü'l Kur'an

Kıssa veya misal kullanmadan bir meseleyi anlatmak veya öğüt vermek söylenenlerin kavranmasını, aklın toparlanmasını güçleştirirken; anlatımda kullanılan gerçekleşmiş bir olay veya bir kıssa konuya dikkat kesilmeye, anlatana kulak vermeye neden olur. Bu anlatım türünün en güzel örneklerini ise Kur'an'da görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de, geçmiş peygamberlere ve milletlere dair ibret alınması gereken olaylara geniş yer verilmiştir, bunlara "Kasasü'l Kur'an" denilir.¹³⁶ Kur'an kendine has üslubu ile en güzel kıssaları gözlerimizin önünde cereyan ediyormuşçasına anlatır.¹³⁷ Eski kavimlerin

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 6/153.

¹³⁶ Kattân, *Ulûmu'l Kur'an*, 428-429.

¹³⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 172.

başına gelen olaylardan ders almayıp aynı davranışı sergileyenlerin de aynı akıbetle karşılaşacağı vurgusu Kur'an kıssalarında geniş yer tutmaktadır. Ortaya konan iyi ve kötü örnekler kişiyi erdemli olmaya ve ahlâkî olgunluğa teşvik eder. Ayrıca Peygamber'imizi ve müminleri teselli, onları sabra ve tevekküle teşvik, verilen nimetleri hatırlatma gibi amaçlar içerir. Kıssaların anlatımında kuru tarihi anlatım yöntemi değil de edebî bir üslup kullanılmıştır.¹³⁸

A'raf suresinde geniş yer tutan kıssalar mahiyet itibarıyla incelendiğinde surede genel olarak tarihî ve gaybî kıssaların¹³⁹ ele alındığı görülmektedir. Gaybî kıssalar içerisinde Hz. Âdem'in yaratılışı, cennet ehli, a'raf ehli ve kâfirlerin ahiret âlemindeki durumları zikredilmiş; tarihî kıssalar olarak geçmiş kavimler ve onlara gönderilen peygamberlerin yaşadıkları hadiseler anlatılmış, peygamber kıssaları arasında özellikle Hz. Musa'ya detaylı olarak yer verilmiştir.

Müfessirlerimizin bu ayetleri ele alış tarzlarına baktığımızda Taberî'nin klasik tefsir yöntemini bu ayetlerde de uyguladığı görülmektedir. Kıssalarla ilgili seleften gelen görüşler varsa bunları nakletmiş, bazen bu görüşler arasından kendi tercihini belirtmiştir. Yer verdiği rivayetler arasında kıssaya dair uzun uzun anlatımların olduğu görülmektedir. Hz. Hud ve Ad kavmi ile ilgili bilgiler,¹⁴⁰ Hz. Salih'in kavmi ve devenin katli olayı,¹⁴¹ İsrâiloğulları'nın başına gelen tufanın ne olduğu ve diğer belalar,¹⁴² Hz. Musa'nın ardından Samiri'nin yaptıkları,¹⁴³ Hz. Musa'nın Tur dağında yaşadıkları,¹⁴⁴ levhalar ile ilgili ayrıntılar,¹⁴⁵ Hz. Musa'nın tevbe etmeleri için seçtiği yetmiş kişinin helak olma nedenleri¹⁴⁶ gibi konularda detaylı anlatımlar bulunan uzun rivayetlere yer verildiği görülmektedir.

Taberî bu rivayetlerin genelinde görüş beyan etmeden nakilde bulunmakla birlikte bazen görüşünü açıklayıp tercihte bulunduğu da olmuştur. Mesela, 133. ayette İsrâiloğullarının başına gelen tufanın ne olduğu konusunda rivayetleri verdikten sonra bunlar arasında en

¹³⁸ İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/499.

¹³⁹ Şengül, "Kıssa", 498.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/269-277.

¹⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/283-296.

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/379-397.

¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/417-418.

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/420-426.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/451-457.

¹⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/468-472.

doğru olanın İbn Abbâs'ın "Allah'ın dönüp dolaşan azabıdır." görüşü olduğunu söyler.¹⁴⁷ 150. ayette Hz. Musa'nın levhaları atması ile ilgili olarak İbn Abbâs, Süddî (öl. 127/745) ve İbn İshak'tan (öl. 151/768) gelen "Kavmine olan öfkесinden attı." görüşünü doğru görüş olarak zikretmiştir.¹⁴⁸

Mâtürîdî ise bu ayetlerle ilgili beyan edilen görüşleri nakletmiş ancak görüşler arasında nadiren tercihte bulunmuştur.¹⁴⁹ Kıssa ayetlerinin te'vîlinde ayetin Kur'an'dan diğer ayetlerle tefsiri yöntemini çok sık kullanmıştır. Yaklaşık elliye yakın ayeti açıklarken bu yöntemi kullandığını söyleyebiliriz. Bazen, "Bu bilgiye ihtiyacımız yok, Allah bilmemizi isteseydi açıklardı." gibi ifadelerle bazı görüşleri kabule uygun bulmamıştır. Bu anlamda 11. ayette "İblisin meleklerden olup olmadığı bilgisi ihtiyacımız olan bir bilgi değildir, onun düşmanımız olduğunu bilmemiz yeterlidir"¹⁵⁰ derken, 19. ayette Hz. Âdem ile Havva'nın yaşadığı cennetin neresi olduğu ile ilgili "Bizim bu cennetin neresi olduğunu bilmeye ihtiyacımız yok."¹⁵¹ ifadelerini kullanmıştır.

163. ayette geçen الْقُرْيَةَ ifadesi ile ilgili gelen görüşleri zikrettikten sonra "Bizim buranın neresi olduğunu bilmeye ihtiyacımız yok, eğer bilmemiz gerekseydi Allah bunu bize beyan ederdi."¹⁵² açıklamasında bulunmuştur. Benzer açıklamayı 164. ayette de yaptığı görülmektedir. Ayette geçen "Niçin nasihat ediyorsunuz?" diyen kimselerin helak olup olmadığı ile ilgili görüşleri belirttikten sonra "Biz onların helak olup olmadığını bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yok, eğer gerekli olsaydı Allah bunu bize açıklardı."¹⁵³ ifadelerini kullanarak asıl meselenin olayları ortaya koymak değil anlatılan kıssalardan alınacak dersler olduğunu beyan etmiştir.

Mâtürîdî, Kur'an'daki kıssaları peygamberimizin nübüvvetinin ispat delilleri olarak görmektedir. Çünkü bunlar biri bildirmeden bilinmesi mümkün olmayan bilgiler olduğundan peygamberimizin vahiy dışında bu bilgilerden haberdar olması mümkün değildir.¹⁵⁴

Esasen Mâtürîdî Kur'an kıssalarının hikmetini eserinde detaylı olarak ele almıştır. 127. ayette soru-cevap yöntemi kullanarak bu konuya değinen müfessirimiz kendisine

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/382.

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/454.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/303, 305, 6/97.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/299.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/307.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 6/89.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 6/91.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 5/394, 317, 6/93.

“Kur’an’da kıssaların ve geçmiş peygamberlerin zikredilmesinin hikmeti nedir?” sorusunu yöneltir ve ardından soruya verdiği cevabı maddeler halinde sıralar;

1. Peygamberimizin risaletinin delilidir. Onların (Yahudiler ve Hıristiyanlar) kitaplarında bu kıssalar mevcuttu ancak dili farklı olan Peygamberimizin bu bilgiye ulaşmadığını biliyorlardı. O halde bu bilgiyi ancak gaybdan alabilirdi.
2. İnsanlar söz ve haberleri dinlemeyi sever bir fitratta yaratılmışlardır. Allah insanlara en güzel kıssaları sunmuştur.
3. Bozguncuların ve peygamberlerini yalanlayanların sonları bilinsin içindir.
4. Peygamberlerin düşmanlarına, düşmanlarının da onlara karşı muameleleri bilinsin içindir.
5. Peygamberlerin beşer olduğunu inkâr edenlere bütün peygamberlerin beşer olduğu bildirilmiştir.
6. “Biz atalarımızın izinden gidiyoruz.” diyenlere, onların içinde iyinin de kötünün de olduğu açıklanarak “Siz onların kötü olanlarına uydunuz, iyilere uysaydınız ya” denilmiştir.
7. Bize emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münkerin nasıl yapılacağı öğretilmiştir.

Ayrıca kıssalarda, vefat eden salihler de zikredilmiştir. Onlar, anıldıkça yaşıyormuş gibi olurlar.¹⁵⁵

Taberî ve Mâtürîdî’nin Kur’an kıssalarına bakışını A’raf suresi özelinde incelediğimizde gözlemlerimizi şu şekilde ifade edebiliriz;

Taberî genel olarak ayetlerdeki kıssalarla ilgili, selefîn zikrettiği rivayetlere eserinde detaylı olarak yer vermiştir. Rivayetlerde bulunan detay bilgiler ehli kitaptan gelen anlatıların da bu rivayetlerin içinde bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Hatta bununla ilgili olarak Taberî’nin 143. ayette Hz. Musa’nın Tûr Dağı’nda Allah’ı görmek istemesi hadisesi ile ilgili İbn İshak’tan naklettiği rivayette “Ehli kitabın kaynaklarında bulunan anlatılardan...”¹⁵⁶ ifadesi dikkat çekmektedir. Mâtürîdî’nin zikrettiği rivayetlerde kıssalar konusunda uzun anlatımlara rastlanmamaktadır. Görüşler arasında detay bilgilerin verildiği pek fazla görülmez. Taberî bazen naklettiği görüşler arasından kendi tercihini belirtir, bunun oranı Mâtürîdî’de ise yok denecek kadar azdır. Ancak Mâtürîdî görüşler arasında bazen bilinmesi gerekli olmayan detaylar olduğuna vurgu

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/27-29.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/420.

yaparak “Bu bilgiye ihtiyaç olsaydı Allah bildirirdi.” gibi ifadelerle bu tür ayrıntılara girilmesinin gerekli olmadığını belirtmiştir.

Mâtürîdî’nin kıssalarla ilgili ayetleri te’vîl ederken Kur’an’ın bütünlüğünü gözeterek sık sık konuyla ilgili diğer ayetlere müracaat ettiği, bu ayetlerden yaptığı alıntılarla açıklamalarını ortaya koyduğu görülmektedir. Taberî’nin de ayetlere müracaatı bulunmakla beraber Mâtürîdî’ye kıyasla daha az olduğunu söyleyebiliriz.

Mâtürîdî kıssalara bakışını, neden ihtiyaç olduğunu detaylı şekilde açık açık zikretmiştir. Birçok ayette vurguladığı en önemli neden ise peygamberimizin risaletine delil olmalarıdır. Bu bilgilere ancak Allah’ın bildirmesiyle ulaşılabileceğini ehli kitap da bilmektedir. Ayrıca ona göre kıssalar bizim için ibret alınması gereken, birçok kesimin kendisinden dersler çıkartabileceği hadiselerdir. Taberî’nin sure içerisinde bu konuyla ilgili yorumlarına rastlamadığımızdan bu ayetleri ibret alınması gereken olaylar olarak gördüğünü belirtebiliriz.

2.1.4. Emsâlü’l Kur’an

“Emsal” mesel kelimesinin çoğuludur. Mesel, manayı insanın ruhunu etkileyecek şekilde özlü, güzel ve parlak bir biçimde ortaya koymak olarak açıklanabilir. Meseller, makul manaları anlayışa yaklaştıracak somut suretlere büründürerek onu zihinde yerleştirir.¹⁵⁷ Murat edilen şeyin anlaşılmasını, tasvir edilenin gözle görülür hale gelmesini sağlar. Bu şekilde mana zihinde, beş duyunun yardımıyla daha iyi yerleşir. Emsâlin gayesi, görülmeyeni görülene, bilinmeyeni de bilinene teşbih etmektir.¹⁵⁸ Kur’an, belâgatta ileri düzeyde bulunan Araplara hitap ederken cahiliye dönemi Arap edebiyatında da önemli bir yere sahip olan meselleri kullanmıştır. Kur’an’da geçen meseller misal, durum, ibret ve özellik gibi manalarda kullanılmıştır.¹⁵⁹ Meseller öğütte tesirli, menetme veya iknada kuvvetlidir.¹⁶⁰

A’raf suresinde geçen bazı mesellerde müfessirlerimizin yaptığı açıklamalara baktığımızda Taberî’nin, “*Ayetlerimizi yalanlayanlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekler.*”¹⁶¹ temsili ifadesi ile ilgili olarak “Allah’ın ayetlerini

¹⁵⁷ Kattân, *Ulûmu’l Kur’an*, 394, 402.

¹⁵⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/337.

¹⁵⁹ Bedreddin Çetiner, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299

¹⁶⁰ Kattân, *Ulûmu’l Kur’an*, 403.

¹⁶¹ el-A’raf 7/40.

yalanlayan kimseler tıpkı devenin iğne deliğinden geçmesinin mümkün olmadığı gibi onlar asla cennete giremeyeceklerdir.” dediği görülmektedir.¹⁶² Aynı ayet ile ilgili olarak Mâtürîdî; bunun, onların asla cennete giremeyeceklerine dair ümitleri kıran bir ifade olduğunu, nasıl ki bir halat iğne deliğinden geçemezse onların da cennete girmesinin bunun gibi imkânsız bir durum olduğunu dile getirir.¹⁶³

Ayette zikredilen gaybî bir meselenin daha iyi anlaşılması için başvurulmuş teşbih ve temsil üslubu, konuyu somutlaştırarak kolayca anlaşılmasını sağlamıştır. Burada her iki müfessirimiz de benzer yorumlar yaparak ayetteki teşbihin imkânsızlıktan kinaye olduğunu vurgulamışlardır. Nasıl ki devenin/halatın iğne deliğinden geçmesi imkânsızsa Allah’ın ayetlerini yalanlayanların da cennete girmesi öyle imkânsızdır.

“Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle (güzel) çıkar, kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. Biz şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklarız.”¹⁶⁴ mealindeki ayette Taberî, bu ifadenin mü’min ile kâfirin örneği olduğunu belirtir. Rabbin izniyle iyi bitkilerin çıktığı güzel memleket mü’mini temsil ederken sadece faydasız bitkilerin yetiştiği yer ise kâfiri temsil etmektedir.¹⁶⁵ Mâtürîdî, burada bir darb-ı mesel olduğunu, meselin konusunun verilmediğini ancak te’vîl ehline göre bunun mü’min ve kâfirin örneği olduğunu belirtmiştir. Bitki yetişen iyi toprak Rabbine itaat eden mü’min gibidir, güzel amel işlemeyen kâfir ise faydasız bitki bitiren yer gibi kötüdür, der. Mâtürîdî, ayrıca darb-ı meselle ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Aklen iyi olan şeye insan tabiatında iyi olan şeyle örnek verildiğini belirtir. Çünkü insan tabiatındaki iyi, duyularla algılanabilirken aklen iyi olan ve görünmeyen şey ancak deliller yoluyla bilinebilir. Burada görünmeyen ve iyi olduğu duyular yoluyla anlaşılmayan “iman” için duyularla anlaşılabilen bitki örneği verilmiştir. İyi bitki toprağın cevherinin iyi olduğunu gösterir. Cevheri kötü olan toprakta bir şey yetişmez, işte mü’min ve kâfirin durumu da buna benzetilmektedir.¹⁶⁶

Ayette kullanılan meselde neyin neye benzetildiği açıklanmadığı halde her iki müfessirimiz de meseli aynı manada yorumlamış, mü’mini toprağı verimli memlekete, kâfiri ise çorak toprağı benzetmişlerdir. Ancak Taberî’den farklı olarak Mâtürîdî darb-ı

¹⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/187.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/346.

¹⁶⁴ el-A’râf 7/58.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/258.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/392-393.

mesel yöntemini ayrıntılı olarak açıklamış, soyut kavramların somutlaştırılarak anlatımının etkileyciliği ve öğreticiliği üzerinde durmuştur.

157. ayette “Gönderilen nura uyanlar” ifadesi ile ilgili olarak Taberî, buradaki nur Kur’an ve İslâm’dır demiştir. Mâtürîdî’ye göre buradaki nurdan kasıt aklen eşyanın hakikatini aydınlatan Kur’an’dır. Çünkü nur duyular âleminde eşyayı aydınlatıp örtüsünü açarken Kur’an da kalplerdeki şüpheyi giderip onun örtüsünü kaldırmaktadır.¹⁶⁷

Bu ayette bahsi geçen “nur”un neye benzetildiği zikredilmemiştir ancak her iki müfessirimiz de bunu Kur’an olarak açıklamıştır. Taberî, Kur’an ile birlikte İslâm’ı da zikrederken Mâtürîdî’nin, ilave olarak birbirine benzetilen iki şey arasındaki benzeme yönünü de açıkladığı görülmektedir.

*“Fakat o, dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Ayetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir.”*¹⁶⁸ Zikrettiğimiz ayetin açıklamasında Taberî, ayette niçin köpek misalinin verildiği hakkında müfessirlerin ihtilaf ettiğini söylemiştir. İlk görüşe göre burada soluma yönü benzetilmiştir. Allah’ın ayetleri kendisine verilip de ondan yüz çeviren kimse, her durumda dili dışarıda olan köpeğin hali gibi kendisine nasihat edilse de edilmese de aynıdır. Bu görüşle ilgili verilen rivayetlerde “Köpeğin kalbi ölüdür, yoktur. Bunun gibi doğru yolu terk edenin de kalbi yoktur. Bunlar kalbi ölü olan kâfirlerdir.” denilmiştir. Diğer görüşe göre ise; ayette kastedilen kişi Bel’am’dır ve o gerçekten köpek gibi soluduğu için bu ifade kullanılmıştır. Taberî ilk görüşün daha doğru olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹ Mâtürîdî, ayeti gelen rivayetler ekseninde açıklamıştır. Buna göre ayette kastedilenler kâfirlerdir, benzetme yönü olarak birkaç görüş bulunduğunu ifade etmiştir. Bu görüşler şunlardır; köpeğin kalbi öldürülmüştür, köpek en küçük şey için dahi herkese boyun eğer ve başına gelen zillete aldırılmaz, köpek leş bulduğunda ona atılır ve bu esnada kendisine sesleneni önemsemez. Kâfirin durumu da böyledir, bu yönlerle köpeğin haline benzetilmiştir. Kâfirin kalbi ölüdür, kâfir dünyadan elde ettiği menfaat için zillate razı olur, ayrıca kâfir her türlü leşe meylederken kendisine yapılan davete aldırılmaz.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/82.

¹⁶⁸ el-A‘râf 7/176.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/586-588.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/114.

Bu ayette, dünyaya aldanan kimse dili dışarıda soluyan bir köpeğe benzetilmiştir. Ancak benzeme yönü açıklanmamıştır. Müfessirlerimizin yorumlarını incelediğimizde Taberî benzeme yönünün köpeğin soluması olduğunu ifade etmiş, “Bu kimseler her durumda soluyan köpek gibi nasihat edilse de edilmese de durumları değişmez.” demiştir. Ayrıca ifadeyi temsili olarak değil de gerçek anlamıyla kabul eden bir görüşü zikretmiş ancak bunun doğru olmadığını ifade ederek bu görüşe katılmadığını belirtmiştir. Mâtürîdî ise konuyu daha detaylı ele almış, benzeme yönü olarak birkaç görüş sunmuş ve kâfirin neden bu yönlerle köpeğe benzetilmiş olabileceğini tek tek açıklamıştır.

2.1.5. İsrâiliyat

Kur’an; peygamberlerin kıssaları, geçmiş ümmetlerin haberleri gibi Tevrat ve İncil’de de bulunan bazı bilgileri içermektedir. Ancak Kur’an’ın verdiği haberlerde, genellikle detaya girmeden öğüt ve ibret gayesi içeren bölümler verilmiştir. Buna karşılık Tevrat ve İncil’de ise bu haberler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ehl-i Kitap’tan İslâm’a girenler beraberlerinde kültürlerini de taşımışlar ve Kur’an kıssalarını zikrederken bazen kitaplarındaki bu ayrıntıları da zikretmişlerdir. Sahabe ise bu bilgilerden bazısını itikat ve ahkâm ile ilgili olmadığı surece kabul edip anlatmıştır. Anlatılan bu haberlere “İsrâiliyat” denilmiştir. Sahabe bu bilgilerden çok azını aldığı halde tâbiin devrinde Ehl-i Kitap’tan Müslüman olanların sayısı arttıkça onlardan nakiller de çoğalmıştır.¹⁷¹

İsrâiliyat’tan gelen rivayetlerin caiz görülmesinde ölçü İslâm’ın temel kaynaklarınca doğrulanan kısımların kabulü, aykırı olanların ise reddi yönündedir.¹⁷² İsrâilî rivayetlerin özellikle bazı isimler etrafında döndüğü söylenmiştir. Bunlar; Abdullah İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Abdullah İbn Amr İbnü’l-As, Abdullah İbn Selâm, Temim ed-Dâri, Kâb el-Ahbar, Vehb İbn Münebbih’dir.¹⁷³

Müfessirlerimizin İsrâiliyat’a bakışını ve A’raf suresinde kullanıp kullanmadıklarını incelediğimizde şunları söylemek mümkündür: Taberî tefsirinde İsrâiliyat haberlerinin isnadı genellikle Kâb el-Ahbar, Vehb İbn Münebbih, İbn Cüreyc ve Süddî’ye dayanmaktadır. İbn. İshak rivayetlerine de sıkça rastlanmaktadır, bu rivayetler daha çok kıssalarda zikredilmiştir.¹⁷⁴ Biz de özellikle kıssa ayetlerini inceleyerek bunlar içerisinde

¹⁷¹ Kattân, *Ulûmu’l Kur’an*, 487-488.

¹⁷² İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/197.

¹⁷³ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, (Ankara: Beyan Yayınları, 2019), 79-94.

¹⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 139.

bulunan İsrâiliyat olması muhtemel rivayetlerden dikkatimizi çekenleri ve bu konuda Taberî'nin yorumlarını burada zikredeceğiz.

Taberî, A'raf suresinin 64. ayetinde Hz. Nûh'un gemisine on kişinin bindiğini belirttiikten sonra bunların kimler olduğunu İbn İshak'tan naklettiği rivayetle açıklamıştır. Bunlar; üç oğlu Sam, Ham ve Yafes, eşleri ve ona iman eden mü'minlerdir.¹⁷⁵ Hz. Musa'nın karşısına çıkan sihirbazların kaç kişi olduğu ile ilgili olarak 113. ayette nakledilen rivayetlerde on beş bin, yetmiş bin ve seksen bin gibi rakamlar zikredilmiş¹⁷⁶ ancak Taberî bu rivayetlerle ilgili bir görüş zikretmemiştir. 142. ayette Ebû Bekir el-Hezli'den nakledilen bir rivayette, Samiri'nin denizde gördüğü Cebrâil'in (as) atının ayak izinden aldığı tozları buzağının karnına serptiğinden bahsedilmiştir.¹⁷⁷ Taberî bu rivayetleri nakletmiş ancak bir yorum yapmamıştır. 143. ayette verilen rivayette İbn İshak, Hz. Musa'nın Allah'ı görmek istemesi hadisesi ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen kısımları belirttiikten sonra bu olayla ilgili ehli kitapta uzun ve geniş açıklamalar yapıldığını, bu açıklamaların Kur'an'da bulunmadığını ifade etmiş, ardından bahsettiği bu detaylı açıklamaların bulunduğu rivayetleri zikretmiştir. Rivayete "Ehli kitabın kendi kaynaklarında bulunan şekliyle.." ifadesiyle başladığı görülmektedir.¹⁷⁸ Taberî bu rivayetlerle ilgili bir görüş beyan etmemiştir. 150. ayette, Hz. Musa'nın elindeki levhaları yere atması ile ilgili olarak zikredilen bir görüşte Katâde bunun nedenini levhalarda başka bir kavmin yani Muhammed (sav) ümmetinin faziletlerinin bulunması olarak açıklamıştır. Hz. Musa bu faziletleri kendi ümmeti için istemiş ancak Allah bunların Ahmed'in (sav) ümmetine ait olduğunu bildirince elindeki levhaları yere atmış ve kendisinin bu ümmetten olmasını dilemiştir. Taberî bu rivayetle ilgili olan görüşü doğru bulmadığını belirtmiştir. Ona göre kavminin buzağıya tapmasına öfkelenerek levhaları elinden atmıştır.¹⁷⁹ 155. ayette Taberî Hz. Musa'nın, kavminin buzağıya tapma günahından dolayı tövbe etmeleri için seçtiği yetmiş kişinin helak olma nedenleri ile ilgili İbn İshak'tan rivayet nakletmiştir. Bu rivayette Hz. Musa'nın, seçilen yetmiş kişi ile birlikte belirlenen yere gittiklerinde onların, "Rabbimizin kelimasını duymak istiyoruz." dedikleri, Hz. Musa'nın bunu kabul edip dağın üzerinde bulunan büyük bulutun içine girdiği ve kavmini çağırdığı, onların da bulutun içine girerek Hz. Musa'nın Rabbiyle konuşmasına şahitlik ettikleri, bulut

¹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/263.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/354-355.

¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/418.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/420.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/452-454.

üzerlerinden açılıp Hz. Musa kavminden gelen bu kimselere döndüğünde ise onların “Biz Allah’ı görmeden sana inanmayız.” dedikleri ve bunun üzerine Allah’ın hepsini helak ettiği zikredilmiştir. Aynı konu ile ilgili olarak İbn Abbâs’tan gelen bir rivayette ise bu yetmiş kişinin dualarında “Allah’ım bize kimseye vermediğin ve bizden sonra kimseye vermeyeceğin şeyleri ver.” dedikleri, bu duayı Allah’ın çirkin gördüğü ve bunun üzerine onları helak ettiği ifade edilmiştir.¹⁸⁰ Taberî rivayetleri sadece nakletmiş bir yorum yapmamıştır.

Mâtürîdî 189-190 ayetleri ile ilgili olarak müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olarak verdiği rivayette Havva hamile kaldığında İblis ona gelerek “Karnındakinin ne olduğunu biliyor musun? Belki şu hayvanlardan biridir.” diyerek onu korkutmuştur. Önceleri onu ciddiye almayan Havva son aylarında İblis’e “Senin dediğinin olmasından korkuyorum.” dediğinde İblis ona “Onun sizin gibi insan olması için dua et, ona benim adımları verir misin?” demiştir. Havva bunu kabul etmiş ve Hz. Âdem ile birlikte dua etmişlerdir. Çocuk doğunca İblis yeniden gelerek ismini verme konusundaki sözünü hatırlatması üzerine Havva çocuğa “Abdülhâris” ismini vermiştir. Ayetteki “Allah’ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hakkında O’na ortak koşarlar.” ifadesi bununla ilgilidir, dediler. Mâtürîdî bu ifadeleri doğru bulmayarak Hz. Âdem ile Havva’ya şirk atfedilmesini çirkin bir söz olarak yorumlamıştır. Eğer söyledikleri doğru olup İblis’in adını vermiş olsalar dahi bunun şirk olmayacağını, öyle olsaydı kölelerin efendilerine nispetinin de şirk olması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklamalarının ardından “Bu ayetin yorumu bize göre onların dediğinden farklıdır.” diyerek Kur’an’dan getirdiği diğer ayetlerin şahitliğinde kendi yorumunu detaylıca zikretmiş, diğer yorumu uzak ve imkânsız bulduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹

Mâtürîdî’nin eserinde İsrâiliyat olması muhtemel bu rivayet dikkat çekicidir. Onun eserinde buna benzer ayrıntılı ifade edilen başka bir rivayete A’raf suresinde biz rastlamadık. Aynı rivayete Taberî de yer vermiştir. Taberî bu rivayeti İbn Abbâs, İkrime (öl. 105/723), Katâde, Mücahid ve Said b. Cübeyr’den (öl. 94/713) nakletmiş, rivayetlere geniş bir alan ayırmıştır. Buna mukabil kendi yorumu ise gayet kısadır. Burada ona göre doğru olan görüş, ortak koşma ifadesinin kullukta değil isimde olduğudur, müfessirlerin görüşlerinin çoğunun bu yönde olduğunu belirtmiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/468-469.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/136-137.

¹⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/617-629.

Burada müfessirlerimizin A'raf suresinde İsrâiliyat'a yer vermeleri konusunda farklılık arz ettikleri görülmektedir. Bu konuda Taberî'nin Mâtürîdî'ye kıyasla eserinde İsrâiliyat olması muhtemel rivayetlere daha çok yer verdiği, Mâtürîdî'nin ise bu rivayetlere yok denecek kadar az değindiği söylenebilir. Ayrıca Taberî konu ile ilgili detaylı rivayetler zikretmiş, genellikle bu rivayetler hakkında bir görüş beyan etmemiş, onları tenkide de tâbi tutmamıştır. Sadece bir haber olarak nakletmekle yetinmiştir.¹⁸³ Buna mukabil Mâtürîdî ise ayet hakkında zikredilen bu rivayeti uygun görmediğini ve bunun nedenini açıkladıktan sonra ayetle ilgili kendi te'vîlini ayrıntılı olarak ele almıştır.

2.2. Dînî İlimler

Vahye dayalı olan ve nakil yoluyla elde edilen bu ilimleri şer'î ilim olarak isimlendirmek de mümkündür.¹⁸⁴ Kur'an ve vahiy kaynaklı olan bu ilimler tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm şeklinde terimleşmiş ifadelerle isimlendirilmişlerdir.

2.2.1. Kıraat

“Kıraat” lügatta “Okurken harf ve kelimeleri bir araya toplamak.”¹⁸⁵ manasındadır. Terimsel olarak ise vahyin lafızlarını telaffuz keyfiyetindeki ihtilaf olup¹⁸⁶ bir imamın başkasına muhalif olarak benimsediği okuma biçimidir.¹⁸⁷ Bu ihtilaf lafızlardaki sükûn, med, kasr, hareke, nokta ve irab gibi hususlarla ilgilidir.¹⁸⁸ Kıraatler Resûlullah'a (sav) dayanan isnadlarla sabittir. Kurranın bilgisi Sahabe ve Tabiîn yoluyla Resûlullah'a (sav) dayanır.¹⁸⁹ Kıraat ilim merkezlerinin ilk oluşumu Hz. Osman mushaflarının gönderildiği şehirlerdedir. Hicrî ilk üç asırda ise Mekke, Medine, Şam, Basra ve Kûfe şehirlerinde kıraat çalışmaları yoğunlaşmıştır.¹⁹⁰

Kıraat farklılıklarında tefsiri ilgilendiren kısım ise yorumu etkileyecek şekilde kelimenin yapısıyla ilgili olan okuyuş farklılıklarıdır. Müfessir tefsiri etkileyen kıraat farklarını açıklayarak farklı okunuşların getirdiği anlam zenginliğini ortaya koyar.¹⁹¹ Kıraat

¹⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 139.

¹⁸⁴ Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, *Tertîbü'l-Ulûm*, çev. Zekeriye Pak – M. Akif Özdoğan (Kahramanmaraş: Ukde, 2009), 126.

¹⁸⁵ İsfahânî, “kre”, 842.

¹⁸⁶ Kattân, *Ulûmu'l Kur'an*, 232.

¹⁸⁷ Kattân, *Ulûmu'l Kur'an*, 236.

¹⁸⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 96.

¹⁸⁹ Kattân, *Ulûmu'l Kur'an*, 236.

¹⁹⁰ Abdulhamit Birişik, “Kıraat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/427.

¹⁹¹ Birişik, “Kıraat”, 25/430.

farklılıkları sayesinde bir kıraatte mücmel olan ifade diğer kıraatle açıklanır hale gelebilmektedir.¹⁹² Bu nedenle Kur'an'ın tefsirinde ve anlaşılmasında kıraatler büyük öneme sahiptir.¹⁹³

A'raf suresini incelediğimizde her iki müfessirimizin de ayetleri açıklarken kıraatlere yer verdiğini görmekteyiz. Ancak Taberî'nin, Mâtürîdî'ye oranla daha fazla ayette kıraatler hakkında bilgi verdiğini söyleyebiliriz. Biz müfessirlerimizin kıraatlere bakışını ve kıraatleri yorumlama tarzlarını daha doğru karşılaştırabilmek için iki müfessirimizin de kıraat hakkında açıklama yaptıkları ortak ayetlerden bazılarını inceleyeceğiz.

“Şeytan onlara ‘Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.’ dedi.”¹⁹⁴ ayetinde “مَلَكَيْنِ” ifadesi ile ilgili olarak Taberî, İbn Abbâs ve Yahya bin Ebî Kesir'in (öl. 129/747) bunu lamm kesrasıyla okuduğunu ve bu okuyuşa “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlanlığın yolunu göstereyim mi?”¹⁹⁵ ayetini delil getirdiklerini belirtmiştir. “Ancak biz burada emsarin kıraati dışında bir kıraati caiz görmüyoruz, o da lamm fethasıyla okunmasıdır.” diyerek kıraat tercihini açıklamıştır.¹⁹⁶ Benzer açıklamayı Mâtürîdî'de de görmekteyiz. O isim vermeden bazılarının bu ifadeyi “melik” anlamında lamm kesrasıyla okuduğunu ve bu anlama Tâhâ 20/120'yi delil getirdiklerini söylemiştir. Ardından yaygın okuyuşun lamm nasbıyla olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁷

“Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır.”¹⁹⁸ ayetindeki “لِبَاسِ النَّفْوَى” ifadesindeki kıraat ihtilafı hakkında Taberî “لِبَاسِ” kelimesini Mekkeli, Basralı ve Kûfelilerin ref okuduğunu, Medinelilerin çoğunluğu ve bazı Kûfelilerin ise nasp okuduğunu belirtmiştir. Bunun nedenleri ile ilgili detaylı açıklamalar yaptıktan sonra kendi görüşünü açıklar. Ona göre en doğru görüş nasp okunmasıdır çünkü yaptığı te'vildeki manayı en doğru ifade eden görüş budur. Bir sonraki ayet de bu mananın doğru olduğuna delalet etmektedir.¹⁹⁹ Aynı ifade ile ilgili olarak Mâtürîdî, İbn Mesud kıraatinde mübtada olarak ref okunduğunu ve bunun da doğru okuyuş olduğunu belirtir. Ref okunduğunda “Takva elbisesi daha

¹⁹² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/194.

¹⁹³ Halil İbrahim Aydın, “İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Kullandığı Kıraat Terimlerinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd. (İstanbul: Kitabî Beka Yayıncılık, 2022), 332.

¹⁹⁴ el-A'raf 7/20.

¹⁹⁵ Tâhâ 20/120.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/107-108.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/309.

¹⁹⁸ el-A'raf 7/26.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/128-130.

hayırlıdır.” manasına gelmektedir ve bu takva elbisesi “din, iman, Kur’an, iffet, haya” gibi bir çok anlamı içerir. Önceki cümlelerin cevabına atfen nasp okunduğunda ise “Sizi sıcaktan, soğuktan ve ezadan koruyacak bir elbise yarattık.” manasına gelmektedir, diyerek aradaki anlam farkını ortaya koymuştur.²⁰⁰

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur.”²⁰¹ ayetinde geçen “بُشْرًا” kelimesi ile ilgili olarak Taberî, Kûfelilerin çoğunluğunun kıraatinde “yumuşak esen rüzgâr” anlamında “تَشْرًا”; Âsım bin Ebî Necûd’dan (öl. 127/745) gelen rivayette onun “yağmuru müjdeleyen” anlamında “بُشْرًا” veya “تَشْرًا”; Medine kıraatinde, Mekkeli ve Basralıların çoğunun kıraatlerinde “her yönden esen rüzgâr” anlamında “تَشْرًا” okunduğunu açıklamıştır. Bunlar arasında doğru olan görüşün “تَشْرًا” veya “بُشْرًا” şeklindeki okunuşlar olduğunu belirtir. Bunları tercih etmesinin nedeni olarak da emsar kıraatinde meşhur olmalarını ve manaya daha yakın olmalarını gösterir. Ona göre “ب” ile okunuşta mana doğru olsa da bunun okunuşu azdır.²⁰² Mâtürîdî ise kelimenin kıraat farklılığı ile ilgili kısa bir açıklama yaparak “müjde” anlamına gelen “بُشْرًا” lafzının farklı kıraatlerde “yeniden dirilmek” manasında “تَشْرًا” ve “yayılmak” manasında “بُشْرًا” şeklinde okunduğunu, bu son kıraate göre ise ayete “bulutları yayan rüzgâr” manası verildiğini ifade etmiştir.²⁰³

“Firavun’un kavminden ileri gelenler ‘Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Musa’yı ve kavmini serbest bırakacaksın?’ dediler.”²⁰⁴ ayetinde geçen “إِلَهَاتِكَ” kelimesi ile ilgili Taberî, bunun meşhur kıraatlerde elifin fethası ve meddi üzere okunduğunu belirtmiştir. Buna göre manası “Musa (as) sana ve senin tapmış ilahlarına tapmayı terk etti.” olmuştur. Bu kelimeyi İbn Abbâs ve Mücahid’in ise farklı olarak “إِلَٰهَاتِكَ” şeklinde okuduğunu beyan etmiştir. Bu şekilde okunduğunda “Seni ve sana kulluğu terk ettiler.” anlamına gelmektedir. Bu açıklamalarının ardından “Biz meşhur kıraatin üstüne başka kıraat tanımayız, çünkü onda icma vardır.” diyerek tercihinin belirtmiş, ardından bu görüşte olan rivayetleri vermiştir.²⁰⁵ Mâtürîdî burada kısaca iki okunuşu zikretmekle yetinerek “Ayette geçen “إِلَهَاتِكَ” lafzı, “Sana kulluğu bıraksınlar diye mi?” manasında “إِلَٰهَاتِكَ” olarak da okunmuştur.” demiştir. “إِلَهَاتِكَ” şeklinde okuyanların ise

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Te`vilâtü l-Kur`ân*, 5/318-319.

²⁰¹ el-A`râf 7/57.

²⁰² Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/202-203.

²⁰³ Mâtürîdî, *Te`vilâtü l-Kur`ân*, 5/389.

²⁰⁴ el-A`râf 7/127.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/366-367.

-ki bunlar İbn Abbâs ve Mücahid'dir- Firavun'un kavmi için icat ettiği putları kastederek "Seni ve senin onlara yaptığın ilahlarını bıraksınlar diye..." manasını verdiklerini belirtmiştir.²⁰⁶

"*Firavun ve kavminin yapıp yükselttikleri binaları yerle bir ettik.*"²⁰⁷ ayetinde ise "يَعْرُشُونَ" ifadesi hakkında Taberî, bu okunuşun Hicaz ve Irak kıraatinde kullanıldığını, Âsım bin Ebî Necûd'un bunu "يَعْرُشُونَ" olarak okuduğunu belirtmiştir. Her iki kıraatin de Araplar tarafından bilindiğini ve kullanıldığını ifade ettikten sonra "Bize göre kesralı okuyuş daha yaygın ve daha fasih olduğu için tercihe daha uygundur." demiştir.²⁰⁸ Mâtürîdî'nin bu konudaki açıklamalarına baktığımızda o sadece "يَعْرُشُ" ve "يَعْرُشُونَ" şeklinde iki okuyuşu vererek anlamlarının "bina ettikleri evler, bağlar, ağaçlar" olduğunu belirtmekle yetinmiştir.²⁰⁹

"*Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler.*"²¹⁰ Bu ayetteki "طَائِفٌ" kelimesi ile ilgili olarak Taberî, bu kelimenin kıraatinde ihtilaf edildiğini belirterek Medineli ve Kûfelilerin çoğunluğunun "طَائِفٌ" okuduğunu; Mekkeli, Basralı ve Kûfelilerin bazılarının ise "طَائِفٌ" okuduğunu ifade etmiştir. Bu iki kelime arasında fark olup olmadığı konusunda ihtilaf olduğunu belirterek bahsedilen bu ihtilafı açıklamıştır: Bazı Basralılara göre her iki kelime de "sana sıkıntı veren şey" manasına gelir. Bazı Kûfeliler ise iki kelimeye farklı anlam vererek "طَائِفٌ" kelimesini "şeytanın vesveselerinden seni kuşatan şey", "طَائِفٌ" lafzını "delirmek, çıldırmak" manasında izah etmişlerdir. Taberî, bunlar arasından evlâ olan görüşün "طَائِفٌ" okunması olduğunu, çünkü te'vîl ehlinin bunu öfke ve küçük günah olarak çevirdiğini belirtir.²¹¹ Mâtürîdî "طَائِفٌ" kelimesinin "طَائِفٌ" şeklinde de okunduğunu, bu şekilde okuyanların kelimeye "İçten gelen sıkıntı, hatra, seni aldatan şey" manası verdiklerini; ayrıca bu iki kelimeye, manaları aynıdır diyenler de olduğunu söylemiştir. Daha sonra İbn Abbâs'ın bu kelime ile ilgili "Onlara şeytandan bir طَائِفٌ dokunduğunda, yani bir günah işlediklerinde düşünüp görürler, yani günahlarını düşünüp tövbe ederler." dediğini açıklamıştır.²¹²

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/26.

²⁰⁷ el-A'râf 7/137.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/307-308.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/41.

²¹⁰ el-A'râf 7/201.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/647.

²¹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/149.

Bu açıklamaların ardından müfessirlerimizin kıraatlere A'raf suresinde yer verişleri ve yöntemleri hakkında şunları söyleyebiliriz. Taberî, bu surede kıraatlere sıkça değinmektedir. Genellikle kıraatleri zikrederken, bu kıraati şehrine veya o şehrin kurralarına isnad edecek şekilde ifadeler kullanmıştır. Kıraatlerin görüşlerini verirken sened kullanmaz. Kıraatler arasında genellikle tercihte bulunmuş ve yaptığı tercihin sebebini de açıklamayı ihmal etmemiştir. Tercih nedenlerini zikrederken; “Ayetteki siyak ilişkisine uygun olması, meşhur kıraat olması, üzerinde icma edilmesi, manaya daha uygun olması” gibi ifadeler kullanmıştır. Mâtürîdî ise kıraatleri tefsire yardımcı bir unsur olarak görmekte, ayetleri kıraatlerle tefsir ve te'vîl etmektedir.²¹³ Genellikle kıraatler arasında bir tercihte bulunmaz çünkü kıraat farklılıklarının ayetin tefsirine olan katkısına odaklanmıştır.²¹⁴ Detaylı açıklamalara girmeyip kelimenin farklı kıraatlerde okunuşlarını zikrederek içerdiği manayı izah eder. Bu okunuşun hangi kıraate ait olduğuna dair bilgilere çoğunlukla yer vermediği görülmektedir.

Verdiğimiz örneklerde müfessirlerimizin kıraatler hakkında yaptığı açıklamalarda dikkatimizi çeken diğer bir husus, her ikisinin de bir kelimedeki kıraat farkını açıklarken aynı kıraatlere değinmiş olmalarıdır. Bu farklılığın ne şekilde olduğuna dair bilgiler büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Mâtürîdî, Taberî kadar kıraatin mensup olduğu bölge ve şehir bilgisine değinmese de kıraatler hakkında bilgiye vakıf olduğu görülmektedir.

2.2.2. Hadis

Lügatta “yeni”, “İnsana uyanırken veya uykusunda iletilen söz.”, “haber” manalarına gelen “Hadis”²¹⁵ terim olarak “Hz. Peygamber’in sözlerini, onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberler.” şeklinde tanımlanmıştır. Hadisler, Kur'an-ı Kerim'in kendisine indiği peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade eder. Çünkü O, ayetlerdeki ilahî maksadın ne olduğunu en iyi bilendir. Bu nedenle Kur'an ayetleri içerisinde kolay anlaşılamayan müşkil ifadeler veya tafsilata ihtiyaç duyulan mücmel ifadeler hadislerle yorumlanarak açıklığa kavuşturulabilmiştir.²¹⁶

²¹³ Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 171.

²¹⁴ Aydın, “İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Kullandığı Kıraat Terimlerinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, 333.

²¹⁵ İsfahânî, “*hds*”, 269.

²¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/182.

Bir müfessirin ayetleri tefsir ederken, zikrettiğimiz nedenlerden dolayı hadis rivayetlerine ihtiyaç hissedeceği anlaşılmaktadır. Bu manada müfessirlerimizin de tefsirlerinde hadis kullandıkları muhakkaktır. Biz burada müfessirlerimizin A'raf suresini tefsir ederken hadis rivayetlerini ne ölçüde ve ne amaçla kullandıklarını inceleyip elde ettiğimiz bilgileri karşılaştıracğıız.

Öncelikle müfessirlerimizin hadis rivayet etme oranlarına baktığımızda her iki müfessirimizin de birbirine yakın oranda hadis rivayeti kullandığını söyleyebiliriz. Genellikle farklı ayetlerde hadis rivayetine yer vermeleri ise dikkati çeken diğer bir husustur. Bu rivayetlerin bir kısmını burada zikrederek inceleyeceğiz.

Taberî'nin bu surede zikrettiği ilk hadis rivayeti *"Azabımız onlara gelip çatmışında, 'Biz gerçekten zalim kişilermişiz!' diye yakınmaktan başka söyleyecekleri söz kalmadı."*²¹⁷ ayeti ile ilgilidir. Bu ayetin, Resûlullah'tan gelen şu rivayetin doğruluğuna açık bir delil olduğunu belirterek rivayeti nakletmiştir: Resûlullah (sav) buyuruyor ki; "Hiçbir toplum kendilerinden mazeretleri alınmadıkça helak olmaz." Bu rivayeti önce kendisi senedsiz verdikten sonra İbn Mesud'dan aynı hadisi yeniden senediyle birlikte zikretmiştir. İbn Mesud, hadisi rivayet ettikten sonra kendisinden hadisi naklettiği Abdulmelik b. Meysereye bunun nasıl olacağını sorduğunu, Meysere'nin de cevaben ona bu ayeti okuduğunu belirtmiştir.²¹⁸ Burada hadisin nakledilme sebebinin ayeti delil göstererek hadisi doğrulamak ve ondan kastedilen manayı açıklamak olduğu görülmektedir.

*"O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*²¹⁹ ayeti ile ilgili Taberî, buradaki tartının bilinen anlamıyla kullanıldığını, Allah'ın bu tartıyla sevapları ve günahları tartacağını söylemiştir. Bununla ilgili olarak Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiği hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır; "Tartıya güzel ahlâktan daha ağır gelen bir şey konulmamıştır". Taberî'nin "Bunun gibi haberler mizanın gerçek olduğunu ve amellerin bahsettiğimiz şekilde mizanda tartılacağını ortaya koymaktadır."²²⁰ diyerek ayette geçen "mizan" kelimesi hakkında yaptığı açıklamayı destekleyici olarak hadis-i şerifi zikrettiği anlaşılmaktadır.

Taberî'nin, *"Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Musa da bayılıp düştü."*²²¹ ayeti hakkında Enes bin Mâlik'ten (öl. 93/711-12) senediyle birlikte naklettiği

²¹⁷ el-A'raf 7/5.

²¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/62-63.

²¹⁹ el-A'raf 7/8.

²²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/70.

²²¹ el-A'raf 7/143.

hadis-i şerifte “Resûlullah (sav) bu ayeti okuduktan sonra başparmağını serçe parmağının ucuna koydu (miktar göstermek için)” buyurulmuştur. Taberî bu hadisin aynı sahabelerden farklı tariklerle gelen rivayetlerini de zikretmiştir.²²²

*“Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah’ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O’na ortaklar koşarlar.”*²²³ ayeti hakkında ihtilaf edilen görüşleri veren Taberî bu görüşler arasında Semure bin Cündeb’den (öl. 60/680) senediyle nakledilen bir hadis-i şerifi de almıştır. Buna göre Resûlullah (sav) “Havva’nın çocukları yaşamıyordu, o da eğer bir çocuğum yaşarsa adını Abdulharis koyacağım diye adadı. Bir çocuğu yaşadı ve adını Abdulharis koydu. Bu, şeytanın ona telkiniydi.” buyurmuştur.²²⁴ Burada ayetin manasına açıklık getirmek amacıyla hadis zikredilmiştir ancak ihtilaf edilen görüşler zikredilirken verilen bu rivayetin sıhhati hakkında bir açıklama yapılmamıştır.

Taberî, *“Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!”*²²⁵ ayetinde geçen “iyiliği emretme” ifadesi ile ilgili verdiği görüşler arasında Süfyan bin Uyeyne’den (öl. 198/814) senediyle nakledilen bir hadis-i şerife yer vermiştir. Hadis şu şekildedir: Bu ayet nazil olduğunda Resûlullah (sav) “Ey Cibril bu ne?” diye sordu, Cibrîl’de “Allah sana; akrabalık ilişkilerini kesen ile ilişkilerini devam ettirmeni, vermeyene vermeni ve zulmedeni affetmeni emrediyor.” dedi.²²⁶ Burada hadis-i şerif ayetteki ifadeden kastedilen anlama açıklık getirmektedir.

*“Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.”*²²⁷ ayeti ile ilgili Taberî ihtilaf edilen görüşleri verdikten sonra “En doğru görüş bunun, namazda ya da hutbede imam Kur’an okurken susulup dinlenmesi ile ilgi olduğudur.” demiştir. Ayrıca bu görüşün Resûlullah’tan (sav) gelen “İmam okuduğunda susun.” haberinin sıhhati için daha doğru olduğunu söylemiştir.²²⁸ Taberî burada tercih ettiği görüşünü destekleyici olarak hadis-i şerifi naklederken, hadisin sıhhatini de bu görüşün ortaya koyduğunu belirtmiştir.

²²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/429.

²²³ el-A’râf 7/190.

²²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/623.

²²⁵ el-A’râf 7/199.

²²⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/643-644.

²²⁷ el-A’râf 7/204.

²²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/667.

Taberî'nin hadis rivayetlerinde genel olarak şunlar dikkati çekmektedir: Hadisleri naklederken her zaman sened kullanmamıştır, doğrudan Hz. Peygamber'in kendisinden rivayetleri naklettiği de olmuştur. Hadislerin senedinin sahih olup olmadığı ile ilgili bir açıklamasının bulunmadığı, sadece naklettiği görülmektedir. Ayetleri tefsir ederken yer verdiği hadisleri naklediş amacında farklılıklar bulunmaktadır; bazen tercih ettiği görüşü desteklemek için bazen ayetteki manaya açıklık kazandırmak için bazen de rivayet edilen bir hadisin sıhhatine ayeti delil getirmek için hadisleri zikretmiştir.

Mâtürîdî tefsirinde nakledilen hadislerden bazıları şunlardır;

*"Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin."*²²⁹ ayeti hakkında Mâtürîdî, buraya "Kusurlardan dolayı korkmak ve Allah'ın kusurları görmemesini, kulluğu kabulünü ummak." anlamı verenler olduğunu söylemiştir. Daha sonra, bu görüşü desteklemek üzere rivayet edilen şu hadisi nakletmiştir: Resûlullah (sav) "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez." buyurmuştur. Sen de mi Ya Resûlullah? diye sorulunca "Allah'ın rahmeti beni kuşatmazsa evet ben de." diye cevap vermiştir.²³⁰ Burada zikredilen görüşü destekleyici olarak hadis-i şerif nakledilmiştir.

*"Size Rabbimin vahyetiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum."*²³¹ ayetindeki "Öğüt veriyorum." ifadesi hakkında Mâtürîdî, "Nasihat; faydalı olana davet, zararlı olanı da yasaklamaktır ve nasihat ise herkes içindir." demiştir. Daha sonra bu konu ile ilgili olarak Resûlullah'tan (sav) hadis nakletmiştir: "Resûlullah'tan (sav) rivayet edildi ki O, 'Dikkat edin din nasihattir.' buyurmuştur. 'Kim için Ya Resûlullah!' diye sorulduğunda 'Allah için, kitabı için, peygamberi için, Müslümanların liderleri için ve herkes için' şeklinde cevap vermiştir."²³² Ayette geçen kelimeye verdiği anlamı desteklemek için hadis-i şerifi burada nakletmiştir.

Mâtürîdî, *"Onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik."*²³³ ayetinde geçen "tufan"ın ne olduğu ile ilgili ihtilaf olduğunu, buna İbn Abbâs'ın "helâktan korkacak kadar yağmurun yağması" manası verdiğini belirttikten sonra Hz. Âişe'den gelen şu hadisi nakletmiştir: "Resûlullah'a (sav) tufan hakkında soruldu. O da 'Ölümdür.' diye cevap verdi." Mâtürîdî bu rivayetten sonra "Eğer bu sabitse tufan budur."

²²⁹ el-A'râf 7/56.

²³⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/388.

²³¹ el-A'râf 7/62.

²³² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/388.

²³³ el-A'râf 7/133.

ifadesini eklemiştir.²³⁴ Buradaki hadis-i şerif, manasında ihtilaf edilen bir kelimenin anlamını ortaya çıkarmak için zikredilmiştir ancak Mâtürîdî'nin "eğer bu sabitse.." ifadesine bakılırsa rivayetin sahih olup olmadığından emin olmadığı anlaşılmaktadır.

*"Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."*²³⁵ ayetinde geçen "Ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim." İfadesi hakkında Mâtürîdî, ayetin Hz. Peygamber'in bütün insanlığa gönderildiğine dair bir delil mahiyetinde olduğunu söylemiştir. Bununla ilgili, verdiği anlamı destekleyici olarak şu hadisi nakletmiştir: "Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre O, 'Ben kırmızıya ve siyaha gönderildim.' buyurmuştur."²³⁶

*"Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"*²³⁷ ayeti ile ilgili Mâtürîdî, "Allah Hz. Peygamber'e zalimler hakkında affı seçmesini emretmiştir." diyerek bu manaya uygun şu hadisi zikretmiştir: "Hz. Âişe'den rivayet olunmuştur ki bir adam Hz. Peygamber'e sövüp eziyet ediyordu. Bu adam Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde Hz. Peygamber ona yer gösterdi, kendine yaklaştırdı. Ben Ona 'Ya Resulallah! Bu sana sövmüyor muydu?' dedim. O da 'Evet, ey Âişe! Kötülüğünden ve dilinden korunmak için kendisine ikram edilen kimse insanların en şerlilerindendir.' buyurdu."²³⁸ Ayetle ilgili yaptığı yorumu hadis-i şerif ile güçlendirmiştir.

Mâtürîdî, *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız."*²³⁹ ayetinin namaz hakkında indiğini söyleyenler olduğunu belirtmiştir. Nüzûl sebebi olarak bazı açıklamalar yaptıktan sonra burada imamın arkasında okumanın yasaklandığına dair delil olduğunu söylemiştir. Daha sonra "Bununla ilgili gelen haberler vardır." diyerek Ali b. Ahmer'den şu hadisi nakletmiştir: "Resûlullah (sav) sabah namazında Vakıa suresini okurken arkasından biri de aynısını okudu. Resûlullah (sav) namazı bitirince 'Bu surede benimle çekişen kimdir?' diye sordu. Bir adam 'Bendim ya Resulallah!' diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi."²⁴⁰ Mâtürîdî, bu hadisin farklı ravilerden gelen nakillerine de burada yer vermiştir. Ayrıca imamın arkasında okumanın yasaklanması ile ilgili farklı hadisler de zikredilmiştir.²⁴¹ Burada

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/36.

²³⁵ el-A'râf 7/158.

²³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/83.

²³⁷ el-A'râf 7/199.

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/146-147.

²³⁹ el-A'râf 7/204.

²⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/153.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/153-157.

zikredilen görüşü destekleyici mahiyette ve nüzul sebebi olarak hadis-i şerifler nakledilmiştir. Fıkıhî bir görüşü açıklığa kavuşturma amacını içerdiğini de söyleyebiliriz. Ayrıca bir rivayetin farklı tariklerine yer vermiş olması ve konu ile ilgili başka rivayetlerden de nakiller yapması Mâtürîdî'nin hadislerle vâkıf olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî'nin naklettiği hadislerde sened kullanmadığı görülmektedir. Bazen hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmiş bazen de nakleden ilk halkanın ismini zikretmiştir.²⁴² Hadislerin sıhhatinden emin olmadığında bunu “eğer bu sabitse..” ifadesiyle dile getirmiştir. Genellikle, ayeti açıklarken ortaya koyduğu yorumları desteklemek amacıyla ya da kelimenin manasını açıklamaya yardımcı olarak hadisleri naklettiği görülmektedir.

Tüm bu açıklamalardan sonra iki müfessirimizin hadis rivayetleri hususundaki tutumlarını karşılaştırdığımızda şunları söylemek mümkündür; Taberî'nin bazen hadisleri senediyle zikretmesi dışında her iki müfessirimizin de hadis nakillerinde kullandıkları yöntem birbirine benzemektedir. Taberî, naklettiği hadislerin sıhhatine dair bir ifade kullanmazken Mâtürîdî, kullandığı bazı ifadelerle hadisin sıhhatinden emin olmadığını dile getirmiştir. Hadislere genellikle ayetleri açıklayıcı mahiyette yer verdiklerini söylemek mümkündür. Bunun dışında Mâtürîdî'nin, hadislerden yola çıkarak fıkıhî bir hükmü açıklığa kavuşturma gayesinin bulunduğu da görülmektedir. Taberî ise bazı hadislerin sıhhatini ayetlerle teyit etmiş ve daha çok zikrettiği görüşlerin içinde o görüşü destekleyici mahiyette hadisleri zikretmiştir.

2.2.3. Fıkıh

“Fıkıh” kelimesi, “Hazır bilgi ile gaip olan bilgiye ulaşmak.” manasına gelip “ilim” kavramından daha dar bir anlama sahiptir. Ayrıca “Şer’i hükümlerde bilgi sahibi olmak.” anlamına gelir.²⁴³ Hicrî ikinci yüzyılın sonlarında “Fıkıh”, İslâm’ın ferdî ve ictimai hayatla ilgili amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen ilim dalını ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁴

Hiz. Peygamber döneminde fıkıhla ilgili hükümler, Kur’an veya sünnet vasıtasıyla doğrudan bildirilmekte ya da bunlar üzerinde kafa yorma, düşünme veya icma yoluyla

²⁴² Mairambek Jusupov, *Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Suresi Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 69.

²⁴³ İsfahânî, “fkh”, 804.

²⁴⁴ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1.

elde edilmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ise fıkıh, naslara ve nassın hükmünü açıklamadığı meselelerin üzerinde düşünerek onu hükme bağlama anlamına gelen rey ile ihtihada dayanmaktaydı. Kur'an bilgisini yaymak ve Hz. Peygamber'den gördüklerini anlatmak için sahabeler İslâm dünyasına yayılmaya başladıklarında Irak bölgesi de bundan payını almış, bölgeye birçok sahabe yerleşmiştir. Bunların başında İbn Mesud gelmektedir. Daha sonra Hz. Ali'nin Kûfe'yi hilâfet merkezi yapması ile birlikte bölgeye gelen sahabe sayısı artmış ve Iraklılar fikhî bunlardan öğrenmişlerdir. Fikhî sahabelerin önde gelenlerinden öğrendikleri için kendilerini Medine fıkıhçıları ile denk sayarak birçok konuda onlardan farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Fıkıh tarihindeki en önemli gruplaşma bu şekilde Kûfe ve Medine fukahası arasında ortaya çıkmıştır. Abbâsî döneminin başlarında ise artık Irak medreselerinden Ehl-i Rey, Hicaz medreselerinden ise Ehl-i Hadis çıkmaktadır. İki grup arasındaki ihtilaf ise daha çok hoca (bilgi kaynağı) farkına dayanmaktadır. Kitap, sünnet ve sahabe icmâ her iki grubun da hüküm kaynağı olmakla beraber Hicazlıların hadis malzemeleri fazlaydı ve Medine halkının örfüne değer verirlerdi, diğer taraftan Iraklıların hadis malzemesi ise azdı ve reye önem verirlerdi. İslam topraklarının sınırları genişledikçe birçok kavmin kültürü İslâm ümmetinin kültürüne taşınmış, fıkıhçılar oluşan ihtiyaçlara cevap ararken bu kültürleri de gözden geçirerek bazısını fıkha dâhil etmişlerdir.²⁴⁵

Bu açıklamaların ardından Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki ihtilafların arttığı bir dönemde²⁴⁶ yaşayan müfessirlerimizin tefsirlerindeki fikhî tercihlerini, tercihleri üzerinde bu ekollerin etkisinin varlığını, tefsirlerinde fikhî mevzulara ne ölçüde yer verdiklerini A'raf suresi özelinde inceleyeceğiz.

A'raf suresinde Taberî'nin fikhî beyanına bir yerde rastlamaktayız. Elimizdeki kısıtlı bilgi, Taberî'nin bu konudaki görüşleri hakkında sure özelinde açıklama yapabilmemiz için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle öncelikle Taberî'nin tefsirindeki fikhî açıklamaları hakkında kısaca genel bilgi verip ardından bu surede yer verdiği mevzuyu zikredeceğiz. Önceleri Şâfiî mezhebine mensup olan Taberî daha sonra kendi fikhî görüşlerini ortaya koyduğu mezhebinin oluşturmuştur. Ancak kendisinden bir asır sonra bu mezhebin takipçileri kalmamıştır. Taberî'nin fikhî görüşleri daha çok tefsirindeki ahkâm ayetlerinde yaptığı açıklamalarla öğrenilebilmektedir.²⁴⁷ Müstakil bir mezhep sahibi olarak tefsirinde

²⁴⁵ Karaman, "Fıkıh", 13/1-7.

²⁴⁶ Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 91.

²⁴⁷ Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", 39/316.

fikhî görüşlere yer veren Taberî, âlimlerin görüşlerini, mezheplerini ve münakaşalarını belirtip bunlar arasındaki tercihini veya kendi görüşünü delillerle ortaya koymuştur.²⁴⁸ Taberî, tefsirinde fikhî görüşlere çok sık yer vermemiştir. Bahsettiğimiz gibi daha çok ahkâm ayetlerinde görüş zikrettiği bilinmektedir. Ehl-i Hadis'e yakınlığı ile bilinen Taberî'nin fikhî görüşleri daha çok İmam Şâfiî'nin görüşleriyle uyumlu olmakla beraber Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer verdiği veya kendi görüşlerini zikrettiği de vakidir.²⁴⁹ Taberî A'raf suresinde “*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.*”²⁵⁰ ayetinde Kur'an okunduğunda susup dinleme durumu ile ilgili ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir. Bazılarına göre bu ayet imamın arkasında namaz kılan kimse ile ilgilidir, bu kimse susarak imamın okuduğunu dinlemelidir. Taberî bu görüşle ilgili, ayetin iniş sebebi olarak da ifade edilen pek çok rivayet nakletmiştir. Bazılarına göre bu ayet hutbede Kur'an okuyan imamı dinlemek gerektiği ile ilgili iken bazıları da hem namaz hem hutbede okunan Kur'an'ı dinlemeyi kapsadığını söylemişlerdir. Ona göre bu görüşler arasından en doğrusu hem namaz hem de hutbede okunan Kur'an'ı dinlemektir. Çünkü Hz. Peygamber'den gelen sahih bir haberde “İmam okuduğunda susun.” buyurulduğunu belirten Taberî buna göre hutbede ve namazda okunan Kur'an'ı dinlemenin gerekli olduğunu ve bu görüşün hem hadise hem de ayetin zahirine uygun olduğunu ifade etmiştir.²⁵¹

Mâtürîdî ise Hanefî düşünce sistemi içerisinde yetişmiş ve Ehl-i Rey'in temel vasıflarını eserinde uygulamıştır.²⁵² Hanefî geleneğin en önemli temsilcilerindendir. Anlaşılması zor görüşleri açıklayıp yeni delillerle güçlendirmiş ve bu şekilde Hanefîliğin fikhî boyutuna özgün katkılar sunmuştur.²⁵³ Fıkıh sahasındaki faaliyetlerini daha çok Hanefî mezhebi içerisinde sürdürmüş, bağımsız hareket etmeyi çok fazla tercih etmemiştir. Fıkıh alanındaki görüşleri en geniş şekliyle tefsirinde yer almaktadır. Ayetleri detaylı şekilde ele alıp açıklamalar yaptıktan sonra diğer mezheplerin görüşlerini de tartışarak onlara cevap verir.²⁵⁴

²⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 138.

²⁴⁹ Mustafa Güvenç, *Taberî Tefsirinde Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 284.

²⁵⁰ el-A'raf 7/204.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/658-667.

²⁵² Gengil, *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*, 66.

²⁵³ Mehmet Kalaycı, “Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı”, *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*, ed. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fez Yayınları, 2019), 298.

²⁵⁴ Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*, 139.

Mâtürîdî A‘raf suresinde bazı ayetlerde fikhî mevzulara değinmiş ve konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Biz burada bu ayetlerden bir kısmına yer vererek Mâtürîdî’nin Hanefî düşünce sistemini ne ölçüde yansıttığını, ayetlerden hüküm çıkarma metodunu inceleyeceğiz.

“*Derken, o deveyi keserek öldürdüler.*”²⁵⁵ ayeti ile ilgili olarak Mâtürîdî, deveyi kesen bir kişi olmasına karşın Allah’ın burada hepsini fail gösterdiğini belirtmiştir. Bunun nedeni öldürme işine hep birlikte karar vermiş olmaları, öldürene yardım etmeleri veya yapılan işe razı olmalarıdır. Mâtürîdî, bu açıklamaların ardından ayetin fikhî bir hükme delil oluşturduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu ayet “Yol kesicilerden biri bir adam öldürse diğerleri ona katılmasalar dahi suça ortaklırlar.” diyen görüşe delildir, birbirlerine yardım ettiklerinden hüküm hepsine uygulanır. Mâtürîdî, bu görüşü “mezhebimizin görüşü” ifadesiyle zikretmiştir. Konu ile ilgili açıklamalarına devam ederek “Bir grup bir adamı öldürmek için bir araya gelse içlerinden biri adamı öldürse diğerleri öldürmeye karışmasa dahi yardımcı olduklarından hepsi de ceza olarak öldürülür.” demiştir. Hz. Ömer’in “Eğer bütün San’a halkı o adamı öldürmeye katılsaydı hepsini öldürürdüm.” sözünü, görüşünü teyit etmek için zikretmiştir.²⁵⁶

“*Musa ayrıldıktan sonra kavmi, ziynet eşyalarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler.*”²⁵⁷ Bu ayette Mâtürîdî: “Firavun’un kavminden onlara emanet kalan ziynet takımlarının Hz. Musa’nın kavmine nispetle ‘ziynet takımlarından’ denilmesi, emanet eşyanın emanet alan kimseye nispetinin mümkün olduğunu göstermektedir.” demiştir. Ayette şuna da işaret vardır; bir kimsenin evine girmeyeceğine yemin eden kimse, onun kendisine emanet bıraktığı bir eve girse yeminini bozmuş olur.²⁵⁸

Mâtürîdî ayrıca ayette geçen “böğürebilen” ifadesinden sonra “onlarla konuşamıyor” denilmesinde kelâmdan kastın mana olduğuna işaret bulunduğunu; sesin, hece ve harflerden oluşsa da kelâm olmadığını belirtmiştir. Ona göre bu, ashabımız diye ifade ettiği mezhebinin görüşüne bir delil oluşturmaktadır. Bu görüşe göre bir kimse falancayla konuşmayacağına yemin etse ve o kişiye anlamsız ifadelerle hitap etse bu kelâm olmadığından yeminini bozulmuş olmaz.²⁵⁹

²⁵⁵ el-A‘raf 7/77.

²⁵⁶ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 5/410.

²⁵⁷ el-A‘raf 7/148.

²⁵⁸ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/66-67.

²⁵⁹ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/68.

Mâtürîdî *“Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin (Harun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı.”*²⁶⁰ ayeti hakkında *“Hz. Musa'nın onun saçını tuttuğuna işaret vardır, başını tutsaydı kendine doğru çekme ihtiyacı hissetmezdi.”* şeklinde açıklama yapmıştır. Daha sonra bu ayetin, *“ashabımız”* diyerek bahsettiği âlimlerin *“Başa mesh ettikten sonra saçını kesen kimsenin mesh hükmü kalkmaz.”* İfadesine delil oluşturduğunu söylemiştir. Açıklamasının devamında *“Sakalını kesen kimseden mesh hükmü düşer, çenesini yıkaması gerekir ancak saçını kesen kimseden mesh hükmü düşmez çünkü bu ayette saç baş olarak tanımlamıştır.”* demektedir.²⁶¹

*“Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.”*²⁶² ayetinin namazda Kur'an okuma ile ilgili olabileceğini belirten Mâtürîdî, konu ile ilgili hadisler zikrederek detaylı açıklamalar yapmıştır.²⁶³ Daha sonra, imama uyan kimse hakkında *“İmam sesli okuduğunda kıraati terk eder, sessiz okuduğunda ise okur.”* diyen kimselere şöyle cevap vermiştir: *“Ashabımızdan bazılarının bu konuya delilleri şu şekildedir: İmam rükûdayken gelen kimse namaza girer ve hiç okumazsa icma ile onun namazı yerine gelmiş olur. Bu durum ona kıraatin farz olmadığını göstermektedir.”*²⁶⁴

Aynı ayette *“İmamın arkasında namaz kılanın kıraati yoktur.”* görüşünü savunan pek çok sahabeden bu manada rivayetler nakleden Mâtürîdî, savunduğu mezhep âlimlerinin de bunun gibi hadislere yöneldiğini belirterek *“Kitap, sünnet ve sahabe icmâi buna işaret etmektedir.”* demiştir.²⁶⁵

Mâtürîdî *“Rabbinin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.”*²⁶⁶ ayetinde, onu okuyan ve dinleyen kimselere secdenin vacip olduğuna dair bir delil bulunmadığını, burada secde edenlerin kibre kapılmadan secde ettiklerini bildirme ve secde etmeye teşvik olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu ve bunun gibi ayetlerde Hz. Peygamber ve ashabının secde ettiklerine dair rivayetler bulunduğunu belirterek bu rivayetleri nakletmiştir. Daha sonra da bu ayetlerde secde yapmanın vacip olduğu ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *“Âlimlerimiz, namaz kılanın secde ayetini okuduğunda namazda secde edeceğine dair*

²⁶⁰ el-A'râf 7/150.

²⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/71.

²⁶² el-A'râf 7/204.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/152.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/158.

²⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/158.

²⁶⁶ el-A'râf 7/206.

âlimlerin icmainın olmasını, bu ayetleri namaz dışında okuyana da secdenin vacip olacağına delil göstermişlerdir. Çünkü hiç kimse namazdan olmayan bir şeyi namaza ekleyemez, secde namazda vacip ise her durumda da vacip olmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu ayetleri okuduktan sonra ardından secde ettiğine dair gelen rivayetler de vacip olduğunun diğer bir delilidir.”²⁶⁷

Verdiğimiz ayetlerde Mâtürîdî'nin kendi yorumlarından ziyade “ashabuna”, “meşayihuna” veya “mezhebuna” ifadeleri ile işaret ettiği Hanefî mezhebinin âlimlerinin görüşlerini zikrettiği görülmektedir. Mezhebin icthadlarını eserinde toplayıp gerekli gördüğü yerlerde aklî ve naklî deliller göstererek açıklamalar yapmıştır. Buradan Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin yolunu takip ederek onun metodlarını geliştirdiği ve bu şekilde mezhebin kurumsallaşmasına katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Taberî'nin fikhî görüşleri ise daha çok İmam Şâfiî'nin görüşleri ile uygunluk gösterse de diğer imamların görüşleri ile muvafık açıklamaları ya da bunlardan farklı olarak ortaya koyduğu kendi fikhî görüşleri bulunmaktadır.²⁶⁹

Mâtürîdî'nin tefsirindeki fıkıh muhtevasına ve bilgi birikimine bakıldığında onun, fıkıh alanına değerli katkıları olan önemli bir fâkih olduğunu söyleyebiliriz. Müstakil bir mezheb sahibi olan Taberî'nin bu surede sadece bir ayette fikhî açıklamaya yer vermiş olması ise dikkat çekicidir. Rey ile hüküm vermekten çekinen, daha çok rivayetlere dayanarak hükümlerini ortaya koyan Ehl-i Hadis ekolünün bir mensubu olarak Taberî'nin, fikhî konularda Kur'an ayetlerinde Mâtürîdî kadar geniş sahada fikir ortaya koymadığı görülmektedir. Mâtürîdî'nin, Ehl-i Rey mensubu olarak fikhî hükümleri izah ederken kıyas ve akla yer vermesi ise onun için, Kur'an'da bu sahada gezinebileceği daha geniş bir alanın açılmasında etkili olmuştur.

2.2.4. Kelâm

“Kelâm” lügatta “duyma duyusuyla algılanan söz” demektir.²⁷⁰ İstilahta ise “Allah'ın zat ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlet konularından, başlangıç ve son itibariyle yaratılmışların hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.”²⁷¹ Gayesi; kişiyi

²⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/163.

²⁶⁸ Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*, 139.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/669, 4/342-372, 5/609-617, 5/76-78.

²⁷⁰ İsfahânî, “*klm*”, 931.

²⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri - Muvazzah İlm-i Kelâm*, sad. Salih Sabri Yavuz – Faruk Sancar (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 17.

taklitten kurtararak kesin bilgiye ulaştırmak, doğru yolu arayana rehberlik etmek, inatçıları susturmak, İslâm inançlarını, onları ortadan kaldırmak isteyenlerin ileri süreceği kötü telkinlerden korumak, diğer şer’i ilimlere yardım etmek ve her iki âlemde de saadete ulaşmaktır.²⁷²

Müslümanların Kur’an ayetlerine dair anlayışlarında farklılıkların oluştuğu başlangıç dönemlerinde, bu farklı görüşler arasından hangisinin seçileceği konusunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet, Kaderiyye, Cebriyye, Mu‘tezile ve benzeri mezhepler teşekkül ettiğinde bunlar, kendi mezheplerinin usullerini Kur’an ayetlerinin manalarını tayin etmekte birer esas olarak kabul etmişlerdir. Bu fırkalar mezheplerinin usul ve kaideleri uyarınca Kur’an’a yön vererek O’nu tefsir etmeye kalkmışlardır.²⁷³ İlk muhalif görüşler Ehl-i Sünnet’in bazı itikadî meselelerine karşı yeni görüşler beyan eden ve Ehl-i Sünnet’in karşısında bulunan fırkalar arasında ortaya çıkmıştır. Kelâm ilminin ilk ortaya çıkışı bu nedenlerle olduğundan Ehl-i Sünnet bunu hoş karşılamamış ve bid’at saymıştır. İlk dönem âlimlerinin önde gelenlerinden birçoğu bu kelâm ehliyle mücadeleye girişmiştir. Sünnîler, itikadî görüşlerini tedvin etmeye başladıklarında ise yaptıkları bu ilmî çalışmaları “İlm-i kelâm” olarak isimlendirmekten kaçınmışlar ve “Fıkhu’l-Ekber” ismini tercih etmişlerdir. Sünnîler yeni oluşturmaya başladıkları bu çalışmalar ile kelâm ilminin esasında bid’at olmadığını, Ehl-i Sünnet akidesini korumak ve savunmak için, onu gönüllere yerleştirebilmek için kelâm ilmine ihtiyaç olduğunu Müslümanlara ispat etmek durumunda kalmışlardır.²⁷⁴

Taberî, ilk üç asırda oluşan bu fikriyatı kendi bakış açısıyla yeniden yorumlayarak teşekkül eden bu fırkaların kelâmî görüşlerinden bazılarını kabul ederken bazılarını da reddetmiştir. Tefsirinde kelâmî meselelerde daha çok Mu‘tezile’yi hedef aldığı görülmektedir.²⁷⁵ Bununla birlikte Kaderiyye fırkası da en çok eleştirdiği gruplardan biridir. Taberî itikadî meselelerde Ehl-i Sünnet akidesine bağlı olmuş ve genel olarak selef düşüncesini takip etmiştir. Taberî’nin, kelâmcıların haberi sıfatlarla ilgili görüşlerini

²⁷² Bilmen, *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri*, 22-23.

²⁷³ Muhammed b. Tavât et-Tancî, “Kelâm İlmi”, çev. Bekir Topaloğlu, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* IV/1(Bahar 2011),248

²⁷⁴ Tancî, “Kelâm İlmi”, 252-253.

²⁷⁵ Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelâmî Tartışmalar Bağlamında Taberî’nin (224-310/839-923) Konumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 265.

nakletmekle yetinip sıfatları te'vîl etmemesi, görüşler arasından bir tercihte bulunmaması, onun selefi düşünceye bağlılığını göstermektedir.²⁷⁶

Fikrî ayrılıklar sonucu ortaya çıkan, özellikle akli esas alan Mu'tezile gibi mezheplere karşı sadece nakille cevap vermek yeterli olmadığından, naklin yanında akli da esas alan yeni sistemlere ve yorumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca karşın Mâtürîdî, nakille akli bağdaştırarak geliştirdiği yöntemle Ehl-i Sünnet kelâmına sistematik bir yapı kazandırmıştır.²⁷⁷ Mâtürîdî'nin yaşadığı bölge olan Maverâünnehir'de Hanefî olmak hem fıkıhta hem itikatta ona tabî olmak demektir. Hanefî gelenek içerisinde yetişmiş olan Mâtürîdî bölgedeki din, düşünce ve mezhep çeşitliliğinin çok olmasının da etkisiyle içinde bulunduğu bu geleneğin sınırlarını genişletmiştir.²⁷⁸ O, eserlerinde fıkha dair önemli tahlillerde bulunmuş olsa da Hanefî gelenekte esasında kelâmî kimliği ile öne çıkmıştır.²⁷⁹ Ebû Hanîfe'nin itikada dair görüşlerini yeniden yorumlayarak kendi düşünce sistemini bu yorumlar üzerine bina etmiştir.²⁸⁰ Bu alanda onu şöhretin zirvesine çıkaran, kelâmî görüşlerini bir bütün olarak ele aldığı eseri *Kitâbü't-Tevhîd*²⁸¹ adlı eseri onun bu ilme derin vukûfiyetini göstermektedir.

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem, daha önce bahsettiğimiz gibi İslâm toplumunda çeşitli itikadî mezheplerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bunlar arasında Mu'tezile ayrı bir öneme sahiptir. İman esaslarını akli deliller ve izahlarla açıklamaya çalışan bu fırkanın karşısında önceleri Selefiyye mensupları durmuştur. Dinde akli değil nakli ön plana çıkaran bir metod takip eden ve kelâm ilmine muhalif tavır sergileyen Selefiyye, Mu'tezile karşısında pek de başarılı olamamıştır. Bu dönemde Mu'tezile, Abbâsî devleti tarafından desteklenmiş ve devletin resmî mezhebi haline gelmiştir. Elde ettiği güç neticesinde fikirlerini daha rahat yayma imkânı bulmuştur. Mâtürîdî'nin dönemine gelindiğinde ise devam eden bu akıl nakil çatışmalarına son verme çalışmaları hız kazanmıştır. Bu çalışmaların en önemli temsilcilerinden biri de dinî anlama ve yorumlamada hem akla hem de nakle önem veren Mâtürîdî olmuştur.²⁸² Başta Mu'tezile olmak üzere Harici, Şia

²⁷⁶ Hacı Önen, *Taberî Tefsirinde Dirayet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 45-46.

²⁷⁷ Neslihan Altun, *İmam Maturidi'nin Tevilat'ul Kur'an Tefsirinde Fıkhi İctihad ve Kelami Yorumlara Yaptığı Eleştiriler* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 9.

²⁷⁸ Kalaycı, "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı", 296.

²⁷⁹ Kalaycı, "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı", 299.

²⁸⁰ Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013), 344.

²⁸¹ Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", 331.

²⁸² Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", 339 -341.

ve bunlar dışında pek çok fırkanın görüşlerine karşı eleştiriler yöneltmiş ve bu görüşleri aklî ve naklî delillerle çürütmeye çalışmıştır.²⁸³

Burada Taberî ve Mâtürîdî'nin kelâm konusuna ne ölçüde yer verdiklerini, kelâmî konuları ele alış şekillerini, zikrettikleri görüşlerin Ehl-i Sünnet'e uygunluğunu ve diğer fırkalara karşı tutumlarını A'raf suresi özelinde inceleyerek elde ettiğimiz bulguları karşılaştıracamız.

Taberî'nin A'raf suresinde değindiği kelâmî mevzuların fazla olmadığı görülmektedir. Ancak Mâtürîdî kadar olmasa da tefsirinde kelâmî konulara yeri geldikçe değindiğini söyleyebiliriz. Bu hususta örneğin; Hucurât 14. ayette imanın dil ile söylenip amel ile de tasdik edilmesi gerektiğini,²⁸⁴ Bakara 81. ayette ebedi cehennemde kalışın sadece küfür ehline mahsus olduğunu,²⁸⁵ Nisa 93. ayette büyük günah işleyenlerin Allah'ın lütfuyla cehennemden çıkacağını²⁸⁶ söylemiştir. Biz burada, A'raf suresinde Taberî'nin kelâmî konulara yer verdiği ayetleri ve bu ayetlerde yaptığı açıklamaları sure özelinde ele alacağız.

*“İblis dedi ki: “Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”*²⁸⁷ ayetinde geçen “Beni saptırdığın için..” ifadesi ile ilgili olarak Taberî bu ifadenin Kaderiyye'nin görüşünün yanlışlığına delil olduğunu belirtmiştir. Kaderiyye, iman ve inkâra sebep olan şeylerin aynı olduğunu ve bu sebeplerin insanlara verildiğini söyler. Taberî, “Eğer onların dediği gibi sebepler aynı olsaydı İblis'in ‘أَغْوَيْتَنِي’ demesi ‘أَصْلَحْتَنِي’ anlamına da gelirdi ki bu durumda ayetteki mana ‘Sen beni düzelttiğin için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.’ olurdu.” demiştir. Ona göre burada doğru olan her ikisinin de sebeplerinin farklı olduğu ve bu sebeplerin kulun değil Allah'ın elinde bulunduğu. Taberî, bu nedenle ayette İblis'in saptırmayı Allah'a izafe ettiğini²⁸⁸ belirterek her şeyi kulun iradesine bağlayan Kaderiyye'nin görüşlerinin yanlışlığına bu ayeti delil getirmiştir.

*“Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın.”*²⁸⁹ ayetinde Taberî; Hz.

²⁸³ Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek”, 87.

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/392.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/180.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/350.

²⁸⁷ el-A'râf 7/16.

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/92-93.

²⁸⁹ el-A'râf 7/27.

Âdem ile Havva'yı, yaptıkları hataya karşılık olarak cennetten çıkaranın Allah olduğu halde buradaki çıkarma eylemini Allah'ın İblis'e izafe ettiğini belirtmiştir. Açıklamalarının devamında Taberî "Çünkü bunlara sebep olan İblis'tir. Bundan dolayı cennetten çıkarma olayı bazen Allah'a bazen de İblis'e izafe edilmiştir." ²⁹⁰ demiştir.

Taberî "*Onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.*" ²⁹¹ ayetindeki "Onlar kendilerini doğru yolda zannediyorlardı." ifadesini, "Bilmeden günah işleyenler azap görmeyeceklerdir." diyen kimselerin bu görüşlerinin hatalı olduğuna delil olarak göstermiştir. Ona göre eğer öyle dedikleri gibi olsaydı dalâlet içinde olup kendini hidayette zannedenle hidayette olan kimse arasında bir fark olmazdı. ²⁹²

"Allah'ın doğru yola yönelttiği kişi hidayete ermiştir." ²⁹³ ayeti ile ilgili olarak Taberî, hidayet ve dalâletin Allah'ın elinde olduğunu; Allah kimi doğru yola ulaştırırsa onun başarılı olacağını, kimi de yalnız bırakırsa onun doğru yoldan sapacağını belirtmiştir. ²⁹⁴ Mâtürîdî ise tespit edebildiğimiz kadarıyla otuzdan fazla ayette kelâmî mevzulara girerek açıklamalar yapmıştır. Bazı meselelere detaylı olarak değinmiş, sayfalarca açıklamalarda bulunmuştur. Biz bunlar arasından seçtiğimiz birkaç ayeti burada inceleyeceğiz.

Mâtürîdî "*İblis dedi ki: "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."* ²⁹⁵ ayetindeki "beni saptırdığın için.." ifadesi hakkında, Mu'tezile'den bazılarının "Bu söz İblis'e aittir ve o yalan söylemiştir, aslında onu saptıran Allah değildir." dediklerini belirtmiştir. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin bu görüşünü "*Hz. Nûh da "Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse..."*" ²⁹⁶ diyerek iğvayı Allah'a nispet etmiştir. O da mı yalan söylüyor?" diyerek eleştirmiştir. Ona göre bu ayet, İblis'in yalan söylemediğini göstermektedir. Daha sonra Mâtürîdî bu konu hakkında, iğvanın Allah'a nispeti onu yarattığı içindir, ona sebep olduğu için değildir açıklamasında bulunmuştur. ²⁹⁷

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/135-136.

²⁹¹ el-A'râf 7/30.

²⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/149.

²⁹³ el-A'râf 7/178.

²⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/590.

²⁹⁵ el-A'râf 7/16.

²⁹⁶ Hûd 11/34.

²⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/302-303.

Mâtürîdî, “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah’tır.”²⁹⁸ ayetinin “İlk yaratılan varlığın zaman ve mekânla ilgisi yoktur.” diyen Batınîler’in iddialarını red mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mâtürîdî “Eğer dedikleri gibi olsaydı ilk varlık kadim olurdu, yaratılmış olmazdı. Ayette bir vakit tayin edildiğine göre bu varlığın bir başlangıcı vardır.” sözleriyle onların bu iddialarına cevap vermiştir.²⁹⁹ Ayetin devamında gelen “Allah arşa istivâ etti.” ifadesinin arşı yüceltme anlamında kullanılan bir ifade olduğunu söylemiştir. Nitekim; Allah’ın devesi,³⁰⁰ Allah’ın zineti³⁰¹ gibi ifadelerle Allah’ın kendisine nispet edildiği her şeyde bu anlam vardır. Mâtürîdî, Allah’a nispet edilen şeyde mahlûkat için anlaşılan şeyin anlaşılmasını doğru bulmamaktadır. Bu açıklamalarının ardından “Ne oluyor da Müşebbihe arşa istivâyâ, muhtemel manalar arasından istenmeyen bir anlamı veriyor?” diyerek eleştiri yöneltmiştir. Mâtürîdî’ye göre “istivâ” kelimesinin pek çok anlamı olduğu halde içlerinden en kötüsünü seçmek ancak cahilin yapacağı bir iştir.³⁰² Ona göre arşa istivâ ifadesi “O’na benzer hiçbir şey yoktur.”³⁰³ ayeti bağlamında anlaşılmalıdır. Allah hakkında kullanılan hiçbir söz, kul için kullanıldığında anlaşılan manasıyla aynı değildir.³⁰⁴

“Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız.”³⁰⁵ ayetindeki “İşte biz ölüleri böyle çıkarırız.” ifadesi, Allah’ın öldükten sonra insanları diriltmeye kâdir olduğunu anlatmaktadır. Mâtürîdî’ye göre insan aklı bir şeyi yeniden yapmanın onu ilk defa yapmaktan daha kolay olduğunu kabul eder. Bu nedenle Dehrîler ve Senevîler bir şeyin yokluktan yaratıldığını inkâr edip ancak mevcut bir asıldan var olabileceğini iddia ederler. Allah “Bu O’nun için çok kolaydır.”³⁰⁶ buyurmuştur. Aklın bunu kabulü daha kolaydır ki ayette ortaya konulan deliller de bunu göstermektedir.³⁰⁷

²⁹⁸ el-A’râf 7/54.

²⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/370.

³⁰⁰ el-A’râf 7/73.

³⁰¹ el-A’râf 7/32.

³⁰² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/373-374.

³⁰³ eş-Şûrâ 42/11.

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/375.

³⁰⁵ el-A’râf 7/57.

³⁰⁶ er-Rûm 30/27.

³⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/389-390.

“(Ve dedik ki:) ‘Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret.’”³⁰⁸ ayetinde Mâtürîdî “Kuvvetle al (sımsıkı sarıl)” ifadesinde Mu‘tezile’nin “Kuvvet fiilden öncedir.” görüşüne yer vermiştir. Mâtürîdî “Onlara göre kuvvet fiilden öncedir. Bu durumda kuvvet olmadan alma eylemi gerçekleşmiş olur ki bu olamaz. Bu da kuvvetin fiille birlikte verildiğinin bir delilidir.” demiştir. Mu‘tezile’ye göre ise bu ayetin kuvvetin fiille birlikte verildiğinin delili olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

“Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü.”³¹⁰ Mâtürîdî bu ayetteki “Eğer dileseydik o kişiyi yüceltirdik.” ifadesinin Mu‘tezile’ye karşı bir delil olduğunu belirtmiştir. Nitekim, Allah dileseydi onu yüceltebileceğini bildirmiş ancak yüceltmemiştir. Bu da Allah’ın dinde “aslah” olmayan şeyi de yapabildiğine delildir. “Mu‘tezil âlimler buradaki dilemenin tercih dilemesi değil, zorlama dilemesi olduğunu söylemişlerdir.” diyen Mâtürîdî, bu görüşe şöyle bir açıklama getirmiştir: “Bizim söylemiş olduğumuz, zorlama durumundaki imanın geçerli olmadığına dair ifademizin buradaki mana ile ilgisi yoktur, o halde burada bir yüceltme de olmaz. Bu durumda onların bu sözleri geçerli değildir.”³¹¹

“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık.”³¹² ayetinde Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin şu görüşünü zikretmiştir: Mu‘tezile’ye göre Allah onları cehennem için yaratmamıştır, onlara cenneti kazanacakları güç vermiş ancak onlar cehennemi hak edecek eylemlerde bulunmuşlar ve bu fiilleri neticesinde de cehennemlik olmuşlardır.³¹³ Mâtürîdîye göre ise bu ayetin yorumu zahirden anlaşılandır. Buna göre Allah ezelde onların, kendilerini cehenneme götürecek davranışlar işleyeceğini biliyordu ve bunu bilerek onları cehennem için yaratmıştır.³¹⁴

“Rabbinin katında bulunanlar bile O’na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar.”³¹⁵ ayetindeki “Rabbinin katında bulunanlar.” ifadesi hakkında Mâtürîdî, Müşebbihe’nin “Allah ile melekler arasında zâtî bir yakınlık bulunur, eğer öyle olmasaydı bu ifadede insanlarla melekler eşit olurdu.” dediklerini belirtmiştir. Mâtürîdî’ye göre buradaki yakınlık, itaat etmede ve değer bakımından yakın olma anlamlarında olup zâtî bir yakınlık

³⁰⁸ el-A‘râf 7/145.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/62.

³¹⁰ el-A‘râf 7/176.

³¹¹ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/112-113.

³¹² el-A‘râf 7/179.

³¹³ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/116.

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 6/118.

³¹⁵ el-A‘râf 7/206.

değildir. Alak 19. ayette³¹⁶ ifade edilen kulun secde ettiği andaki yakınlığının mekânsal bir yakınlık olmadığı gibi.³¹⁷

Müfessirlerimizin, tefsirlerindeki açıklamalarını incelediğimizde her iki müfessirimizin de tefsirlerinde kelâmî konulara değindiği görülmektedir. Ancak Mâtürîdî'nin tefsirinde kelâmî konulara, Taberî ile kıyaslanmayacak ölçüde çokça yer verdiğini, tefsirinin büyük bir kısmını buna ayırdığını söylemek mümkündür. Müfessirlerimizin farklı fırkalara cevap veya eleştiri mahiyetinde yaptıkları açıklamalara bakıldığında bulundukları dönemde itikadî sahada çeşitli fırkaların bulunduğu ve bu fırkalar arasından Mu'tezile'nin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle Mâtürîdî'nin, değindiği itikadî konuların yarısından fazlasında Mu'tezile'ye yer verdiğini ve bu fırkanın görüşlerine reddiye mahiyetinde açıklamalar yaptığını söyleyebiliriz. Ayrıca, değindiği kelâmî mevzuların bazısında teferruatlı açıklamalarda bulunmuş olması ve bu açıklamalarında akla başvurması, ayetlerden deliller getirmesi de dikkati çeken diğer bir husustur.

2.3. Dil İlimleri

Kur'an'ı anlamada bir müfessir için gerekli olan unsurlardan en önemlisi Kur'an'ın indirildiği dil olan Arapçaya vakıf olması ve bu dilin inceliklerini öğreten ilimleri bilmesidir. Bu ilimler sayesinde kelimelerin açıklamalarını, ilk konuldukları anlamı, kelimelerdeki anlam çeşitliliğini ve bu anlamlar arasındaki farkı bilmek mümkün olmaktadır. Arap dilinde bu ilimlerin önde gelenleri; kelimelerin yapılarını, asıllarını ve türevlerini öğreten sarf ilmi ile cümlelerde kullanılan kelimelerin mu'reb ve mebni gibi durumlarını inceleyen nahiv ilmidir.³¹⁸ Lafız ve mananın birbiriyle uyumlu olarak seçilmesi ve estetik bir üslupla sözlerin ifade edilme şekli olan belâgat da³¹⁹ bu ilimler arasında önemli bir yere sahiptir.

Taberî, tefsirinin mukaddimesinde dilin önemine özellikle vurgu yapmıştır. Ona göre Hz. Peygamber'in muhatap olduğu toplumun dilini bilen biri olarak o toplumun içinden gönderilmesi ve aynı şekilde Allah tarafından gönderilen kitabın da muhatap toplumun diliyle gönderilmiş olması iletişimin sıhhati açısından önemlidir. Bu durumda Kur'an'ın içerdiği ifadelerin de Arap diline uygun olması, hatta Arap dilinin bütün özelliklerini

³¹⁶ "Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş.", el-Alak 96/19.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/160.

³¹⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*, 1/169-170.

³¹⁹ Akif Özdoğan, *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 88.

içinde barındırıyor olması gerekmektedir.³²⁰ Taberî, Kur'an ve Arap dili arasındaki ilişkinin önemi ve boyutu hakkında yaptığı açıklamalarının ardından bu anlayışını tefsirine de yansıtmış, eserinde dilsel değerlendirmelere çokça yer vermiştir. Dil âlimlerinin görüşlerini, görüşler arasından tercihte bulunma yöntemini, kelime izahlarını, şiirle istişhadı eserinde çokça kullandığı, yeri geldiğinde detaylı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.

Mâtürîdî de Kur'an'ı tefsir ederken dil unsurlarından faydalanmış, kelime izahlarında ve kelimenin yüklendiği anlamları açıklamada bu unsurları yardımcı olarak kullanmıştır.³²¹ Çünkü Mâtürîdî'ye göre tefsir faaliyetinin amacı dil bilgisine dayalı tahliller yapmak değil, dilin anlaşılmasına ve yorumlanmasına yönelik tedebbüre dayalı açıklamalardır.³²² Biz burada müfessirlerimizin A'raf suresinde dilsel açıklamalara ne şekilde yer verdiklerini ve dil ilimleri alanından hangi unsurlara değindiklerini inceleyeceğiz. Öncelikle her iki müfessirimizin de dilsel açıklamalar yaptığı ortak ayetlerden başlayarak, bu alanda yorumlarda bulundukları ayetlerden bazılarına burada yer vereceğiz.

Taberî A'raf suresi 46. Ayette geçen “الْأَعْرَافَ” lafzının “عُرْفٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu, Arapların yüksekte olan şey için bu ifadeyi kullandığını, horozun ibiğine vücuduna oranla en üstte olduğu için “عُرْفٌ” dediklerini belirtmiştir. Şemmâh b. Dırâr'dan (30/650) bu anlamı destekleyen beyitlere yer vermiş daha sonra da İbn Abbâs'ın kelimeye bu anlamı verdiği bazı rivayetlerini zikretmiştir.³²³ Mâtürîdî, “الْأَعْرَافَ” kelimesi hakkında İbn Kuteybe'nin “Cennet ve cehennem arasında bir duvardır, yüksek olduğu için bu ismi almıştır.” dediğini, Arapların yüksekliği olan şeyler için bu ifadeyi kullandıklarını söylediğini belirtmiştir. Diğerlerine göre ise kelime “عُرْفٌ” un çoğuludur ki bu da yükseklik anlamındadır “horozun ibiği, atın yelesi” gibi ifadeler için kullanılmıştır.³²⁴

Taberî “*Âd kavmine kardeşleri Hûd'u gönderdik*”³²⁵ ayetindeki “هُودًا” kelimesinin 59. ayette geçen “تَوْحًا” kelimesine atıfla nasp olduğunu belirtmiştir.³²⁶ Mâtürîdî ise atıf

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/11-12.

³²¹ Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*, 154.

³²² Ömer Faruk Bilgin, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ının Dirayet Tefsiri Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 87-88.

³²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/208-210.

³²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/355.

³²⁵ el-A'raf 7/65.

³²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/264.

ifadesini kullanmaz ancak mana olarak 59. ayetle ilişkilendirerek “O ayette Nûh (as) hakkında zikredildiği şekliyle burada da “أَرْسَلْنَا هُودًا إِلَىٰ عَادٍ” anlamındadır.” demiştir.³²⁷

Taberî 132. ayette; İbn Zeyd’den gelen rivayette onun, bu ayette geçen “مَهْمَا” ifadesindeki “مَا”nın zaid olduğunu söylediğini belirtir.³²⁸ Mâtürîdî bu konuda şu açıklamaları yapmıştır; İbn Kuteybe’ye göre buradaki “مَه” zaidir, ifade “مَا تَأْتِيْنَا” anlamına gelmektedir. Halil b. Ahmed’e (öl. 175/791) göre bu ifadenin aslı “مَا مَا”dır ve bunlardan biri zaidir. Elif atılmış onun yerine tahfîf için “هَ” getirilmiştir. Nahiv âlimi Sibeveyh’e (öl. 180/796) göre ise bu ifadedeki “مَه” “sus” denmesi gibidir, birinin diğerine “مَه” yani “sus” demesi gibi.³²⁹

Taberî 133. ayette “الطُّوفَانُ” kelimesi hakkında yaptığı açıklamalarda; bu kelimenin bazı Kûfe nahivcilerine göre “الرُّجْحَانُ، النَّقْصَانُ” kelimeleri gibi mastar olduğunu, bazı Basra nahivcilerine göre ise cemi bir kelime olduğunu ve müfredinin de “الطُّوفَانَةُ” olduğunu belirtmiştir. Taberî “Doğru olan görüş, İbn Abbâs’ın da dediği gibi bu kelimenin ‘Allah’ın onların üzerinde dönüp dolaşan azabı.’ manasında mastar olduğudur.” diyerek tercih ettiği görüşü belirtir. Ayrıca kelimeye “şiddetli yağmur, ölüm” anlamlarının verilmesinin de caiz olduğunu söyleyen Taberî daha sonra şiddetli yağmura “tufan” denmesi ile ilgili Hasan bin Urfuta’dan beyitler zikretmiştir.³³⁰ Mâtürîdî, “الطُّوفَانُ” kelimesinin anlamında te’vîl ehlinin ihtilaf ettiğini, İbn Abbâs’ın “helak edecek kadar korkutan yağmur” anlamı verdiğini, Hz. Âişe’den gelen rivayette ise Hz. Peygamber’in buna “ölümdür” dediğini belirtmiştir.³³¹

Taberî “İsrâîloğulları’nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık.”³³² ayetinde sayının müennes ve “الْأَسْبَاطُ” kelimesinin cemi müzekker olması konusunda Arapların ihtilaf ettiğini söylemiştir. Bazı Basralı nahivciler “Burada kastedilen on iki fırkadır bu nedenle öncesinde gelen ‘فِرْقًا’ kelimesi nedeniyle sayı müennestir.” derken; bazı Kûfeli nahivciler ise “Buradaki ifade ‘الْأُمَمُ’ e gider bu nedenle müennestir.” demişlerdir. Bu görüşü bir beyit istişhâdıyla açıklayan Taberî daha sonra “Bana göre doğru olan görüş, sayının ‘الْقُطْعَةُ’ kelimesiyle müennes olmasıdır.” diyerek tercihinin ortaya koymuştur. Buradaki on iki sayısının temyizinin “الْأَسْبَاطُ” olamayacağını ise şu sözlerle izah eder: “10-20 arası

³²⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/398.

³²⁸ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/378.

³²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/35.

³³⁰ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/381-382.

³³¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/36.

³³² el-A’râf 7/160.

sayıların temyizi müfred gelir ‘الأسباط’ ise cemidir.” Daha sonra temyizin cemi gelemeyeceğini örneklerle açıklamıştır.³³³ Mâtürîdî, ‘أسباط’ kelimesine Ebû Avsece’nin “boylar” anlamı verdiğini, İbn Kuteybe’nin ise “kabileler” anlamı verdiğini, her ikisine göre kelimenin tekilinin ‘السبط’ olduğunu söylemiştir.³³⁴

“Cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken..”³³⁵ ayetindeki ‘شُرْعًا’ lafzı hakkında Taberî “Her taraftan bakıldığında suyun üstünde görünen şey, tıpkı yol üstündeki caddeler gibi.” demiştir.³³⁶ Mâtürîdî, bu kelimeye Ebû Avsece’nin “suyun kenarına yaklaşan” manası verdiğini ve tekilinin de ‘شارع’ olduğunu söylediğini belirtmiştir. İbn Kuteybe ise bu kelimeye “sürüler halinde” anlamı vermektedir.³³⁷

Verdiğimiz örneklerde; müfessirlerimizin aynı ifadeler için yaptıkları dilsel açıklamalarda, her iki müfessirimizin de ayetlere anlam verirken ve kelimelere yükledikleri anlamların izahında, dil ilimlerinden önemli ölçüde faydalandığı görülmektedir. Ancak Mâtürîdî, kelâmî konularda yaptığı izahlar gibi uzun detaylı açıklamalara bu alanda yer vermemiştir. Onun A‘raf suresinde Taberî’ye yakın oranda ayette dilsel açıklamalar yaptığını ancak bu açıklamalarında genellikle kısa bilgiler vermekle yetindiğini söyleyebiliriz.

Bu surede her iki müfessirimiz de dil âlimlerinin görüşlerine ve konu hakkında gelen rivayetlere yer vermiştir. Dil âlimlerinden bahsederken Taberî genellikle “Basralı nahivciler, Kûfeli nahivciler” gibi daha genel ifade kullanırken Mâtürîdî “Ebû Avsece, Halil b. Ahmed” gibi dil âlimlerinin ismini zikrederek görüşlerini vermeyi tercih etmiştir. Ayrıca Mâtürîdî’nin, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe’nin görüşlerine sıkça yer verdiği de dikkati çekmektedir. Taberî, verilen anlamı desteklemek için sık sık Arap şiirlerinden bazı beyitleri örnek olarak getirmiş, yeri geldiğinde detaylı açıklamalar yapmaktan kaçınmamıştır. Yer verdiği görüşler arasından tercihte bulunduğu veya görüşlerden farklı olarak kendi görüşünü zikrettiği de görülmektedir.

Zikrettiğimiz ayetlerden farklı olarak, Mâtürîdî’nin bazı ayetlerde belâgatın konusu olan birtakım ifadelerle tefsirinde yer verdiği dikkatimizi çektiğinden burada onun kullandığı bu ifadelerle değinmeyi uygun gördük. Bunları izah edecek olursak;

³³³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/502-503.

³³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/85-86.

³³⁵ el-A‘raf 7/163.

³³⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/509.

³³⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/89-90.

Mâtürîdî “Onları saptırmak için senin doğru yoluna oturacağım.”³³⁸ ayetindeki “oturma”nın gerçek anlamda kullanılmadığını, ayette kastedilenin o yola girmekten onları engellemek olduğunu belirtmiş, burada *mecazî* bir kullanım olduğuna işaret etmiştir.³³⁹ “Onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım.”³⁴⁰ ayetinin şeytanın insana her yönden gelebileceğine işaret eden *temsîlî* bir ifade olduğunu söylemiştir.³⁴¹ “Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka ilâhınız yok.”³⁴² ayetindeki “kulluk edin” ifadesinin “Allah’ı birleyin” manasında olduğunu söyleyen Mâtürîdî, Allah’ın birliğini kabul etmeden kulluk olmayacağından bu ifadenin *mecazî* anlamda kullanıldığını belirtmiştir.³⁴³ “Sen bize tek Allah’a kulluk etmemiz ve atalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin?”³⁴⁴ ayetinin izahında ise Mâtürîdî müşriklerin düştüğü bazı çelişkilerden bahsederek şu ifadeleri kullanmıştır: “Onlar hem peygamberin insan olmasını kabul etmezler hem de taşları, odunları tanrı kabul ederlerdi. Ayrıca atalarını taklit ettiklerini söylerler, onların Allah’tan başkasını ilâh kabul edenini taklit eder ancak Allah’a kulluk edenini taklit etmezlerdi. Allah bu ayette onların bu çelişkili durumlarına açık olarak değil de *ta’riz* yoluyla işaret etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de onların bu sefi hallerinin zikredildiği yerlerde bu şekilde *ta’riz*ler yapılmıştır.”³⁴⁵ Mâtürîdî “Tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz.”³⁴⁶ ayetinde de yine *ta’riz* bulunduğu bahsetmiştir. Bu ifadeyi kullanan Hz. Şuayb’ın açıkça değil ama *ta’riz* yoluyla “Siz iftira ediyorsunuz, Allah hakkında yalan uyduruyorsunuz.” demek istediğini, ayrıca bu ifadenin onun nezaketini gösterdiğini belirtmiştir.³⁴⁷ Bu örneklerde görüldüğü gibi Mâtürîdî, ayetleri te’vîl ederken sadece dilbilgisi alanından değil belâgat alanından da istifade etmiş ve bu alanında da yeterli bilgiye sahip olduğunu göstermiştir.

³³⁸ el-A‘râf 7/16.

³³⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/303.

³⁴⁰ el-A‘râf 7/17.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/305.

³⁴² el-A‘râf 7/59.

³⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/394.

³⁴⁴ el-A‘râf 7/70.

³⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/402-403.

³⁴⁶ el-A‘râf 7/89.

³⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/424.

3. BÖLÜM: A‘RAF SURESİNDEKİ KONULAR BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMA

3.1. Allah

Allah lafzı bütün esmâ-i hüsnânın manalarına şamil olan özel bir isimdir.³⁴⁸ Allah benzeri bulunmayan, evveli ve âhiri olmayıp varlığı daimi olandır. Hiçbir varlığa benzemez. O, her varlığa yakın ancak insana şah damarından daha yakın olandır. Akıl yoluyla zâtında varlığı bilinendir.³⁴⁹ Allah ile ilişkili meseleler en temel konulardan biridir. Bu nedenle iki müfessirin bu temel konuya dair görüşlerini farklı başlıklar altında ele alacağız.

3.1.1. Allah’a İman

“İman” lügatta tasdiktir, tasdik ise söz ve lisan ile doğrulamak demektir. İslâmiyet, insanın kalbini tasdikin yeri ve merkezi olarak kabul etmiştir. Şer’i olarak ise iman, Hz. Muhammed’in (sav) getirdiği dinden olan şeyleri kişinin kalben tasdik etmesi demektir.³⁵⁰ Allah’a iman; O’nu ihlâs ile birleme ve ibadetleri O’na tahsis etme esasına dayanır. Bu esasa binaen İslâm’ın tevhid akidesinde mü’min ile Rabbi arasında aracı ve şefaatçilere yer olamaz.³⁵¹

Taberî A‘raf suresinde bu konu ile ilgili olan “*Hakkında hiçbir delil indirmedığı bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı haram kılmıştır.*”³⁵² ayetini “Allah çirkin işler yapmayı, hakkında bir delil indirmedığı şeyleri Allah’a ortak koşarak ona ibadet etmenizi haram kıldı.” ifadeleriyle açıklamıştır.³⁵³ “*Onlar kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah’a ortak mı koşuyorlar?*”³⁵⁴ ayeti hakkında yaptığı açıklamalarda onların, Allah’ın yarattığı ancak kendisi hiçbir şey yaratamayan varlıklara kulluk ettiklerini, hakiki kulluğun ise yaratılmışa değil ancak yaratıcıya yapılacağını belirtmiştir. Taberî bu konu ile ilgili İbn Zeyd’den gelen bir rivayeti şu şekilde nakletmiştir: “Hz. Âdem’in bir çocuğu oldu ve adını Abdullah koydu. İblis onlara gelerek ‘Ey Âdem ve Havva

³⁴⁸ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta‘rîfât* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1971), 38.

³⁴⁹ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ‘u ‘Ulûmi’d-Dîn Tercümesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 2002), 1/229-230.

³⁵⁰ Tancî, “Kelâm İlmi”, 223.

³⁵¹ Tancî, “Kelâm İlmi”, 229-230.

³⁵² el-A‘râf 7/33.

³⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/164.

³⁵⁴ el-A‘râf 7/191.

çocuğunuzun adını ne koydunuz?’ diye sordu. –Onların daha önce de çocukları olmuştu, onun da adını Abdullah koymuşlardı ancak o öldü.– Onlar, ismini Abdullah koyduk deyince İblis, ‘Allah’ın onu size bırakacağını mı sanıyorsunuz? O da diğeri gibi gidecek. Ancak onun yanınızda kalmasını sağlayacak bir isim söyleyeceğim size, onun adını Abdüşşems koyun.’ demiştir. İşte bu ayet bununla ilgilidir.” İbn Zeyd bu rivayetin ardından Resûlullah’ın (sav) bu mevzuda “Şeytan onları iki defa aldattı, biri cennette diğeri dünyada.” buyurduğunu belirtmiştir. Taberî ayrıca ayette “مَنْ” değil de “مَا” kullanılmış olmasını, ortak koşulan şeyin insan dışında bir varlık olduğuna işaret olarak açıklamıştır.³⁵⁵ “*Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı olabilirler.*”³⁵⁶ Taberî bu ayeti şu ifadelerle izah etmiştir: Allah onlara bir sıkıntı verse bu şirk koştukları varlıklar onlara yardım edemez. Kulluk, kulluk yaptığı varlığın kendisine fayda sağlaması ve kendisinden zararı gidermesi için yapılır. Ancak onların şirk koştukları ilahlar bunları yapmaktan acizdir. Bu ayette Allah onların yaptıkları bu işin şaşılacak bir durum olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁷

Mâtürîdî “*Hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı haram kılmuştur.*”³⁵⁸ ayetinde, Allah’ın kendisine şirk koşulmasına dair hiçbir delil indirmedeğini, deliller ve mucizelerle ortaya konulan İslâm dinine karşın onların hiçbir delili olmayan şeyleri Allah’a ortak koştuklarını söylemiştir. Mâtürîdî “Hakkında hiçbir delil indirmedeği şey” cümlesinin “özür” anlamında da kullanılmış olabileceğini belirterek şu açıklamaları yapmıştır: Bu anlama göre ayet, bir kimsenin küfür kelimesini kullanmasının geçerli bir özrü ve mazereti olamayacağı manasına gelir. Ancak kalbi İslâm ile doluyken baskı halinde iken bunu söylediye bu onu kâfir yapmaz. O halde Allah sizin için bir mazeret indirmemişse siz bu durumda O’na ortak koşmuş olursunuz.³⁵⁹ “*Onlar kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah’a ortak mı koşuyorlar?*”³⁶⁰ ayetinde Mâtürîdî, onları yaratmadığını bildikleri halde kendileri de yaratılmış olan bu varlıkları Allah’a ortak koşmalarının sefihlik ve zulüm olduğunu söylemiştir. “*Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı*

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/632-633.

³⁵⁶ el-A’râf 7/192.

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/633-634.

³⁵⁸ el-A’râf 7/33.

³⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/334.

³⁶⁰ el-A’râf 7/191.

olabilirler.”³⁶¹ ayetinde Mâtürîdî, bir kimsenin diğerine ancak bir nimete karşılık ya da ondan bir fayda elde etmek için itaat edeceğini ifade ettikten sonra “Daha önce size bir yararı dokunmamış olan ve dokunmasını da beklemediğiniz bu putlara nasıl kulluk edersiniz? Onlar size nasıl yardım edebilir ya da sizden nasıl zararı giderebilir ki onlar kendilerine zarar vermek isteyene dahi engel olamazlar.” şeklinde eleştirel sorular yönelterek açıklamalarına devam etmiştir.³⁶²

Müfessirlerimizin ayetler hakkında yaptıkları açıklamalara baktığımızda ortaya koydukları benzer izahların yanında Mâtürîdî’nin bazen zahiri mananın dışına çıkarak ayete farklı yorumlar getirdiği görülmektedir. Ayette geçen “Allah’a ortak koşma” ifadesi hakkında Taberî ayeti Hz. Âdem ve Havva ile ilişkilendiren rivayetleri naklederken Mâtürîdî’nin bu ayette böyle bir ilişkilendirme yapmaması ayrıca dikkati çeken bir husustur.

3.1.2. Allah’ın İsimleri

Kur’an’da Allah’a nispet edilen pek çok isim mevcuttur. Bu isimler Kur’an’da ifade edildiği şekliyle “en güzel isimler” manasında “esmâ-i hüsnâ” terkihiyle de bilinmektedir. Bunlar insanlara; zikretmeleri, düşünmeleri ve anlamaları durumunda esenlik veren, ayrıca insanların Allah hakkında doğru bilgi sahibi olmalarını sağlayan ilâhî isimlerdir.³⁶³ Taberî “*En güzel isimler Allah’ındır, bu güzel isimlerle O’na dua edin.*”³⁶⁴ ayeti hakkında bazı rivayetler nakletmiştir. İbn Abbâs’tan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: “Azîz ve Cabbar O’nun isimlerindendir, Allah’ın bütün isimleri güzeldir.” Ebû Hureyre’den nakledilen bir hadis-i şerif ise şu şekildedir: “Allah’ın yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Onları kim sayarsa cennete girer.”³⁶⁵

Mâtürîdî ise “*En güzel isimler Allah’ındır, bu güzel isimlerle O’na dua edin.*” ayetinin iki şekilde yorumlanabileceğini belirtmiştir. İlk yoruma göre onların, isimlerin sayısı kadar zatların sayısının sabit olacağını zannetmelerinden dolayı Allah onlara isimlerin sayısının zâtın sayısı anlamına gelmediğini haber vermiştir. Mâtürîdî’nin bununla ilgili naklettiği rivayette “Bir adamın namazda Ya Allah! Ya Rahman, Ya Rahîm dediğini

³⁶¹ el-A‘râf 7/192.

³⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/140-141.

³⁶³ Mahmut Ay – Engin Erdem, *İlahiyat Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), “esmâ-i hüsnâ”, 38.

³⁶⁴ el-A‘râf 7/180.

³⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/595-596.

duyan bir müşrik: ‘Muhammed (sav) ve arkadaşları bir ilâha taptıklarını iddia etmiyor mu? Bu adam neden iki ilâha dua ediyor?’ demesi üzerine bu ayet indirildi.” denilmiştir. İkinci yoruma göre bu ifade onların söyledikleri bir söze karşılık söylenmiş olabilir. Onların Allah’ı güzel olmayan “Ey kötülüklerin yaratıcısı”, “Ey maymunun ilâhı” gibi sözlerle anmalarına karşın Allah, insanlar arasında bilinen güzel isimlerle O’na dua etmelerini istemiştir.³⁶⁶

Her iki müfessirimizde bu ayetle ilgili açıklamalarında rivayetlere yer vermişlerdir. Taberî Allah’ın güzel isimleri konusunda görüş beyan eden rivayetleri naklederken Mâtürîdî ayetin nüzûl sebebi olarak başka bir rivayeti burada nakletmiştir. Ayrıca Taberî kendi yorumuna yer vermezken Mâtürîdî iki farklı yorumla ayeti açıklamıştır.

3.1.3. Ru’yetullah

Ehl-i sünnet âlimlerine göre ahiret yurdunda mü’minlerin kavuşacakları en büyük nimet Ru’yetullah’tır. Allah’ın görülmesi manasına gelen Ru’yetullah bu âlimlere göre aklen caiz olmakla birlikte naklen de ayet ve hadislerle sabit kılınmıştır.³⁶⁷

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, ‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım.’ dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.’” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Musa da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.’”³⁶⁸

Bu ayette Taberî, Süddî’den nakledilen rivayete göre Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesinin nedeni olarak Rabbiyle konuşmasının ardından bunun da olabileceğini düşünerek böyle bir istekte bulunduğunu belirtmiştir. Taberî, Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesi ile ilgili bilginin Allah’ın kitabında zikredildiğini ancak konu ile ilgili detaylı bilgi için ehl-i kitabın kaynaklarına müracaat edildiğini söyleyerek İbn İshak’tan gelen, Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesi olayının detaylı anlatıldığı rivayetlere yer vermiştir.³⁶⁹

Taberî’nin burada Ru’yetullah ile ilgili açıklamalarda bulunmadığı, bu konuda bir görüş beyan etmediği görülmektedir. Onun Ru’yetullah mevzusuna dair görüşlerine daha önce

³⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/121-122.

³⁶⁷ Bilmen, *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri*, 173.

³⁶⁸ el-A‘râf 7/143.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/419-426.

yer vermiş olabileceğini düşünerek En‘âm 103. ayeti incelediğimizde konuyu burada ele aldığını görmekteyiz. Taberî “Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”³⁷⁰ ayetinde neyin kastedildiği ile ilgili âlimler arasında ihtilaf bulunduğunu belirtmiş ve bu görüşlerle ilgili rivayetleri nakletmiştir. Bazılarına göre ayette geçen “تُشْرَكُ” ifadesi “görmek” değil “kuşatmak” anlamındadır. Onlara göre Cennet ehli Allah’ı görecektir ancak gözleri onu kuşatamayacak. Bu görüşte olanlar Kıyâme suresinde “O gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak parılayacaklar.”³⁷¹ ve Resûlullah’ın “Rabbini kıyamet günü, bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.” hadisinde bahsi geçen görmenin gerçekleşeceğini ancak normal görmeden farklı olarak Rablerine bakan gözlerin onu kuşatamayacağını söylemişlerdir. Bu konudaki diğer görüşe göre fiilin manası “görmek”tir. Bu görüştekiler Allah’ı yarattıklarından hiçbirinin göremeyeceğini söylemişlerdir. Allah dünyada görülmediği gibi ahirette de görülmeyecektir. Bunlara göre Kıyâme suresinde geçen “Rablerine bakacaklar.” ifadesinden kasıt onların Allah’ın rahmetini ve sevabını beklemeleridir. İçlerinden bazıları ise daha önce zikrettiğimiz, Allah’ı apaçık göreceklere dair Resûlullah’ın hadisini inkâr etmişlerdir. Diğer bir görüşte ise fiilin “görmek” manasına geldiği ancak ayetteki bu görmemenin dünya için geçerli olduğu belirtilmiştir. Allah’ın ahirette mü’minler tarafından görüleceği söylenmiştir. Diğer bazı âlimler ise ayeti “Gözler Allah’ı göremez.” şeklinde izah etmişler, hiçbir gözün ne dünyada ne ahirette Allah’ı göremeyeceğini ancak kıyamet gününde Allah’ın beş duyu organından başka altıncı bir duyu organı yaratacağını, bununla Allah’ı görebileceklerini ifade etmişlerdir.³⁷²

Taberî naklettiği bu görüşlerin ardından kendisine göre en doğru olan görüşün Resûlullah’dan sahih senetle gelen, mü’minlerin kıyamet gününde Rablerini ayın on dördü gibi apaçık göreceğine dair hadisin ifade ettiği görüş olduğunu söylemiştir. Taberî Allah’ın gözle görüleceğini dile getirmenin O’na bir sınır çizmek olduğunu söyleyen kimselere cevap olarak da Allah’ın görülmesinin diğer görülen şeylere benzetilemeyeceğini belirtmiştir. Taberî ayrıca burada Mu‘tezile’nin, Allah’ın hem

³⁷⁰ el-En‘âm 6/103.

³⁷¹ el-Kıyâme 75/22-23.

³⁷² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 9/459-465.

dünyada hem de ahirette görülemeyeceğine dair görüşünü reddetmiş, bunun batıl bir tevîl olduğunu ifade etmiştir.³⁷³

Mâtürîdî A'râf suresindeki bu ayetin tefsirinde, Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteğinin kavmi için olduğunu söyleyenler olsa da bunun doğru olmadığını, eğer öyle olsaydı "Rabbim kendini onlara göster." demesi gerektiğini söylemiştir. Burada Allah'ı değil de mucizelerini görmek istediğini söyleyenleri de reddeden Mâtürîdî, ona yeterince mucize verildiğini belirtmiştir. Bu açıklamaların neticesinde anlaşılan odur ki Hz. Musa gerçekten Allah'ı görmek istemiştir. Bu izahatın ardından Mâtürîdî, Ru'yetullah konusunda kendi görüşünü dile getirerek konuya giriş yapmış "Bize göre tefsir etmeksizin ve anlamaya çalışmaksızın ahirette Allah'ın görülmesi gerçektir." ifadelerini kullanmıştır. Daha sonra delilleriyle birlikte bu görüşünü izah etmiştir. Ona göre Allah'ın ahirette görüleceğinin ilk delili "*Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder.*"³⁷⁴ ayetidir. Eğer Allah görülmeseydi ayetteki nefyin (idrak edemez) bir hikmetinin de olmayacağını belirten Mâtürîdî diğer bir delil olarak Hz. Musa'nın bu ayette geçen "Rabbim! Bana görün; sana bakayım." sözünü getirmiştir. Eğer görmek mümkün olmasaydı Hz. Musa'nın bunu bilmemekle cahil durumuna düşeceğini, bunun da risalet vazifesi verilen biri için mümkün olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Allah onu bu istekten nehyedip ümitsizliğe de düşürmemiştir. Mâtürîdî'nin zikrettiği diğer delil "*O gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak parıldayacaklar*"³⁷⁵ ayetidir. Ona göre bu ayet Allah'tan sevap bekleme olarak izah edilemez. Çünkü ahiret bekleme yurdu değildir. Ayrıca gerçekleşen olay zaten sevabın ta kendisidir. Sevap olarak açıklanamamasının diğer bir nedeni, ayette geçen "إلى"nın bir şey beklemek için değil bakmak için kullanılmasıdır. Bir başka neden ise bu ayetin bir müjde olmasıdır, beklemek ise müjde olamaz. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın ahirette görüleceğini kabul etmeyenler bunu yaratılmışların durumundan anladığı görme ile kıyaslamaktadır. Oysaki Allah'ın arşı istiva ayeti nasıl yaratılmışların durumuna göre anlaşılmaz ise bu da o şekilde izah edilmelidir. Mâtürîdî Allah'ın görüleceğine dair delillerini sunmaya devam ederek bu konudaki diğer bir delilin "*Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.*"³⁷⁶ ayeti olduğunu söylemiştir. Buradaki "ziyade"nin "Allah'ı görmek" olarak tefsir edildiğini belirten Mâtürîdî "Eğer

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/466.

³⁷⁴ el-En'âm 6/103.

³⁷⁵ el-Kıyâme 75/22-23.

³⁷⁶ Yûnus 10/26.

bu görüş açık bir görüş olmasaydı (kabul görmeseydi) reddedilirdi.” demiştir. Bir başka delil de Resûlullah’ın “Rabbini kıyamet günü, bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.” sözüdür. Ayrıca Allah mü’minleri dünyada yaptıklarının daha iyisiyle mükâfatlandıracağını vadetmiştir.³⁷⁷ Mâtürîdî Ru’yetullah’a idrak anlamı verilemeyeceğini, idrakte sınırlı bir şeyi kuşatma manası olduğunu ve bunun Allah için kullanılamayacağını ifade etmiştir.³⁷⁸

Bu açıklamalardan sonra müfessirlerimizin Ru’yetullah konusundaki görüşlerini mukayeseli olarak incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî, Hz. Musa’nın Allah’ı görme isteğinin, Rabbiyle konuşmasının ardından böyle bir talepte bulunabileceği düşüncesine kapılmasından kaynaklandığını söylemiştir. Mâtürîdî ise bu konuda farklı görüşler olsa da Hz. Musa’nın gerçekten Allah’ı görmeyi istediğini belirtmiştir. A’râf suresinde Mâtürîdî’nin Ru’yetullah konusuna detaylı olarak yer vermesine karşın Taberî’nin bu surede Ru’yetullah mevzusuna girmedeği görülmektedir. Bunun nedeni muhtemeldir ki daha önce En’âm suresinde bu konudan bahsetmiş olmasıdır. Bu nedenle biz müfessirlerimizin Ru’yetullah konusundaki görüşlerini farklı surelerde yer verdikleri bu açıklamalar üzerinden mukayese edeceğiz.

Taberî Ru’yetullah konusunda ihtilaf olduğunu söyleyerek ihtilafli görüşlerin her birini zikretmiştir. Mâtürîdî ise doğrudan konuya kendi görüşünü ifade ederek girmiş, ahirette Allah’ın görülmesinin gerçek olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ortaya koyduğu bu görüşün aklî ve naklî delillerini tek tek izah etmiştir.

Taberî yer verdiği görüşler arasında “görmek” fiiline farklı anlamlar yükleyerek Ru’yetullah konusuna getirilen izahatları açıkladıktan sonra kendi görüşünün, Resûlullah’tan nakledilen hadise uygun olarak Allah’ın ahirette gözle görüleceği şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Mâtürîdî ile aynı görüşü paylaştıkları görülmektedir. Ayrıca Taberî Allah’ın gözle görülmesinin diğer görülen şeylere benzetilmemesi gerektiğini belirtirken Mâtürîdî de bu açıklamaya uygun şekilde Allah’ın ahirette görülmesinin yaratılmışların durumundaki görme ile kıyaslanmaması gerektiğini söylemiştir.

³⁷⁷ “Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve ahirette yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.”, en-Nahl 16/97.

³⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 6/47-52.

3.1.4. Allah’a Dua

Lügatta “çağırarak, yalvarıp yakarmak” gibi anlamlara gelen “dua”³⁷⁹ İslâmî literatürde “insanın minnetini, şükrünü ifade etmek için ihlasla Allah’a yönelmesi; bağışlanma ve dileklerinin yerine gelmesi için O’na niyazda bulunması.” demektir.³⁸⁰

Taberî “*Rabbinize yalvara yakara gizlice dua edin.*”³⁸¹ ayetini “Ey insanlar! Rabbinize samimiyetle boyun eğerek, huşû içerisinde dua edin. Dualarınızı açıktan, gösteriş yaparak veya samimiysiz bir şekilde yapmayın, bu münafıkların işidir.” ifadeleriyle açıklamıştır. Taberî bu ayet hakkında Hasan-ı Basrî’den (öl. 110/728) şu rivayeti nakletmiştir: “Bir kişi Kur’an’ı ezberler ancak onu komşusu hissetmezdi, bir kişi fıkıhla çokça meşgul olur fakat insanlar bunun farkında olmazdı, bir kişi evinde misafirleri varken uzun uzun namaz kılar kimse fark etmezdi. Biz öyle insanlara ulaştık ki onlar gizli yapmaya güç yetirebilecekleri bir ameli asla açıktan yapmazlardı. Müslümanlar var güçleri ile dua ederler ancak onların sesini kimse duymazdı, sadece fısıltıları duyulurdu. Çünkü Allah ‘Rabbinize yalvara yakara gizlice dua edin.’ buyurmuştur. Allah salih kulunu da (Hz. Zekeriyâ) ‘*Hani o alçak sesle Rabbine yalvarmıştı.*’³⁸² ayetinde bu şekilde zikretmiştir.” Diğer bir rivayeti ise Ebû Musa el-Eş’arî’den (öl. 42/662-63) nakletmiştir: “Nebi (sav) bir gazvede ashabıyla tepeye ulaştıklarında insanlar yüksek sesle tekbir ve tehlil getirmeye başladılar. Nebi (sav) ‘Ey insanlar! Sâkin olun, siz sağır ve gâib olana seslenmiyorsunuz, siz her şeyi işiten ve yakınınızda olana, sizinle beraber olana sesleniyorsunuz.’ buyurmuştur.”³⁸³ “*Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.*”³⁸⁴ ayetini Taberî “Dua ve amelinizde samimi olun ve Allah’a şirk koşmayın ki sizde, Allah’ın azabından korku ve onun sevabını elde etmek için ümit olsun.” ifadeleriyle yorumlamıştır. Taberî Allah’tan başkasına dua eden kimsenin ise ahirette yalancılardan olacağını söylemiştir. Çünkü Allah’ın azabından korkmayan, ondan sevap ummayan kimse bunları umursamamış demektir.³⁸⁵ “*İçten bir inanç ve bağlılıkla O’na dua*

³⁷⁹ İsfahânî, “*dav*”, 383-384.

³⁸⁰ Ay – Erdem, “*dua*”, 34.

³⁸¹ el-A’râf 7/55.

³⁸² Meryem 19/3.

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/247-248.

³⁸⁴ el-A’râf 7/56.

³⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/250.

edin.”³⁸⁶ ayetini ise “İbadetlerinize ve tâatlerinize şirk karıştırmayın, yaptıklarınızı sadece Allah’a has kılarak samimiyetle yapın.” diyerek açıklamıştır.³⁸⁷

Mâtürîdî “*Rabbimize yalvara yakara gizlice dua edin.*”³⁸⁸ ayetinde dua kelimesine bazılarının “kulluk edin” anlamı verdiğini belirtmiştir. Mâtürîdî burada konu ile ilgili başka bir ayet zikrederek “*Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir.*”³⁸⁹ buyurulduğunu, bu ayetin başında dua etmekten, devamında da kulluk etmekten bahsedildiğine göre dua ile emirin kullukla emir anlamına geldiğini söylemiştir. Mâtürîdî bazılarının bu kelimeye bilinen şekliyle “dua” manası verdiklerini belirterek bununla ilgili naklettiği hadis-i şerifte “Dua ibadetin özüdür.” buyurulduğunu ifade etmiştir. Bundan kasıt, ibadet taklitle yapılsa da duada taklitin olmayacağıdır. Kişi bir şeye ihtiyaç hissettiğinde, onu elde etmekten aciz olduğunda dua eder.³⁹⁰ “Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.”³⁹¹ ayetinde ise Mâtürîdî bazılarının buradaki “خَوْفًا” kelimesine kulun, kusurlarından dolayı korkması; “طَمَعًا” kelimesine de Allah’ın kulun kusurlarını görmemesini ve kulluğunu kabul etmesini ummak anlamlarını verdiğini söylemiştir. Çünkü kimsenin kusur işlememesi ve kulluğunu hakkıyla yapması mümkün değildir. Mâtürîdî bu konuda Resûlullah’tan (sav) şu hadisi nakletmiştir: “Resûlullah (sav) buyurdu ki ‘Allah’ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez.’. Bunun üzerine ‘Sen de mi Ya Resûlullah?’ diye sorulunca ‘Evet, Allah’ın rahmeti beni kuşatmadıkça ben de’ buyurdu.” Mü’minin her türlü işinde korku ve ümit halinde olması gerektiğini ifade eden Mâtürîdî ayrıca bu ayete Allah’ın azabından korkmak, cennetini ummak anlamı verenlerin de olduğunu söylemiştir.³⁹² “İçten bir inanç ve bağlılıkla O’na dua edin.”³⁹³ ayetinde geçen dua ifadesinin bilinen manasıyla kullanılmış olabileceğini belirten Mâtürîdî bu kelimenin “O’na halis ibadetle kulluk edin.” anlamına gelmesini ya da “O’nun dinine uyun.” anlamında olmasını da mümkün görmektedir.³⁹⁴

³⁸⁶ el-A‘râf 7/29.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/141-142.

³⁸⁸ el-A‘râf 7/55.

³⁸⁹ el-Mü’min 40/60.

³⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/386.

³⁹¹ el-A‘râf 7/56.

³⁹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/388.

³⁹³ el-A‘râf 7/29.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/326.

Bu konuda müfessirlerimizin yaptıkları açıklamalarda; Taberî'nin duayı bilinen manasıyla ele aldığı, buna mukabil Mâtürîdî'nin ise bilinen anlamının yanında duayı kulluk yapma manasıyla da izah ettiği görülmektedir. Taberî açıklamalarında ayet ile ilgili hadis ve müfessirlerin görüşlerini naklederken Mâtürîdî ayeti başka bir ayetle izah etmiş ve konuyla ilgili hadislere yer vermiştir. Ayette geçen korku ve ümit lafızlarına Taberî “Allah’ın azabından korku, sevabını umma” manalarını verirken Mâtürîdî bu manalara kısaca değinmiştir. Onun bu kelimelere daha geniş açıklamalar yaparak yer verdiği mana, kulun kusurlarından korkması ve Allah’ın kusurlarını örteceğini umması şeklindedir.

3.1.5. Yaratılış Mucizeleri ve Kudret Delilleri

Kur’an’da Allah’ın varlığına delâlet eden ve insanı bu konuda düşünmeye ve iman etmeye davet eden pek çok ayet mevcuttur. Bu ayetler muhatabının dikkatini, hayatın olağan akışında şahit olduğu pek çok hadiseye çekip onu düşünmeye sevk ederek Allah’ın varlığına ve birliğine dair deliller ortaya koymaktadır.

Taberî bu konu hakkındaki “*Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten.*”³⁹⁵ ayetinde Allah’ın geceyi gündüzün üzerine giydirerek onun nurunu, parıltısını giderdiğini, gecenin gündüzü kovalamasının ise hızla gerçekleşmekte olduğunu belirtmiştir. Taberî ayette geçen “حَتَّىٰ” kelimesini “hızlı” manasında açıklamış ve İbn Abbâs’ın da aynı anlamı verdiğine dair rivayet nakletmiştir. Daha sonra ayete verdiği anlamın benzerini Süddî’den de nakletmiştir.³⁹⁶ “*Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah’tır. Bilesiniz ki halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O’na aittir.*”³⁹⁷ ayetini Taberî “Gök cisimlerini yaratan Allah, onlara kendisine itaat etmelerini emretmiştir. Allah, emirlerine muhalefet edilmeyen ve emri reddedilmeyendir.” sözleriyle açıklamıştır. Bununla ilgili olarak Resûlullah’tan (sav) şu rivayeti nakletmiştir: Her kim işlediği salih bir amelinden dolayı Allah’a hamd etmez de kendine hamd ederse (överse) şükürü azalır, ameli boşa gider. Her kim Allah’ın kulları için emirden bir pay verdiğini zannederse Allah’ın peygamberlerine indirdiğini inkâr etmiş

³⁹⁵ el-A‘râf 7/54.

³⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/246.

³⁹⁷ el-A‘râf 7/54.

olur. Allah şöyle buyurmuştur: “İyi bilin ki yaratmak ve emir âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”³⁹⁸

Taberî “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur*”³⁹⁹ ayetinde geçen “بَشْرًا” kelimesini “تَشْرًا” olarak kullanmış ve bu kelimeyi Arapların “hafif ve yumuşak esen ve bulut oluşturan rüzgâr” anlamında kullandıklarını belirtmiştir. Kelimenin bu manada kullanımına İmruülkays’dan naklettiği bir beyitle örnek vermiştir. Daha sonra kelimedeki kıraat ihtilaflarını detaylı şekilde açıklamıştır. Biz bu açıklamaya daha önce kıraat konusunda yer verdiğimiz için burada tekrar değinmiyoruz. Taberî ayette geçen “بَيْنَ يَدَيْ” ifadesi hakkında ise şunları söylemiştir: Araplar bir şeyin önünde olan her türlü şeyden bahsederken bu ifadeyi kullanırlar. Bu ifadenin kullanımı Araplar arasında çok yaygındır. Mesela “جَاءَ بَيْنَ يَدَيْهِ” “Onun önünde geldi.” demeleri gibi. Ayette geçen “رَحْمَةً” kelimesi ise “yağmur” manasındadır. Bu durumda ayet şu anlama gelir: Allah mahlûkata gönderdiği yağmurdan önce yumuşak esen bir rüzgâr gönderir. Bu rüzgâr yağmur yüklü bulutlar oluşturur ve Allah bu bulutları ölü olan toprakları canlandırmak için oralara sevk eder ve yağmuru yağdırarak o topraklardan türlü meyveler çıkartır. Taberî yaptığı bu açıklamanın bir benzerini Süddî’den de nakletmiştir.⁴⁰⁰

Mâtürîdî “*Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten*”⁴⁰¹ ayeti ile ilgili “Allah, gün başladığında göğün bir tarafında ışığı, gece başladığında da karanlığı ortaya çıkarır. Sonra bunları yere, göğe, her yere göz açıp kapayıncaya kadarlık kısa sürede yayar. Öyle ki bu olayın mühendislerce bir hesaplaması yapılmak istense bunun üstesinden gelemezler.” açıklamasını yapmıştır. Ona göre bu, Allah’ın dilediği her şeyi yapmaya kâdir olduğunu göstermektedir. Mâtürîdî burada kişiyi düşünmeye sevk eden aklî yorumlar ortaya koymuştur. Allah göz açıp kapama miktarı içerisinde bütün nesnelerin görüntülerini kapatıp sonra da açığa çıkarırken filozofların bunun mahiyetini kavrayamadığı gibi benzerini dahi hayal edemediğini, tüm bunların ise bir plan ve ilim içerisinde gerçekleşmekte olduğunu belirtmiştir. Daha sonra ayette bahsedilene yakın özelliklerin insanda da mevcut olduğunu belirterek bunlara örnekler vermiştir “İnsan gözünü açmasıyla beş yüz yıllık mesafeyi görebilmekte (gökyüzü, yıldızlar), düşünceleri oturduğu yerden cennet ve cehennemin yaratılışına ulaşabilmekte, basiret gözüyle dünya

³⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/246-247.

³⁹⁹ el-A‘râf 7/57.

⁴⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/252-254.

⁴⁰¹ el-A‘râf 7/54.

ve ahireti görebilmekte, akıl da kendisine verilen özelliklerle görüneni ve görünmeyeni kavramaktadır. Bütün bunlar Allah'ın gücünü ve kudretini göstermekte, O'nun Hakîm ve Alîm olduğunu bize bildirmektedir. Buradan 'İnsan küçük bir âlemdir.' sözünün manası da anlaşılmaktadır. Nitekim büyük âlemde olan her şeyin küçük örneği insanda da mevcuttur."⁴⁰²

*"Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O'na aittir."*⁴⁰³ ayetinde Mâtürîdî Allah'ın gök cisimlerini mahlukâtın faydasına uygun şekilde hareket etmekle görevlendirdiğini, yeryüzünü önlerine serip gökyüzünü de direksiz olarak başlarının üstüne koyarak insanlara kudretini ve hikmetinin yüceliğini gösterdiğini belirtmiştir. Ona göre bütün bunlar; Allah'ı hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı, O'nun kâinatı idare etmesinde hiçbir çarpıklık olmadığı, eğer olsaydı mahlukât içinde bir dengesizlik olacağı bilinsin dıyedir.⁴⁰⁴ *"Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur."*⁴⁰⁵ ayetini "Allah öldükten sonra dirilmeye delil olarak; hikmetini, kudretini ve nimetlerini hatırlatmaktadır." sözleriyle açıklayan Mâtürîdî; İnsanların müşahade etmedikçe, Allah'ın yağmuru, rüzgârı ve bulutu nasıl sevkettiğini bilemeyeceklerinden Allah'ın onlara hikmetini hatırlattığını söylemiştir. Yağmura ihtiyacı olan yerlere rüzgârlarını sevk ederek oraya yağmur yağdırmasını Allah'ın nimeti, ölümünden sonra toprağı diriltip ondan çeşitli meyveler ve bitkiler çıkarmasını ise O'nun kudreti olarak açıklamıştır.⁴⁰⁶

Bu konu hakkındaki ayetlerin izahında Taberî, hadis rivayetlerine ve müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca bazı kelimelerin Arap dilinde içerdiği manalardan bahsederken beyitlerle istişhadda bulunmuş, bazı ifadelerin Arap dilindeki yaygın kullanımlarından örnekler vererek ayeti bu manalara göre yorumlamıştır. Taberî'nin burada kıraat ihtilaflarına da yer verdiği görülmektedir. Mâtürîdî ise bu ayetlerde kişiyi düşünmeye sevk edecek şekilde aklî yorumlarda bulunmuş, ayette anlatılan kevnî hâdiselerle insan arasında ilişki kurarak açıklamalar yapmıştır. Mâtürîdî'nin kevnî ayetleri, naklî verilerden çok aklın ışığında ortaya koyduğu izahlarla açıkladığı görülmektedir.

⁴⁰² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/382-383.

⁴⁰³ el-A'râf 7/54.

⁴⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/384.

⁴⁰⁵ el-A'râf 7/57.

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/390.

3.2. Âhiret

Dünya hayatının son bulmasından sonra, kıyametin kopmasıyla birlikte başlayacak olan hayat âhiret hayatıdır. İnsanların dünyada yaptıklarından sorgulanacağı, amellerinin karşılığını ödül ve ceza olarak göreceği sonsuz bir hayattır. Kur'an'da ölümden sonraki bu hayatı tasvir eden pek çok ayet mevcuttur.

3.2.1. Sorgu ve Sual

Kıyametin kopması ile birlikte mahlûkatın yeniden dirilmesinin ardından sorgu sual süreci başlayacaktır. Herkese dünyada yapıp ettiklerinin hesabının tek tek sorulacağı ve buna göre karşılık görecekları bir evredir.

A'raf suresinde bu konu ile ilgili ayette “*Kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız.*”⁴⁰⁷ buyurulmuştur. Taberî ayetin izahında, kendisine peygamber gönderilen ümmetlere; peygamberlerin getirdiği hükümlere, emir ve yasaklara uyup uymadıklarının, Allah'ın emirlerine itaat mi yoksa muhalefet mi ettiklerinin sorulacağını; peygamberlere de kendilerine tebliğ edileni, gönderildikleri ümmetlere ulaştırıp ulaştırmadıklarının sorulacağını söylemiştir. Taberî bu açıklamalarının ardından müfessirlerin de ayeti bu şekilde te'vîl ettiğini belirterek İbn Abbâs, Süddî ve Mücâhid'den benzer açıklamalar içeren rivayetler nakletmiştir.⁴⁰⁸ Diğer bir ayette “*O gün ölçü-tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁴⁰⁹ buyurulmuştur. Ayetin devamı şu şekilde gelmektedir “*Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar kendilerini ziyana sokanlardır.*”⁴¹⁰ ayetinde geçen “الْوَزْنُ” kelimesinin mastar ve merfu olduğunu söyleyen Taberî ayeti şu şekilde izah etmiştir: Gönderilmiş olan elçilere ve onların gönderildiği ümmetlere o gün mizan haktır, mizan hak ile yani adaletle gerçekleşecektir. Mücâhid'den nakledilen rivayette o “الْوَزْنُ” kelimesine “yargılanma”, “الحَقُّ” kelimesine de “adalet” manası vermiştir. Taberî, diğer bir görüşe göre “الْوَزْنُ” kelimesinin “amellerin tartılması” manasına geldiğini söylemiş ve Süddî'nin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Taberî'nin Ubeyd b. Umeyr'den naklettiği bir rivayet şu şekildedir: “Uzun boylu, çokça yiyip içen bir adam getirilir, ancak onun sivrisinek kanadı kadar ağırlığı yoktur.” Diğer bir rivayet ise Huzeyfe'den

⁴⁰⁷ el-A'râf 7/6.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/64-65.

⁴⁰⁹ el-A'râf 7/8.

⁴¹⁰ el-A'râf 7/9.

nakledilmiştir: “Kıyamet günü mizanların görevlisi olan Cebrâil’e ölçme işini yap, birinden diğerine ver denilir. Cebrâil, ama orada altın, gümüş yok deyince ona, eğer zalimin iyilikleri varsa ondan alıp mazluma ver, yoksa mazlumun günahlarını ona yükle denilir. Bu şekilde kişi dağlar kadar yükle döner.” Taberî “kimin tartısı ağır gelirse” ifadesinin te’vîlinde müfessirler arasında ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bazısının “kimin iyilikleri çok olursa” manası verdiğini ve Mücâhid’in de bu görüşte olduğunu söylemiştir. Bazılarının da buradaki mizan herkesin bildiği şekliyle iki kefesi olan tartıdır ve iyiliklerle kötülükler burada tartılır dediğini, Amr b. Dinar’ın (öl. 126/744) bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Taberî’ye göre doğru görüş Amr b. Dinar’ın zikrettiğidir. Taberî burada bir hadis-i şerif naklederek şöyle der: Resûlullah (sav) “Mizana güzel ahlâktan daha ağır bir şey konulmadı.” buyurmuştur. “Bu ve bunun gibi haberler mizanın ve mizanda amellerin tartılmasının gerçek olduğunu göstermektedir.” diyen Taberî daha sonra tüm bu haberlere rağmen mizanı inkâr eden cahillerin sorabileceği “Her şeyin miktarını bilen Allah’ın tartıya ihtiyacı mı var? veya ameller cisim değil ki nasıl tartılacak?” gibi bazı sorulara yer vermiştir. Sorduğu soruların cevabını ise şu şekilde verir: Bu durum kişinin yaptıklarının ümmül kitaba kaydedilmesine benzer. Hâlbuki Allah unutmaktan beridir, buna ihtiyacı yoktur. Bunların yapılması mahlûkata delil olması içindir. Amellerin mizanda tartılma şekli de böyledir. Sevaplar mizanın bir kefesine günahlar diğer kefesine konulur, Allah kefelere ağırlık ve hafiflik verir. Bu, mahlûkatın ne yaptığını görmeleri için Allah’ın onlara delil göstermesidir. Aynı ellerin, ayakların o gün konuşarak şahitlik etmesi gibi.⁴¹¹ Mâtürîdî “*Kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız.*”⁴¹² ayetinin izahında “Allah bu ayette peygamberler ve onların gönderildikleri ümmetlerin hepsinin de hesaba çekileceğini bildiriyor.” demiştir. Daha sonra bununla ilgili olan diğer ayetleri zikretmiştir: “*O gün insanlara da cinlere de günahı hakkında soru sorulmaz*”⁴¹³ ve “*Allah yaptığından sorumlu tutulamaz; ancak onlar sorguya çekilecekler.*”⁴¹⁴ Mâtürîdî Rahman süresindeki “soru sorulmaz” ifadesinin bir çelişki oluşturmadığını belirtmek için onun manasını da ayrıca izah ederek şunları söylemiştir: Bu ifade “Ona ne yaptığı, ne günah işlediği sorulmaz.” demektir, ancak niçin yaptığı sorulacaktır. Buna belli bir vakitte sorulur başka vakitte sorulmaz anlamı veren de

⁴¹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/67-71.

⁴¹² el-A‘râf 7/6.

⁴¹³ er-Rahmân 55/39.

⁴¹⁴ el-Enbiyâ 21/23.

olmuştur. Bazıları da “Kimse başkasının günahından sorgulanmaz, herkes kendi yaptıklarından sorgulanır demektir.” demişlerdir. En doğrusunu ise ancak Allah bilir. Veya alenî yaptıkları sorulmaz, gizli yaptıkları sorulur anlamındadır çünkü melekler zaten açıktan yaptıklarını yazmaktadırlar. Bu izahattan sonra Mâtürîdî A‘raf suresindeki bu ayet hakkındaki açıklamalarına devam ederek bazı müfessirlerin şöyle dediğini belirtmiştir: Peygamberlere ümmetlerine risâleti tebliğ edip etmedikleri, kavimlerine de peygamberlerin onlara risâleti tebliğ edip etmediği sorulur ki burada peygamberlere soru “*Siz insanlara şahit olasınız diye.*”⁴¹⁵ ayetinde olduğu gibi şahitlik manasındadır. Ümmetlerin sorgusu ise “*Allah, Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin dedin? buyurduğu zaman*”⁴¹⁶ ayetinde olduğu gibi gerçeği ikrar etmeleri içindir.⁴¹⁷ Mâtürîdî “*O gün ölçü-tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar kendilerini ziyana sokanlardır.*”⁴¹⁸ ayetleri hakkında Hasan-ı Basrî’den nakledilen bir rivayeti zikrederek onun, “ O gün mîzan kurulur, onun iki kefesi vardır, orada iyilikler ve kötülükler tartılır, tartısı ağır gelen cennete, hafif gelen ise cehenneme girer.” dediğini belirtmiştir. Diğer müfessirlerin ise “المَوَازِين” ile kastedilenin bizzat iyilikler ve kötülükler olduğunu söylediğini ifade eder. Bunlara göre iyilikleri kötülüklerine galip gelenler cennete, kötülükleri iyiliklerine galip gelenler ise cehenneme girecektir. Müfessirlerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî burada her iki görüşü de uygun bulmadığını belirterek nedenini açıklar. Hasan-ı Basrî’nin görüşü olamaz çünkü ayette kimin tartıları ağır gelirse buyurulmuştur, onun zikrettiği görüşte terazinin iki kefesinden biri ağır iken diğeri hafif, diğeri hafif iken öbürü ağır olacaktır (bu durumda iyilikler için de kötülükler için de ağır olma durumu söz konusudur). İyiliklerin ve kötülüklerin kendisinin kastedilmiş olması da doğru değildir. Çünkü ayet hem müminler hem de kâfirler hakkındadır. İmanıyla birlikte müminde kötülükleri ağır gelmez, kâfirde ise şirkiyle birlikte iyilikleri ağır gelmez. Ancak şu olabilir; müminin iyilikleri imandan ayrı olarak kötülüklerle, kâfirin kötülükleri de şirkten ayrı olarak iyiliklerle karşılaştırılabilir. Bu durumda kâfirin iyilikleri dünyada kendisine verilen nimetlere karşılık sayılır, müminlerin ise kusurları görmezden gelinir. Bu açıklamalarından sonra Mâtürîdî “mizan”

⁴¹⁵ el-Bakara 2/143.

⁴¹⁶ el-Mâide 5/116.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/290-292.

⁴¹⁸ el-A‘raf 7/8-9.

kelimesinden kastedilen muhtemel manaları zikretmeye devam ederek buradaki mizan ile kastedilenin “*Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay olur.*”⁴¹⁹ ayetinde belirtildiği gibi kitap olabileceğini veya “*Biz adalet terazileri kurarız.*”⁴²⁰ ayetinde ifade edildiği gibi adalet kastedilmiş olabileceğini belirtmiştir. Mâtürîdî “Ayette geçen ‘Kimin tartıları ağır gelirse.. kimin tartıları hafif gelirse..’ cümlesindeki terazi ve hafif gelme ifadeleri gerçek anlamıyla değil de temsili bir anlamda kullanılmış olmalıdırlar, burada esasen müminlerin amelinin büyüklüğü ve kâfirlerin amelinin hafifliği vasfedilmektedir.” diyerek kendi görüşünü zikretmiştir. Mâtürîdî ayrıca burada müminlerin amelinin temiz ve sabit olduğu kâfirin amelinin ise bâtıl olduğu ile ilgili ayetleri yer vermiştir.⁴²¹ Daha sonra ayet ile ilgili açıklamalarına devam eden Mâtürîdî “Kendilerini ziyana sokanlar.” ifadesi ile ilgili müfessirlerin “Müminin de kâfirin de hem cennette hem de cehennemde yeri ve ailesi vardır, sonra mümin kâfirin kâfir de müminin yerini alır, işte bu kendilerini zarara sokmalarıdır.” şeklinde açıklama yaptıklarını ancak bu görüşü isabetli bulmadığını belirtmiştir. Ona göre Allah’ın, kâfirin iman etmeden küfür üzere hayattan ayrılacağını bildiği halde onun için cennetten yer ayırma ihtimali olamaz. Buradaki hüsrân muhtemelen dünyadaki nimetler ellerinden gittiği ve ahiretteki nimetlere de ulaşamadıkları içindir.⁴²²

Zikrettiğimiz ayetlerde, müfessirlerimizin yaptığı açıklamaları incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî ayetleri te’vîl ederken kelimelerin Araplar arasında nasıl kullanıldığına değinmiş, ayrıca soru cevap yöntemi kullanarak ayetle ilgili detaylara temas etmiştir. Dil bilgisi konularına girerek kelime tahlilleri yapmıştır. Mâtürîdî’nin ise ayetleri ayetlerle te’vîl etme yöntemini burada çokça kullandığı görülmektedir. Mâtürîdî 6. ayetin te’vîli ile ilgili birçok görüşü zikrettiği halde doğru görüş olarak aralarından birini tercih etmekten kaçınmış, bunun yerine “En doğrusunu Allah bilir.” demekle yetinmiştir. 8. ve 9. ayette Taberî “mizan” kelimesinin gerçek anlamıyla kullanıldığını söyleyen, bildiğimiz şekliyle tartı manasında kabul eden görüşü doğru kabul etmiştir. Ona göre ameller gerçekten tartılacaktır. Mâtürîdî ise bu ayetlerde Taberî’nin Amr b. Dinar’dan naklettiği görüşü Hasan-ı Basrî’den nakletmiş, yine Taberî’nin Mücahid’den naklettiği görüşü ise müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olarak vermiştir. Burada Taberî,

⁴¹⁹ el-İnşikâk 84/7-8.

⁴²⁰ el-Enbiyâ 21/47.

⁴²¹ İbrahim, 14/24; İbrahim, 14/26; el-A’raf, 7/58; en-Nûr, 24/39; er-Ra’d, 13/17.

⁴²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/293-295.

Amr b. Dinar'ın görüşünü tercih ettiğini belirtirken Mâtürîdî her iki görüşü de doğru bulmadığını belirtmiş ve neden kabul etmediğini de detaylı olarak açıklamıştır. Ona göre buradaki mizan ne gerçek anlamıyla kullanılmıştır ne de iyilikler ve kötülükler manasındadır. Burada mizanın temsili anlamda kullanılmış olmasını muhtemel görür. Temsili olarak müminlerin amelinin büyüklüğü kâfirlerin amelinin ise hafifliği anlatılmıştır.

3.2.2. Cehennem Ehli

Cehennem, âhiret hayatında inkârcıların ve günahkârların dünyada yaptıklarına karşılık olarak cezalandırılacakları yerdir. Burada, Allah'ı inkâr eden ve kötülük yapan kimseler için çeşitli azap şekilleri hazırlanmıştır.

Taberî A'raf suresinde cehenneme girecek olanların kimler olduğundan bahseden *“Ayetlerimizi asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*⁴²³ ayetini *“Bizim gönderdiğimiz haberleri yalanlayan ve inkâr eden, delillerimi tasdik etmekten kibirlenen kimseler cehennem ehliendir. Onlar orada kalacak ve asla çıkmayacaklardır.”* ifadeleri ile açıklamıştır.⁴²⁴ Taberî cehennem ehlinin ahiretteki durumundan bahseden *“Allah buyuracak ki: Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin! Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir.”*⁴²⁵ ayetinde, kıyamet gününde Allah'ın onlara *“Ey Rabbine iftira atanlar, peygamberlerini yalanlayanlar! Haydi insanlar ve cinlerden sizin gibi olan öncekilerle birlikte cehenneme girin!”* diyeceğini, bunlardan her bir grubun cehenneme girdikçe diğer yoldaşını lanetleyeceğini belirtmiştir. Taberî buradaki *“الأُخْتُ”* kelimesinin *“din kardeşliği, millet”* manasında ve müennes olarak geldiğini, çünkü burada kastedilenin *“ümmet”* olduğunu söylemiştir. Bu durumda ayet şu anlama gelmektedir: *“Her bir ümmet cehenneme girdiğinde kendi dininden ve milletinden olan diğer ümmete lanet eder.”* Taberî'nin Süddî'den naklettiği rivayette bu manaya şu ilave de yapılmıştır: *“Müşrikler müşriklere, Yahudiler Yahudilere, Hristiyanlar Hristiyanlara ve benzeri şekilde sonraki ümmetler öncekilere lanet eder.”*⁴²⁶ Ayetin devamında *“Hepsi birbiri ardından orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için*

⁴²³ el-A'raf 7/36.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/167.

⁴²⁵ el-A'raf 7/38.

⁴²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/176-177.

‘Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da ‘zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz.’ diyecektir.”⁴²⁷ buyurulmuştur. Taberî “Bu ayette Allah, kıyamet gününde cehennemdeki kâfirlerin konuşmalarını haber veriyor.” demiştir. Cehenneme girenlerin, dünyada kendilerinden önce yaşayıp onlara küfür ve sapkınlıkta öncülük edenler için “Ey Rabbimiz! Onlar bizi saptırdı, bizi senden başkasına kulluğa çağırdılar, şeytana itaati bize güzelleştirdiler. Bugün onlara bize vereceğin azabın kat kat fazlasını ver.” diyeceğini belirtmiştir. Açıklamalarına şöyle devam eder: Allah onlara cevaben buyurur ki “Sizin her biriniz için; ister önce gelmiş olsun ister sonra, ister uyan olsun ister uyulan tekrar tekrar azap vardır.” Taberî “Buradaki ‘ضِعْفٌ’ mislinin tekrarı manasındadır.” der ve Mücâhid’in de bu görüşte olduğunu belirtir. Süddî ve İbn Mes‘ud ise bu lafızla kastedilenin yılanlar olduğunu, onların yılanla azap edileceğini söylemişlerdir. Taberî ayrıca Arap dilinde bu ifadenin iki kattan fazla olarak kat kat anlamına geldiğinin de söylendiğini belirtmiştir.⁴²⁸

Taberî “Bizim ayetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak.”⁴²⁹ ayetini “Bizim delillerimizi yalanlayıp onları tasdik etmekte büyüklenenler için, onların ruhları bedenlerinden ayrıldığında sema kapıları onlara açılmayacaktır.” ifadeleriyle açıklamıştır. Taberî, hayattayken onların söz ve amellerinin de Allah’a ulaşmayacağını çünkü onların amellerinin pis olduğunu söylemiştir. Bu açıklamaları ile ilgili olarak da “Ona güzel sözler ulaşır.”⁴³⁰ ayetini zikretmiştir. Taberî konumuz ile ilgili olan ayetin te’vîlinde müfessirler arasında ihtilaf bulunduğunu söylemiştir. Bazıları “Semanın kapıları kâfirlerin ruhlarına açılmayacaktır.” demişlerdir. İbn Abbâs ve Süddî’den bu manayı içeren rivayetler nakledilmiştir. Bazıları da “Onlar için bir salih amel veya dua Allah’a ulaşmayacaktır.” demişlerdir. İbn Abbâs, Mücâhid, Said b. Cübeyr’den gelen bu manadaki rivayetlere burada yer verilmiştir. Diğer bazıları da “Onların ruhlarına ve amellerine semanın kapıları açılmaz.” demiştir. Bu görüşte olan İbn Cüreyc’in (öl. 150/767) rivayetini naklettikten sonra Taberî kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Çünkü ayet ona göre genel bir anlam içermektedir. Daha sonra ayet ile ilgili hadis-i şeriflere yer vermiştir. Bunlardan

⁴²⁷ el-A‘râf 7/38.

⁴²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/178-179.

⁴²⁹ el-A‘râf 7/40.

⁴³⁰ Fâtır 35/10.

biri Bera b. Âzip'ten (öl. 71/690) nakledilmiştir: “Hz.Peygamber buyurdu ki: ‘Fâcir bir kimsenin ruhu kabzedildiğinde o semaya yükselir. Meleklerden bir topluluğa rastladığında onlar “Bu pis ruh kimin?” diye sorarlar. Dünyada çağrıldığı en kötü ismiyle hitap edilerek “falanın” denilir. Dünya semasının sonuna geldiği halde ona kapılar açılmaz.’ Daha sonra Peygamberimiz (sav) bu ayeti okumuştur.” Ayrıca Taberî burada kıraat ihtilafı olduğundan bahsetmiştir. Kûfelilerin “لَا يُفْتَحُ” okuduğu ifadeyi Medinelilerin ve bazı Kûfelilerin “لَا تُفْتَحُ” okuduğunu, kendisine göre her iki okuyuşunda doğru ve meşhur olduğunu söylemiştir.⁴³¹

Mâtürîdî “Ayetlerimizi asılsız sayan ve büyükenip onlardan yüz çevirenlere gelince, onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁴³² ayetinde geçen “لَا يَأْتِيَنَّ” ifadesinden kastedilenin “deliller” olduğunu söyleyerek şu açıklamaları yapmıştır: “Onlar delillerimizi asılsız sayarak onları inkâr ettiler. Allah ancak mucizeler ve delillerle bilinebilir; duyular ve gözlerle bilinemez, bu nedenle delillerini inkâr Allah’ı inkârdır.” Mâtürîdî, “لَا يَأْتِيَنَّ” dan maksadın “peygamberler” de olabileceğini söyleyerek, bu durumda mananın “Onlar peygamberlerimizi yalanladılar.” şeklinde olacağını belirtmiştir. Mâtürîdî açıklamalarına şöyle devam etmiştir: “Peygamberlerin bizzat kendileri mahlûkat için, onları Allah’ın birliğine götüren birer ayettir. Ayetlerimizden yüz çevirenler, büyükenip onları düşünüp tefekkür etmekten kaçınanlar cehennemliklerdir. Onlara cehennemin sahipleri denmiştir, çünkü birinin devamlı kaldığı yer için oranın sahibi denilir.”⁴³³ “Allah buyuracak ki: Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin! Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir.”⁴³⁴ Mâtürîdî burada “فِي أُمَّمٍ” ifadesinin “ümmelemlerle birlikte” manasına geldiğini, dilde bu şekilde kullanımın caiz olduğunu söylemiştir. Bu konudaki açıklamalarına şöyle devam eder: “Mesela ordunun içinde geldi denilir, bundan kastedilen orduyla beraber gelmesidir. Araplarda cer harflerinin birbirinin yerine kullanımı vardır. Kur’an’da geçen ‘Kullarımın arasına gir.’ ifadesinde olduğu gibi; burada ‘فِي عِبَادِي’ kullarımla beraber manasındadır denilmiştir.” Mâtürîdî buradaki “فِي” harfi cerinin gerçek manasında da kullanılmış olabileceğini belirtir. Buna göre manası: “Kendisine uyulanlar, onlara uyanlardan önce cehenneme girmiş, daha sonra onlara uyanlara ‘Sizden önce ateşe giren insan ve cin toplulukları

⁴³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/182-186.

⁴³² el-A‘râf 7/36.

⁴³³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/337.

⁴³⁴ el-A‘râf 7/38.

içerisinde siz de girin!’ denilmiştir.” Mâtürîdî ayrıca bu ayetin insanların kâfir olanları gibi cinlerin kâfirlerine de azap edileceğinin delili olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî ayetle ilgili açıklamalarına devam ederek “Tâbi olanlar uydukları kimselere, kendilerini Allah’ın dininden döndürdükleri için lânet ederler.” demiştir. Bu konudaki başka bir ayette “*Onlara şöyle derler: Bize Allah’ı inkâr etmemizi ve O’na ortak koşmamızı telkin ediyordunuz*”⁴³⁵ denilmiştir. Tâbi olunanlar da kendilerine uyanların çokluğu nedeniyle azapları arttığı için onlara lânet ederler. Bu şekilde hepsi birbirine lânet edecektir. Ayrıca Mâtürîdî’ye göre bu ayet, mümin erkek ve kadınların birbirinin kardeşi olduğu gibi kâfir erkek ve kadınların da birbirinin kardeşi olduğunu göstermektedir.⁴³⁶ “*Hepsi birbiri ardından orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için ‘Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da ‘Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz.’ diyecektir.*”⁴³⁷ Mâtürîdî bu ayette geçen “إِدَارَكُوا” fiilinin kökü hakkında iki görüş olduğundan bahsetmektedir: Bazıları “Bu fiil “تَدَارَكَ” mastarından gelir ve “Birbiri ardından, peşpeşe cehenneme ulaşırlar.” manasındadır.” derken; bazıları da “Bu fiil “نَزَكَ” kökünden gelir, cehennemin aşağı tabakaları vardır, cehennem ehli durmadan bu tabakalardan düşmeye devam eder manasındadır.” demişlerdir. Mâtürîdî “Eğer fiil “تَدَارَكَ” mastarından geliyorsa o zaman ayet “*Sürün o zalimleri, onların yoldaşlarını!*”⁴³⁸ ayetiyle aynı anlama gelir.” demiştir. “Bununla hepsinin toplanması kastediliyorsa bu onlara baskı için olmalıdır.” diyen Mâtürîdî bununla ilgili olarak “*Zincirlerle sınıksız bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca orada yok olmak isterler.*”⁴³⁹ ayetini zikretmiştir. Mâtürîdî ayetle ilgili açıklamalarına devam ederek Cehenneme önceden girenlerin sonrakiler yani önderleri ve tâbi oldukları kişiler hakkında “Ey Rabbimiz! Onlar bizi saptırdılar, bu nedenle onlara ateşten bir kat daha azap ver.” diyeceklerini, bu kimselere “Hepiniz için bir kat daha azap vardır.” şeklinde cevap verileceğini belirtmiştir. Mâtürîdî bunun “Cehennem azabı sürekli artar, büyür ve bu azap hepiniz içindir.” manasında olduğunu söylemiştir. Ayrıca buna “Kendilerine tâbi olunan önderler için bir kat daha vardır.” manasını verenler de bulunmaktadır. Mâtürîdî ayrıca, ayette geçen bu ifadeyi bir melek veya cehennem bekçisi

⁴³⁵ Sebe’ 34/33.

⁴³⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/341-342.”

⁴³⁷ el-A’râf 7/38.

⁴³⁸ es-Sâffât 37/22.

⁴³⁹ el-Furkân 25/13.

ya da oradaki birinin söylemiş olabileceğini, bunun kim olduğunu bilmeye ihtiyacımızın olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁰

Mâtürîdî “Bizim ayetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak.”⁴⁴¹ ayeti ile ilgili olarak, bazılarının buradaki göğün kapıları ifadesi ile kastedilenin “cennetlerin kapıları” olduğunu söylediğini belirtir. Cennet gökte olduğundan bu şekilde ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak verdiği diğer bir ayette “Rızkınız ve size vadedilenler göktedir.”⁴⁴² buyurulduğunu, bize vadedilenin ise cennet olduğunu söylemiştir. “Bazıları da göğün kapılarından maksadın “gökyüzünün kapıları” olduğunu söylemişlerdir.” diyerek bu görüşle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Müminlerin amelleri ve ruhları göğe yükselirken kâfirlerin amelleri ve ruhları esfel-i sâfiline gönderilir. Müminlerle ilgili “Ona güzel sözler ulaşır.”⁴⁴³ buyurulmuştur. Kâfirlerle ilgili ise “Onu aşağıların en aşağısına indirdik.”⁴⁴⁴ buyurulmuştur.” Mâtürîdî burada kastedilenin gerçek anlamda gök değil de temsilî anlamda bir ifade de olabileceğini belirtir. Ona göre gökyüzü temiz ve iyi şeylerin mekânı olduğu için bu şekilde söylenmiş olabilir. Kötü ve pis şeylerin mekânı olarak her türlü kötülüğün kaynağı olan yeryüzü ifade edilirken müminlerin temiz amelleri için de kinaye olarak sema lafzı kullanılmıştır. Mâtürîdî burada akla gelebilecek bir soru yöneltir: “Allah onları kapıları kapatmakla ve cehennemi onlara döşek kılmakla korkutuyor. Bunlara inanmayanları Allah bunlarla nasıl korkutuyor?” Bu sorunun cevabını ise şu şekilde vermiştir: “İnsan bir şeyle korkutulduğunda, korkutulduğu şeyin mahiyetini bilmesede de şüphe içinde olsa ondan korkar. Bu nedenle onların korkmaları da mümkün olduğundan cehennemle ve azapla korkutulmuşlardır. Ya da burada korkutulanlar müminlerdir, bununla ilgili zikredilen ayetlerde “Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.”⁴⁴⁵ “Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.”⁴⁴⁶ buyurulmuştur veya korkutma öldükten sonra dirilmeye inananlar içindir, kâfirlerden bazıları öldükten sonra dirilmeye inanırlardı.”⁴⁴⁷ Müfessirlerimizin, bu konu ile ilgili zikrettiğimiz ayetlerde yaptıkları açıklamaları mukayese ettiğimizde dikkatimizi çeken hususlar şu şekildedir: 36. ayette geçen “إِنَّا”

⁴⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/342-343.

⁴⁴¹ el-A'râf 7/40.

⁴⁴² ez-Zâriyât 51/22.

⁴⁴³ Fâtır 35/10.

⁴⁴⁴ et-Tîn 95/5.

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân 3/131.

⁴⁴⁶ ez-Zâriyât 51/55.

⁴⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/344-346.

ifadesine her iki müfessirimiz de “delil” manası vermiştir. Burada Taberî, bu ifade ile peygamberlerin getirdiği haberlerin de kastedildiğini söylerken Mâtürîdî bizzat peygamberin kendisini ayet olarak görmüştür. Taberî daha çok zahirî mana üzerinden açıklama yapma yoluna giderken Mâtürîdî’nin açıklamalarında aklî çıkarımlara yöneldiği görülmektedir. 38. Ayette ise Taberî “الْأُخْتُ” kelimesinin tahlilini yaparken Mâtürîdî “فِي أُمِّ” ifadesinin dildeki kullanımı ile ilgili detaylı bilgiler vermiş, harfi cerlerin birbirinin yerine kullanımından bahsetmiştir. Taberî “الْأُخْتُ” kelimesine verdiği anlamdan yola çıkarak cehenneme girecek her ümmetin, kendi dininden ve milletinden olanlara lanet edeceğini belirtmiştir. Mâtürîdî ise böyle bir ayırım gözetmeksizin, müminlerin birbiri ile kardeş olduğu gibi bütün kâfirlerin de birbiri ile kardeş olduğunu ifade ederek manayı daha genelleştirmiştir. Ayrıca Taberî ayette geçen “öncekiler” ifadesine dünyada diğerlerinden önce yaşayanlar manası vermiştir. Mâtürîdî ise bu ifadeyi cehenneme önceden girmiş olanlar ve diğerlerinin önderleri olarak açıklamıştır. Taberî, “ضِعْفٌ” kelimesine mislinin tekrarı ve yılanla azap manası verildiğini belirttikten sonra müfessirlerin bununla ilgili rivayetlerini nakletmiştir. Mâtürîdî “إِدَارْكُوا” fiilinin farklı köklerden gelme durumundan bahsederek buna binaen manada oluşan değişiklikleri belirtmiş, bu durumda ifadeye peşpeşe cehenneme düşmeleri ya da cehennem tabakalarından sürekli düşmeleri manaları verildiğinden bahsetmiştir. “ضِعْفٌ” kelimesine ise azabın sürekli artacağı veya önder olanlar için azabın katlanacağı manasını verenler olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî’nin yaptığı te’villeri sık sık ayetlerle desteklediği de dikkati çeken diğer bir husustur. Taberî, 40. ayette sema kapılarının kendisine açılmayacağı ifade edilen şeyin kâfirlerin ruhları ya da amelleri olduğunu veya her ikisinin de olabileceğini belirtmiş, ardından bu manaları veren müfessirlerin rivayetlerini ve ilgili hadisleri naklettikten sonra görüşler arasındaki tercihini de ortaya koymuştur. Kıraat ihtilafı olan kelime hakkında açıklamalar yapmayı da ihmal etmemiştir. Mâtürîdî bu ayette göğün kapıları ifadesi hakkında farklı görüşler zikretmiştir; buna cennetlerin kapısı, gökyüzünün kapısı diyenler olduğunu veya bunun temsili bir anlam içerdiğini belirterek temsili anlamdan kastedilenin ne olduğunu açıklamıştır. Mâtürîdî’nin burada soru cevap yöntemine müracaat ederek açıklamalarını bu yöntemle yaptığı görülmektedir. Önce konu hakkında akla gelebilecek bir soru yöneltilmiş, daha sonra bu sorunun cevabını aklî yorumlar ve naklî deliller ortaya koyarak vermiştir.

3.2.3. Cennet Ehli

Cennet, Allah’a iman eden ve dünyada güzel işler yapan insanların, işledikleri güzel ameller karşılığında mükâfatlandırılacağı ve öldükten sonra ebedî hayatını geçireceği yerdir. Burada, inananlar pek çok nimetlerle karşılaşırken üzüntü ve kederden uzak olacaklardır.

Taberî, tefsirinde cennet ehlinen bahseden “*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*”⁴⁴⁸ ayeti hakkında “Allah ve Rasûlünü tasdik edip Allah tarafından gönderilenleri kabul edenler, O’nun emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınanlar işte onlar cennet ehlidir. Onlar orada daima kalacaklardır.” açıklamasını yapmıştır.⁴⁴⁹ Taberî “(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Onlara, ‘İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o size kaldı.’ diye seslenilir.”⁴⁵⁰ ayetini ise “Cennet ehlinin dünyada iken birbirlerine duydukları kini, öfkeyi cennette giderdik. Onlar cennette karşılıklı olarak sedirler üzerinde otururlar.” ifadeleriyle açıklamıştır. Taberî burada, Hz. Ali’nin Bedir ehli için indiğini söylediği “Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik, artık kardeşler olarak karşılıklı sedirler üzerinde oturacaklar.”⁴⁵¹ ayetini nakletmiştir. Ayrıca Hz. Ali’den naklettiği diğer bir rivayette o şöyle demiştir: “Benim, Osman’ın, Talha’nın ve Zübeyr’in; Allah’ın ‘Kalplerinde kinden ne varsa çıkarıp atarız.’ buyurduğu kimselerden olmamızı umarım.” Ayette geçen bu cümle ile ilgili Süddî’den naklettiği bir rivayet ise şu şekildedir: “Cennet ehli cennete ulaştıklarında kapısında bir ağaçla karşılaşır. Gövdesinde iki çeşme vardır, birinden içerler ve kalplerinde kinden ne varsa atılır. O temizlik içeceğidir. Diğer çeşme ile de yıkanır, onların üzerine asla bozulmayan bir güzellik ve parlaklık gelir.” Taberî cennet ehlinin, Allah’ın kendilerine olan ikramını görünce O’na hamd edeceklerini ve “Allah’ın fazlı ve ikramıyla yerine getirdiğimiz amellerimizde bizi başarılı kılan ve bizi azabından uzaklaştıran Allah’a hamd olsun. O bizi gücüyle ve ihsanıyla doğru yola iletmeseydi biz

⁴⁴⁸ el-A‘râf 7/42.

⁴⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/197.

⁴⁵⁰ el-A‘râf 7/43.

⁴⁵¹ el-Hicr 15/47.

doğruyu bulamazdık.” diyeceklerini söylemiştir. Taberî’nin Ebû Said el-Hudrî’den (öl. 74/693-94) naklettiği bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki: “Bütün cehennem ehli cennetteki yerini görür ve ‘Keşke Allah bizi buna ulaştırırsa.’ derler, bu onların pişmanlığıdır. Bütün cennet ehli de cehennemdeki yerini görür ve ‘Ya Allah bizi doğruya ulaştırmasaydı.’ derler, bu da onların şükrüdür.” Taberî bu konudaki rivayetleri naklettikten sonra ayetle ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Allah bu ayette iman edip salih amel işleyenlerin cennete girdiklerindeki durumlarını haber vermektedir. Onlar cennete girip Allah’ın onlar için olan ikramını ve Allah düşmanlarının cehennemdeki durumunu gördüklerinde “Allah’a yemin olsun ki dünyada iken bize ve şu cehennemde olanlara Rabbimizden hakkı anlatan, O’nun vaad ve vâidini bildiren elçiler geldi.” derler. Bu kimselere bir münâdi seslenerek onlar için hazırlanan ikramları haber verir: Bu cennet; elçilerin dünyada iken size haber verdiği, sizin Allah’a olan itaatınız sebebiyle ve elçilerimizi yalanlayanlardan size miras kalan yerdir.” Daha sonra Süddî’nin bu manayı içeren bir rivayetini nakletmiştir.⁴⁵² Taberî *“Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vadettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet’ derler. Aralarından bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun.’ diye bağırır.”*⁴⁵³ ayetini “Cennet ehli cehennemdekilere ‘Biz Rabbimizin resulleri vasıtasıyla dünyada iken bize yaptığı vaadlerin hak olduğunu gördük, siz de gördünüz mü?’ diye sorarlar. Onlar da ‘Evet, Rabbimizin vaaadinin hak olduğunu gördük.’ derler.” ifadeleriyle açıklamıştır. Süddî’den bu manayı içeren bir rivayet naklettikten sonra İbn Abbâs’tan da şu rivayet nakletmiştir: “Allah cennet ehline nimetler ve insanların bildiği ya da bilmediği her türlü hayrı, cehennem ehline ise rezilliği ve insanların bildiği ya da bilmediği her türlü azabı vadetmiştir.” Taberî ayetin devamında aralarından bir seslenicinin şöyle dediğini bildirir: “Allah’ın gazabı, öfkesi ve cezası onu inkâr edenlerin üzerine olsun.”⁴⁵⁴

Mâtürîdî *“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*⁴⁵⁵ ayetinde geçen “Hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz.” ifadesi hakkında Mâtürîdî, Ebû Bekir el-Keysânî’nin (öl. 200/816) bu cümlemin ayetin

⁴⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/198-203.

⁴⁵³ el-A’râf 7/44.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/205-206.

⁴⁵⁵ el-A’râf 7/42.

başıyla uyumlu olmadığını, onun daha önce geçen 35. ayetin sıra cümlesi olduğunu söylediğini belirtmiştir. Mâtürîdî burada “Bize göre baştaki cümlenin sırası olması daha doğrudur.” diyerek kendi görüşünü açıklar. Buna göre mana, biz kimseye salih amellerden gücünün üstünde bir şey yüklemeyiz olur. Mâtürîdî, Hasan-ı Basrî’ye göre ise bu cümlenin 28. ayetin sırası olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁶

“(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Onlara, ‘İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o size kaldı’ diye seslenilir.”⁴⁵⁷ ayeti hakkında Mâtürîdî, “İbn Kuteybe’ye göre burada geçen ‘غِلّ’ kelimesi ‘düşmanlık, kıskançlık’ manasındadır.” dedikten sonra bu kelimenin geçtiği cümlenin anlamı ile ilgili birkaç görüş zikretmiştir. Bazılarına göre kalplerden kini çıkarıp atma dünyada olacaktır. Allah dünyada müminlerin kalplerinde kinden ne varsa çıkarıp atar ve onları iman yoluyla birbirleriyle kardeş yapar. Bununla ilgili başka bir ayette “Hani siz birbirinize düşmandınız da Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.”⁴⁵⁸ buyurulmuştur. Mâtürîdî, Hasan-ı Basrî’nin bu konuda “Cennet ehlinin kalbinde kin ve haset bulunmaz çünkü bunlar kişiye üzüntü verir, onların kalbinde sadece sevgi bulunur.” dediğini nakletmiştir. Bazılarına göre ise bu ahirette olacaktır. Dünyada iken onların kalplerinden kinleri alınır ve hepsi kardeş olurlar, “Artık kardeşler olarak karşılıklı sedirler üzerinde oturacaklardır”⁴⁵⁹ ayetinde olduğu gibi. Daha sonra Mâtürîdî şu rivayetleri nakleder: Hz. Ali bu ayet ile ilgili şöyle demiştir: “Ben, Osman, Talha ve Zübeyr’in onlardan olacağımızı ümit ediyorum.” İbn Abbâs’tan gelen diğer bir rivayet ise şöyledir: “Bu ayet Ali, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr, İbn Mesûd, Ammar, Selman ve Ebû Zer hakkında inmiştir. Onların dünyada iken birbirlerine duydukları kin ve düşmanlıkları ahirette kalplerinden söküp atılır ve onlar hep birlikte cennete girerler.” Bu rivayetlerden sonra Mâtürîdî, en doğrusunu Allah bilir diyerek “Onların ihtilaf sebepleri dünyevî idi, bu nedenle ahirette yok olup gidecektir. Ancak kâfirlerle olan düşmanlık ne dünyada ne ahirette yok olmaz, çünkü bu din için olan düşmanlıktır.” ifadeleriyle kendi düşüncelerini zikretmiştir. Mâtürîdî ayette geçen

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/347-348.

⁴⁵⁷ el-A‘râf 7/43.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁵⁹ el-Hicr 15/47.

“Çıkarıp atarız.” ifadesinin, “Başlangıçta onların kalplerine kini biz koymadık.” demek olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu ayetin, kulların fiilini Allah’ın yarattığına işaret ettiğini belirtir. Çünkü kin ve aldatma kulların fiillerindendir, bu nedenle kötülenirler. Allah onların kalplerinden bu duyguları çıkarıp attığını, onun yerine şükür duygusunu koyduğunu haber vermektedir. “Bizi bu nimetlere kavuşturan Allah’a hamdolsun.” ifadesinde Allah’ın onlardan bu şekilde övülmeyi istemesi ise o fiili kendisinin yarattığını gösterir, yapılmayan bir şey için övgü istenmez. Mâtürîdî “Ayette, cennette ‘Onların altından ırmaklar akarken.’ diye belirtilmesi –en doğrusunu Allah bilir- dünyada iken insanların hoşuna giden nimetlerden olduğu içindir.” demiştir. Allah, dünyadayken insanların arzu ettiği şeyleri dile getirerek ahirette de onlara sahip olmaya insanları özendirilmektedir. Onlar, “Bizi bu nimetlere kavuşturan Allah’a hamdolsun, eğer Allah bize bahşetmeseydi biz bu nimetleri kendiliğimizden elde edemezdik.” derler. Hasan-ı Basrî ve diğerleri burada geçen “hidayet” ifadesini “yol gösterme” olarak açıklamaktadır. Mâtürîdî bu mananın verilmesini doğru bulmayarak bu ifadenin “yol gösterme ve açıklama” anlamında değil de “Allah’ın fazlıyla ve lutfuyla onlara ikram etmesi.” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Mâtürîdî “Bazıları Mu‘tezile’nin, Allah’ın haber verdiği şeylerde O’na muhalefet ettiğini söylemişlerdir.” dedikten sonra, “Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.” ayeti ve benzer ayetlerin işte onların Allah’a muhalefet ettiği ayetlerden olduğunu belirtmiştir. “Onlara ‘İşte size cennet!’ denilir.” ifadesi hakkında Mâtürîdî “Dünyadayken vadolunduğunuz cennet budur, yaptığınız iyi ameller size onu kazandırdı (varis bıraktı).” dedikten sonra burada imanın amellerin cümlesinden sayıldığını ifade etmiştir. Buna göre kastedilen; siz burayı iman ve amellerinizle elde ediyorsunuz (varis oluyorsunuz), bu amelleriniz ise ancak iman ile sahîh olur manasıdır.⁴⁶⁰

*“Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vadettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet’ derler. Aralarından bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun.’ diye bağırır.”*⁴⁶¹ ayeti hakkında Mâtürîdî “Allah müminlere cenneti, oradaki nimetleri ve zevkleri vadetmiştir.” dedikten sonra bu konudaki benzer ayetleri zikretmiştir: *“Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır.”*⁴⁶² *“İçenlere lezzet veren içecekler*

⁴⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/348-351.

⁴⁶¹ el-A‘râf 7/44.

⁴⁶² ez-Zuhruf 43/71.

vardır.”⁴⁶³ Mâtürîdî Allah’ın kâfirlere de cehennemi, oradaki sıkıntıları ve azabı vadettiğini ve onların kendilerine vadedilenleri orada bulduklarını ikrar edeceklerini söylemiştir. Mâtürîdî; buradaki “حَقَّ” kelimesi Allah’ın vaadi (sözü) için kullanıldıysa kelimenin “doğru” anlamına geldiğini, eğer vadedilen şeyler için kullanıldıysa bu durumda “Onları hazır buldunuz mu?” anlamına geldiğini belirtmiştir. “Aralarından bir duyurucu, Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun diye bağırır.” ifadesi hakkında Mâtürîdî, “Buradaki duyurucu muhtemelen melektir, başka biri de olabilir. Bu ancak bir haberle bilinebilir ki bizim onu bilmeye ihtiyacımız yoktur.” şeklinde açıklama yapmıştır. Mâtürîdî burada akla gelebilecek bazı sorular sorarak bu sorulara cevaplar verir: “Bu ayette cennet ve cehennem ehlinin birbirine sesleneceği bildiriliyor, o halde onların birbirine yakın olmaları gerekir. Bu durumda cennettekiler cehennemdekilerin seslerinden rahatsız olmazlar mı? Cehennemdekiler de cennettekilerin nimetlerinden istifade etmez mi?” Bu sorulara cevap olarak şu açıklamaları yapmıştır: “En doğrusunu Allah bilir, aralarındaki mesafeye rağmen Allah onların seslerini birbirlerinin kulaklarına duyurmaya kâdirdir. Veya Allah onların duyu organlarını iptal eder, aradaki engelleri kaldırarak farklı bir şekilde yeniden yaratır. Onlar arada uzun mesafe olmasına rağmen birbirlerini duyarlar. Veya birbirlerinin seslerini duyacakları şekilde Allah cennet ve cehennemi birbirine yaklaştırır. Ya da dağların tesbihinde, karıncaların konuşmalarında olduğu gibi Allah onların kulağına dilediğini dilediği şekilde ulaştırır.”⁴⁶⁴

Cennet ve cennet ehlinin ahvali ile ilgili ayetlerde, müfessirlerimizin tefsirlerinde yapmış oldukları açıklamaları karşılaştırmalı olarak incelediğimizde şunları ifade edebiliriz: Taberî’nin ayetleri te’vîl ederken ayetin zahirine göre açıklamalarda bulunduğu, ayrıca yaptığı açıklamaları sıkça hadis rivayetleri, sahabe ve tabiundan nakiller ve bazen de ayetler ile desteklediği görülmektedir. Mâtürîdî de rivayetlere yer vermiştir ancak özellikle isim zikrederek naklettiği rivayetler ayetle ilgili bir durum ya da olay bildirmekten ziyade genellikle cümlelerdeki dil yapısı ile ilgili rivayetlerdir. Açıklamalarında sık sık ayetleri ayetlerle açıkladığı görülmektedir. Ayrıca burada da kelâmî konulara değinmeyi ihmal etmemiştir. Bu konudaki ayetleri te’vîl ederken her iki müfessir de, cennet ehlinin birbirlerine olan kinleri varsa bunun dünyada iken giderileceğini söylemişlerdir. Cennete girdiklerinde artık aralarında kin bulunmayacaktır.

⁴⁶³ es-Sâffât 37/46; Muhammed 47/15.

⁴⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/352-354.

Mâtürîdî, “Bunun ahirette olacağını söyleyenler de var.” dese de açıklamaları daha çok dünyada olacağı yönündedir. Bununla ilgili olarak iki müfessirin de Hz. Ali’den aynı rivayeti ve Hicr 47. ayetini naklettikleri görülmektedir. Mâtürîdî’nin açıklamalarında “En doğrusunu Allah bilir.” ifadesini sıkça kullanması, ardından mantıksal çıkarımlarda bulunduğu yorumlarına yer vermesi dikkati çeken diğer bir husustur. Ayette geçen bir ifadeden Allah’ın kulların fiilini yarattığına dair delil çıkartmış ve bununla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Taberî’nin “Doğru yola iletme” anlamı verdiği “hidayet” kelimesine Mâtürîdî bu anlamı uygun bulmadığını belirterek “Allah’ın lutfuyla ikram etmesi” manasını vermiştir. Taberî cennetin, oraya giremeyen cehennem ehline cennet ehline miras kaldığını belirtirken Mâtürîdî cennetin dünyada işlenen iyi amellerin verasetiyle kazanıldığını ifade etmiştir. Cennet ve cehennem ehline seslenen münâdî ile ilgili Taberî bir açıklama yapmazken Mâtürîdî bunun melek ya da başka biri olabileceğini söylemiş, ancak bunun bilinmesinin sahih bir haberle mümkün olacağını belirterek bu bilgiye çok da ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Mâtürîdî’nin bu ayetleri açıklarken, akla gelebilecek bazı sorulara yer vererek bunları mantıksal yorumlarla açıkladığı da görülmektedir.

3.2.4. A‘raf Ehli

Bu surenin 46. ve 48. ayetlerinde geçen ve sureye de adını veren A‘raf kelimesi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Lügatta, cennet ve cehennemin birbirinden ayrıldığı yerdeki yüksek kısım; iyi ve kötü amelleri eşit olanların cennet ve cehennem arasında konaklayacağı yer olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶⁵ A‘raf ve A‘raf ehlinin kimler olabileceğini biz burada müfessirlerimizin tefsirlerinde yaptıkları açıklamalar üzerinden değerlendireceğiz.

Taberî, “İki taraf arasında bir perde ve A‘raf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, selam size diye seslenirler.”⁴⁶⁶ ayeti hakkında “Cennet ile cehennem arasında “Hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir.”⁴⁶⁷ ayetinde de ifade edilen bir duvar vardır, bu duvar ayetin devamında zikredilen A‘raf’dır.” açıklamasında bulunmuş ardından Mücahid ve Süddî’nin de bu görüşte olduğu rivayetleri aktarmıştır. Taberî burada

⁴⁶⁵ Ay – Erdem, “A‘raf”, 14.

⁴⁶⁶ el-A‘râf 7/46.

⁴⁶⁷ el-Hadîd 13/13.

A‘raf’ın ne olduğu ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “أَعْرَافٌ” kelimesi “عُرْفٌ” un çoğuludur, Araplar yerden yüksek olan şeye “عُرْفٌ” derler. Horozun vücudunun en tepesinde olduğu için ibiğine de “عُرْفٌ” denilir. Süddî, buranın A‘raf diye isimlendirilmesinin sebebinin ehlinin oradan insanları tanınması olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs bir rivayette A‘raf’ın gözlem yapılan bir şey olduğunu, diğer bir rivayette horozun ibiği gibi yüksek bir duvar olduğunu söylemiştir. Mücahid ise cennetle cehennem arasında, kapısı olan bir duvar olduğunu söylemiştir. Taberî te’vîl ehlinin, ayette geçen “adamlar” ifadesinden kastın kimler olduğu konusunda ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Bazıları “Onlar iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerdir, Allah onlar hakkındaki hükmünü verene kadar orada beklerler sonra da Allah’ın rahmeti sayesinde cennete girerler.” demişlerdir. Taberî bu görüşte olan Şa’bi ve Huzeife’den bu manayı içeren birkaç rivayet nakletmiştir. Daha sonra Abdullah İbn Mes‘ud’dan naklettiği uzun bir rivayeti ise şu şekilde özetleyebiliriz: “İnsanlar kıyamet günü hesaba çekilir, iyilikleri kötülüklerinden bir fazla olan kimse cennete girer, kötülükleri iyiliklerinden bir fazla olan ise cehenneme girer. İyilikleri ve kötülükleri eşit olanlar A‘raf ehlidir. Bunlar sırat üzerinde dururlar, cennet ve cehennem ehlini tanırlar. Cennet ehline baktıklarında onlara “Selamun aleyküm” derler. Gözlerini cehennem ehline çevirdiklerinde ise “Ya Rabbî! bizi onlardan kılma.” diye dua ederler. O gün herkese nur verilir, münafıkların nuru sırat üzerine geldiklerinde onlardan alınır. Cennet ehli bunu görünce “Ya Rabbî! bizim nurumuzu tamamla.”⁴⁶⁸ diye dua ederler. A‘raf ehlinin de önünde nur vardır ve bu onlardan alınmaz, onlar bunu görünce kendilerinin cennete gireceğini umarlar.” Taberî’nin İbn Abbâs’tan naklettiği diğer bir rivayet ise şöyledir: “A‘raf cennetle cehennem arasında bir surdur. A‘raf ehli buradadır. Allah onlara lütuf gösterir ve onlar hayat nehrine götürülürler. Bu nehre atılırlar ki onların renkleri düzeler ve göğüslerinin üst kısmında beyaz bir ben belirir, onlar bundan tanınırlar. Onlara dilediğinizi isteyin denilir, onlar da isterler. Onlara, size istediğiniz şeyler yetmiş kat fazlasıyla verildi denilir. Onlar cennete girerler, orada benlerinden tanınırlar ve ‘Cennet ehlinin miskinleri.’ diye anılırlar.” Ayrıca Katâde, Said bin Cübeyr ve Alkame’den naklettiği rivayetlerde de A‘raf ehlinin iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimseler olduğu belirtilmiştir. Taberî diğer bazılarının ise “A‘raf ehli, babalarına âsi gelerek (izinsiz) Allah yolunda öldürülen kimselerdir.” dediklerini söylemiştir. Taberî burada bu manayı içeren bir hadis-i şerife

⁴⁶⁸ et-Tahrîm 66/8.

yer vermiştir: Hz. Peygamber’e A‘raf ehli hakkında sorulduğunda şöyle buyurdu: “Onlar, babalarına karşı gelerek Allah yolunda gazaya çıktılar ve öldürüldüler. Allah yolunda öldürüldükleri için onlar cehennemden azad oldular ancak babalarına karşı geldikleri için cennete girmekten de engellendiler. Onlar cennete gireceklerin en sonuncularıdır.” Taberî bazılarının da onların “Salihlerden fakîh bir topluluk.” olduğunu söylediklerini belirtmiştir ki Mücâhid bu görüştedir. Bazılarının da “Onlar meleklerdir.” dediklerini ifade ederek Ebû Miclez’den bu manada rivayet nakletmiştir. Taberî görüşler arasından tercih yaparak “Bu görüşler arasında doğru olan, onların cennet ve cehennem ehlini simalarından tanıyan kimseler olduğudur, onların melekler olduğuna dair bir hadis, ayet ya da ümmetin bir icması bulunmamaktadır.” demiştir. Taberî, zaten Arap dilinde “رِجَال” ifadesinin sadece erkekler için kullanıldığını, kadınlar ve diğer mahlûkat için kullanımının olmadığını, bu nedenle Ebû Miclez’in görüşünün anlamsız olduğunu, onun dışında zikredilen diğer görüşlerin daha doğru olduğunu söylemiştir. Taberî ayette geçen “A‘raf üzerinde herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır.” cümlesini “Onlar cennet ehlini yüzlerinin beyazlığından, onlara verilen nimetlerin parlaklığından bilirler, cehennem ehlini de yüzlerinin siyahlığından ve gözlerinin maviliğinden tanırlar. Cennet ehlini görünce onlara ‘Selamun aleyküm’ diye seslenirler.” diyerek açıklamıştır. Taberî’nin bu açıklamalarının benzeri görüşler ise İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhak, Süddî, İbn Zeyd ve Katâde’den rivayetlerle nakledilmiştir. Bunlardan İbn Abbâs rivayeti şu şekildedir: “Allah onları cennet ve cehennem ehlini görüp tanırsınlar diye oraya (A‘raf’a) yerleştirdi. Cehennem ehlini yüzlerinin siyahlığından tanırsınlar ve zalimler arasında olmaktan Allah’a sığınsınlar diye. Onlar buradan cennet ehline selam verirler ve o cennete girmeyi ümit ederler. İnşallah gireceklerdir.” Daha sonra Taberî burada “السَّيِّمَاء” kelimesinin tahlilini yapmıştır. Kelimenin aslının “السِّمَّة” olduğunu, fael fiilinde bulunan “vav” harfinin aynel fiiline nakledildiğini, benzer uygulamalardan örnek kelimeler vererek anlatmıştır. Kelimenin dilde سَيِّمَاء ، سَيِّمَاء ، سَيِّمَاء şeklinde üç kullanımı olduğunu söylemiştir. Taberî ayette bahsi geçen cennete girmeyi uman kimselerin kim olduğu hususunda müfessirler arasında ihtilaf olduğundan bahseder: Onlardan bazıları “Bu kimseler A‘raf ehlidir, cennete girmeden önce bu şekilde umut ettiklerini Allah haber veriyor.” demişlerdir. Bazıları da “Bunlar cennet ehlidir, onlar cennete henüz girmeden bu şekilde ümitlerini dile getirirler.” demişlerdir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/208-227.

Taberî “Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, ‘Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!’ derler.”⁴⁷⁰ ayetinde “A‘raf ehli yüzünü cehennem ehline çevirip onların kötü durumlarını görünce ‘Ya Rabbî! Bizi kendilerine zulmetmiş olan bu toplulukla birlikte bulundurma.’ diye dua ederler.” demiştir. Taberî ayetle ilgili bu açıklamaları yaptıktan sonra benzer yorumları içeren rivayetleri Süddî, Dahhâk (öl. 105/723) ve İkrime’den nakletmiştir. İbn Zeyd’den naklettiği rivayet ise şu şekildedir: “Onlar cehennem ehlinin yüzlerini siyah ve gözlerini de mavi görünce ‘Ya Rabbî! Bizi zalimlerle birlikte bulundurma.’ diye dua ederler.”⁴⁷¹ Taberî surede A‘raf kelimesinin geçtiği diğer bir ayet olan “A‘raf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”⁴⁷² ayeti hakkında, A‘raf ehli’nin cehennem ehlini simalarından tanıdığını ve onlara “Sizin dünyadayken toplamış olduğunuz mallar ve tasladığınız büyüklük size hiçbir fayda sağlamayacak.” diyerek seslendiklerini belirtmiş, ardından görüşünü destekleyen rivayetler nakletmiştir.⁴⁷³ Taberî “Allah’ın kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (Bakın onlara ne deniyor) Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.”⁴⁷⁴ ayetinin manasında müfessirler arasında ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bazı müfessirler “Bu, Allah’ın cehennem ehline söylediği bir sözdür.” demiştir. A‘raf ehli cennete girdiği vakit, cehennem ehlinin dünyadayken A‘raf ehli için söyledikleri sözlere karşılık bir azarlama ve kınama olarak söylenmiştir. Taberî bu yorumu İbn Abbâs’tan gelen rivayetlerle destekler. Daha sonra bu konu hakkında Süddî’den gelen uzun bir rivayet nakletmiştir. Süddî, Huzeyfe’nin –özetle- şunları söylediğini rivayet eder: “A‘raf ehli, cennete girmek için iyilikleri yetersiz olan, kötülükleri de onu cehennemliklerden edecek kadar olmayan ve bu nedenle A‘raf’ta olan kimselerdir. Kullar arasında hükümler verildiğinde onlara da kendileri için şefaata arama izni verilir. Öncelikle Hz. Âdem’e gelirler ve derler ki: “Ey Âdem! Sen bizim babamızsın, bizim için Rabbinden şefaata iste.” O da “Siz benden başka Allah’ın elleriyle yaratıp ruhundan üflediği ve meleklerin ona secde ettiği birini biliyor musunuz?” der. Onlar da “Hayır” derler. Hz. Âdem “Tüm bunlara rağmen ben size şefaata edemem.” der ve onları Hz. İbrahim’e gönderir. A‘raf ehli bu şekilde şefaata istemek için

⁴⁷⁰ el-A‘râf 7/47.

⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/227-228.

⁴⁷² el-A‘râf 7/48.

⁴⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/229-230.

⁴⁷⁴ el-A‘râf 7/49.

Hız. İbrahim'e, Hız. Musa'ya, Hız. İsa'ya ve son olarak da Hız. Peygamber'e giderler. Peygamberimiz buyurdu ki; "Onlar bana gelirler, elimi göğsüme vurarak "Ben bunu yapacak kişiyim." derim. Sonra gidip arşın önünde dururum ve Rabbimi överim, benim için kimsenin duymadığı övgüler yapılır, ben de secdeye kapanırım. Bana "Ya Muhammed! Başını kaldır, iste verilsin, şefa'at iste şefa'at edilsin." denilir. Başımı kaldırırm ve "Ya Rabbî! Ümmetim." derim. Bana "Onlar senin için bağışlandı" denilir. Sonra onları cennetin kapısına götürürüm, kapı açılır ve onlar alınıp hayat nehrine götürülürler. Orada yıkandıktan sonra cennet ehli rengine ve kokusunda dönerler. Sanki parlayan bir yıldız gibidirler. Ancak tanınmaları için göğüslerinde beyaz bir ben kalır. Onlara "Cennetin miskinleri" denilir." Taberî naklettiği bu rivayetlerden sonra şunları söylemiştir: "Allah, kendisinin birliğini ikrardan tekebbür edenlere ve dünyada gösteriş için veya daha çok olsun diye mal toplayanlara der ki: "Ey zorbalar! Dünyada Allah'ın rahmetine kavuşamaz diye yemin ettiğiniz, küçük gördüğünüz kimseler bunlar mı? Ben onları bağışladım." Sonra A'raf ehline hitaben, "Ey A'raf ehli girin cennete, artık sizin için korku yoktur." demiştir." Taberî; Ebû Miclez'e göre bu ayette geçen ifadeyi meleklerin cehenneme girenler için söylediklerini belirtmiştir. Ebû Miclez "Bu, onların dünyada iken müminlere söyledikleri sözlere karşılık olarak söylenmiş bir kınama ifadesidir. "Artık cennete girin, sizin için orada bir korku yoktur" ifadesi ise cennete girenler için söylenmiştir." diyerek ayeti iki kısma ayırmıştır. Buna göre ayetin ilk kısmını melekler cehennem ehline söylerken ikinci kısmını Allah cennet ehline söylemiştir.⁴⁷⁵ Mâtürîdî ise "İki taraf arasında bir perde ve A'raf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, selam size diye seslenirler."⁴⁷⁶ ayetinde ifade edilen perdenin şu ayette bahsi geçen duvar olmasının muhtemel olduğunu belirterek "Hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir..⁴⁷⁷ ayetini zikretmiştir. Mâtürîdî A'raf üzerinde bulunanların kimler olduğu konusunda farklı görüşlerden bahsetmiştir. Bazılarına göre onlar iyilikleri ve kötülükleri eşit olan insanlardır. Bu kimseler cennetle müjdelenenmemişlerdir ancak ümitleri de tam olarak yok edilmediğinden oraya girmeyi umarlar. Bazılarına göre onlar Allah'ın ikramda bulunduğu kimselerdir. Allah'ın mahlûkat arasında nasıl hüküm verdiğini, adaletini görmeleri için Allah onları bu duvara çıkarmıştır. Mâtürîdî "Bu

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/230-234.

⁴⁷⁶ el-A'râf 7/46.

⁴⁷⁷ el-Hadîd 13/13.

kimselerin peygamberler olduğu da söylenmiştir.” der ve bunun daha yakın bir ihtimal olduğunu belirtir. Onlar A‘raf’ın üzerinden ümmetlerine bakarlar. Bununla ilgili olarak şu ayeti zikretmiştir: “*Her ümmetten şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak.*”⁴⁷⁸ Mâtürîdî bazılarının da bunları melekler olarak açıkladığını, ancak melekler için “adamlar” ifadesinin kullanıldığını duymadıklarını belirtmiştir. Bu açıklamalarını sık sık kullandığı “En doğrusunu Allah bilir.” cümlesi ile sonlandırır. Mâtürîdî ayet ile ilgili bazı görüşlerden bahsetmiştir: Bazıları onları “Ashabu’l-A‘raf” diye isimlendirmiştir. Onlara göre “أَعْرَاف” cennetle cehennem arasında bulunan bir duvardır ve yüksek olduğu için bu ismi almıştır. İbn Kuteybe Arapların yüksek olan şeye “أَعْرَاف” dediğini söylemiştir. Mâtürîdî, “Diğer bazıları da “أَعْرَاف” ın “غُرَف” kelimesinin çoğulu olduğunu, horozun ibiği, atın yelesi gibi anlamlarda kullanıldığını söylemişlerdir ki burada da yüksekte olma anlamındadır.” demiştir. Hasan-ı Basrî’nin ise onlar için “ashab-ı târif”tir dediğini belirtmiştir. Çünkü onlar cehennemdekilere Allah’ın adaletini ve hükmünü tanıtırlar; onlara başlarına gelen azabın dünyada insanları Allah yolundan engelledikleri ve peygamberlere karşı büyüklük tasladıkları için geldiğini anlatırlar. Cennettekilere de Allah’ın lütuf ve ihsanını tanıtırlar, elde ettikleri nimetlere bu lütufla kavuştuklarını onlara anlatırlar. Mâtürîdî “Ya da onlar Allah’ın cehennem ehli ile tartışmaları için diktiği kimselerdir veya cennet ve cehennem ehli arasında tercümanlık yapmaları için dikilen kimseler olup onların birbiri ile muhatap olmaları yasaklandığından onların sözlerini birbirlerine iletirler.” Mâtürîdî A‘raf’ta bulunanların cennet ehline “Selamun aleyküm” diye sesleneceklerini ancak bunun illaki dil ile söylenmiş olmasının gerekli olmadığını ifade etmiştir. “Bu “*Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnızca esenlikler dilenir*”⁴⁷⁹ ve “*Cahiller onlara laf attığı zaman ‘selam’ deyip geçerler*”⁴⁸⁰ ayetlerinde buyurulduğu gibidir.” diyerek “Onlara mutlaka “Selamun aleyküm” demeleri gerekmez, bu ifade sağlam ve doğru söz söylerler manasındadır.” açıklamasını yapmıştır. Mâtürîdî ayette geçen cennete girmedeği halde girmeyi umanlar hakkında müfessirlerin çoğunun “Bunlar A‘raf’ta bulunup henüz cennete girmemiş olan ve girmeyi uman kimselerdir.” dediklerini belirtmiştir. Bu konuda bazıları “Onlar cehennemlik olan kâfirlerdir, cennete girmeyi umarlar.” derken diğer

⁴⁷⁸ en-Nisâ 4/41.

⁴⁷⁹ Meryem 19/62.

⁴⁸⁰ el-Furkân 25/63.

bazıları da “Onlar cennet ehlidir, cennetlikler cennete cehennemlikler de cehenneme girmeden onlar cennete girmek isterler.” demişlerdir.⁴⁸¹

“Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! derler.”⁴⁸² ayeti ile ilgili olarak Mâtürîdî, gözleri cehennem ehli tarafına döndürülenlerin A‘raf’takiler olduğunun söylendiğini ifade etmiştir. Onlar cehennem ehline yapılan azabın şiddetini görünce “Ya Rabbi! Bizi zalimlerle beraber kılma” diye dua ederler. Bazılarının da bu cehennem ehline gözleri döndürülenlerin cennet ehli olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Mâtürîdî, Übey b. Kâ‘b’ın (öl. 33/654) kıraatinde buradaki “إِذَا صُرِفَتْ” ifadesinin “إِذَا قُلِبَتْ” olarak okunduğunu söylemiştir. Daha sonra şu açıklamaları yapar: Bu duayı yapanlar peygamberler ya da A‘raf’takiler ise onların cehennemden sığınmaları henüz cennete girmediklerinden ve işledikleri kusurlar nedeniyle cehennemden korkmalarından dolayıdır. Ya da azap içindeki insanı gören herkes böyle bir azaba uğramaktan doğal olarak Allah’a sığınır.⁴⁸³ “A‘raf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”⁴⁸⁴ Mâtürîdî “Burada müfessirlerin çoğu, onların yüzlerinin siyahlığı ve gözlerinin maviliği ile tanındığını söylemişlerdir.” demiştir. Ancak Mâtürîdî onların dünyadaki bazı özellikleri ile tanınmış olmalarının da mümkün olduğunu belirtir. Çünkü dünyadaki bazı özellikleri ile tanınmış olmasalardı, onları mal toplamak ve büyüklük taslamakla kınamazlardı.⁴⁸⁵ Mâtürîdî “Allah’ın kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (Bakın onlara ne deniyor) Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.”⁴⁸⁶ ayetinde “Müfessirlerin geneline göre cehennemlikler, A‘raf’takilerin cennete giremeyip cehenneme gireceklerine yemin etmişlerdir. Buna karşılık melekler de onlara ayette geçen bu ifadeleri kullanırlar.” demiştir. Mâtürîdî bu yeminin dünyada iken yapılmış olmasının da mümkün olduğunu söyleyerek şu açıklamalarda bulunmuştur: “Onlar dünyada iken Resûlullah’ın ahabının cennete giremeyeceğine yemin ediyorlardı. Bu durum “Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da

⁴⁸¹ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 5/354-357.

⁴⁸² el-A‘râf 7/47.

⁴⁸³ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 5/357.

⁴⁸⁴ el-A‘râf 7/48.

⁴⁸⁵ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 5/358.

⁴⁸⁶ el-A‘râf 7/49.

onlara gelmezdi.”⁴⁸⁷ ayetinde ifade edilmiştir. Dünyadaki hayırlara sahip oldukları gibi ahiretteki hayırlara da sadece kendilerinin sahip olacaklarını düşünüyorlardı. İşte bu kimselere “Allah’ın kendilerini rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?” denilir. Ayette “Girin cennete!” denilen kimseler henüz cennete girmemiş olan cennet ehli de olabilir.”⁴⁸⁸

Müfessirlerimizin bu konu ile ilgili ayetlerde yaptıkları açıklamaları karşılaştırmalı olarak incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Cennet ile cehennem arasındaki perdenin ne olabileceği ile ilgili her iki müfessirimiz de Hadid süresinin 13. ayetinden yola çıkarak bunun bu ayette bahsi geçen duvar olabileceğini söylemişlerdir. Yine iki müfessirin de benzer açıklamalar yaptığı yerlerden biri de A’raf kelimesinin ne olduğudur. Onlara göre A’raf “عُرْفُ” kelimesinin çoğuludur. Yerden yüksek olan şey için kullanıldığını ve bu nedenle horozun ibiğine “عُرْفُ” denildiğini söylemişlerdir. Mâtürîdî yüksek olan şeye A’raf denildiğini İbn Kuteybe’den nakletmiştir. Taberî ise bu görüşün dışında farklı görüşlere de yer vermiştir.

Ayette geçen “رَجَالٌ” ifadesi ile ilgili her iki müfessirimiz de birkaç görüş zikretmiştir. Taberî onların; iyilikleri ve kötülükleri eşit olanlar, babalarına âsi olarak Allah yolunda öldürülenler ve melekler olabileceğine dair görüşler zikretmiştir. Bunlarla ilgili çokça rivayete de yer veren Taberî bu görüşler arasından Ebû Miclez’e ait olan onların melekler olabileceğine dair görüşü uygun bulmadığını, çünkü buna dair ayet, hadis ya da icma olmadığını belirtmiştir. Ayrıca “رَجَالٌ” ifadesinin Arap dilinde erkekler dışında başka varlıklar için kullanılmadığını söylemiştir. Görüşler arasından en doğru olarak tercih ettiği ise bunların iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimseler olduğudur. Mâtürîdî de bunların iyilikleri ve kötülükleri eşit olan insanlar, Allah’ın ikram ettiği kimseler veya peygamberler ya da melekler olabileceğine dair görüşler zikretmiştir. Mâtürîdî bu kimselerin peygamberler olduğuna dair görüşü doğruya daha yakın bir ihtimal olarak görürken Taberî gibi o da “رَجَالٌ” ifadesinin melekler için kullanıldığını duymadıklarından bu görüşü uygun bulmadığına işaret etmiştir. Ayrıca Mâtürîdî bunların Allah’ın cehennem ehli ile tartışmaları için diktiği kimseler veya cennet ve cehennem ehli arasında tercümanlık yapmaları için dikilen kimseler olabileceğini de belirtmiştir. Açıklamalara baktığımızda bunların iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimseler ve melekler

⁴⁸⁷ el-Ahkâf 46/11.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/358-359.

olabileceğine dair görüşlere her iki müfessirimiz de yer vermiştir. Melekler olması yönündeki görüşü iki müfessir de aynı nedenle doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Mâtürîdî'nin zikrettiği görüşlerin oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca ikisinin de farklı görüşleri tercih ettikleri görülmektedir.

“A‘raf’ta herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır.” ifadesi ile ilgili Taberî cennet ehlinin yüzlerinin beyazlığından ve parlaklığından tanınacağını, cehennem ehlinin ise yüzlerinin siyahlığından ve gözlerinin maviliğinden tanınacağını söylemiştir. Bu görüşüyle ilgili birçok müfessirden rivayetler nakletmiştir. Mâtürîdî de bu kimselerin yüzlerinin siyahlığı veya gözlerinin maviliği ile tanınmasının mümkün olduğunu ancak ayetteki ifadeye bakılırsa dünyadaki bazı özelliklerinden tanınmış olmalarının daha doğru olacağını belirtmiştir. Bu açıklamalara baktığımızda Taberî rivayetler doğrultusunda görüş beyan ederken Mâtürîdî rivayetlerin yanında ayetteki ifadeden yola çıkarak kendi yorumunu da ortaya koymuştur.

Taberî'nin “السَّيِّمَاءُ” kelimesinin tahlilini yaparak bu konuda ayrıntılı bilgi verdiği görülmektedir. Onun bir müfessir olarak Arap diline verdiği önemi burada da görmekteyiz. Cennete girmeyi umanların kimler olduğu ile ilgili Taberî, bunların cennet ehli olduğuna dair ya da A‘raf ehli olabileceği hakkında iki görüş zikretmiştir. Mâtürîdî de bunların cennete henüz girmemiş olan A‘raf ehli olabileceği, cennete girmeyi uman cehennem ehli olabileceği ya da cennet ehli olabileceklerine dair farklı görüşler olduğunu söylemiştir. Burada her iki müfessirin de benzer açıklamalarını görmekteyiz. “Allah’ın kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?” sorusunun kimlere sorulacağı ile ilgili Taberî bu sorunun Allah tarafından cehennem ehline sorulacağını ifade etmiştir. Sorunun cehennem ehline A‘raf takilerle ilgili olarak onları dünyada küçümsemelerinden dolayı yöneltileceğini veya melekler tarafından cehennem ehline dünyadayken müminleri kınamaları nedeniyle sorulacağını belirtmiştir. Mâtürîdî ise bu soruyu meleklerin cehennem ehline yöneltmiş olabileceğini söylemiştir. Müfessirlerin burada da bahsi geçen soruyu, meleklerin cehennem ehline, dünyadayken müminleri kınamaları nedeniyle soracağı görüşünde ortak açıklamalarda bulundukları görülmektedir. Taberî konumuz ile ilgili ayetleri te’vîl ederken çokça rivayete yer vermiştir. Bazı rivayetlerde, A‘raf ehli ile ilgili, ahirette karşılaşacakları durumları gözler önüne seren anlatımlara da yer verdiği görülmektedir. Mâtürîdî’de ise bu tür rivayetlerle karşılaşmamaktayız.

3.3. Nübüvvet

Allah tarafından özel olarak seçilmiş insanlara verilen, çalışarak elde edilemeyen, Allah'ın buyruğunu insanlara bildirmeyi kapsayan elçilik görevidir.⁴⁸⁹ Bu elçiler Allah'tan vahiy yoluyla aldıkları bilgileri insanlara ulaştırmakla vazifelendirilmişlerdir.

3.3.1. Peygamberlerin Gönderilişi

Peygamberler, Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçileridir. Allah tarafından kendisine vahyedilen haberleri insanlara ulaştırmakla görevlidirler. İnsanları Allah'ın haber verdiği hidayet yoluna davet ederler. Bunlardan bir kısmının ismi Kur'an'da zikredilmiştir. Onların, gönderildikleri kavimleri Allah'ın yoluna davet ederken yaşadıkları olaylar ve geçirdikleri sıkıntılı süreç Kur'an'da anlatılır. Bu kıssalardan bazılarında Hz. Musa'da olduğu gibi oldukça detaylı yer verilmiştir. A'raf suresi peygamberlerin kıssalarının en yoğun anlatıldığı sureler arasındadır.

Bu konuda A'raf suresinde geçen *“Ey Âdemoğulları! İçinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*⁴⁹⁰ ayetinde Taberî öncelikle “Allah şöyle buyurmuştur.” ifadesiyle başlayıp ayeti genel olarak anlamlandıran açıklamalarını şu şekilde yapmaktadır: “Size, bana itaat etmenizi, emir ve nehiylerime uymanızı haber vermek için; ayetlerimi okuyan, gönderdiğim şeylerin doğruluğunu, tevhidimin gerçekliğini size öğreten, kendi içinizden ve kendi kabilenizden resuller geldiğinde kimler onların getirdiği şeylere iman eder ve tasdik ederse emir ve yasakları Allah korkusuyla, O'ndan sakınarak yerine getirirse işlediği yanlış amellerini düzeltirse kıyamet günü o kimsenin Allah'ın cezalandırmasından korkmasına gerek yoktur. O kimseler dünyayı bırakıp geldikleri için ve onun lezzetlerini kaçırdıkları için de üzülmeyeceklerdir.” Bu açıklamalardan sonra Taberî'nin Ebû Seyyar es-Sülemî'den (öl. ?) naklettiği bir rivayet şu şekildedir: “Allah Hz. Âdem ve zürriyetini avucuna aldı ve ‘Ey Âdemoğulları! İçinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de..’ ayetini okudu. Sonra resullere baktı ve ‘Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim. Biliniz ki sizin şu ümmetiniz

⁴⁸⁹ Ay – Erdem, “nübüvvet”, 114.

⁴⁹⁰ el-A'raf 7/35.

bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının.”⁴⁹¹ buyurdu.” Taberî daha sonra akla gelebilecek bir soruyu yönelterek bunun cevabını vermektedir. Şöyle ki “إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ” ifadesinin cevabı nerededir?” diye sorulursa bu konuda müfessirler arasında ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bazılarına göre bunun cevabı gizlidir, bazılarına göre ise فَمَنْ اتَّقَى ile başlayan cümle cevaptır.⁴⁹² Taberî “Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını, Allah’a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”⁴⁹³ ayetinde ise Allah’ın geçmiş ümmetlerle ilgili sünnetini Resûlullah’a bildirdiğini ve Kureyş kâfirlerini Allah’a şirk koştukları ve nebisini yalanladıkları için uyardığını belirtmiştir. Taberî buradaki “الْبَاسَاءُ” kelimesinin “Geçim sıkıntısı ve darlığı.” manasına geldiğini, “الضَّرَاءُ” kelimesinin ise “Dünyalık nedenlerle maruz kalınan kötü durum.” anlamında olduğunu söylemiştir. Ona göre Allah bu sıkıntıları onlara kendisine yalvarmaları ve ona sığınmaları için; onları küfürden uzaklaştırmak ve peygamberleri yalanlamaları nedeniyle tövbe etmeleri için göndermiştir. Taberî burada ayrıca “يُضَرَّرُ عَوْنٌ” kelimesindeki dil bilgisi kuralına değinmiştir. Bu kurala göre aslı “يُضَرَّرُ عَوْنٌ” olan kelimedeki “te” harfi mahreç yakınlığı nedeniyle “dat” harfine idgam edilmiştir.⁴⁹⁴

“Ey Âdemoğulları! İçinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”⁴⁹⁵ ayetinde Mâtürîdî, müfessirlerin “Size peygamberler gelir.” ifadesini “Size gelecek” diye açıkladıklarını belirtmiştir. “Ayetlerimi size anlatacak.” ifadesini ise “Doğru yolumu size gösterecek.” şeklinde te’vîl eden Mâtürîdî daha sonra konuyla ilgili şu ayetlere yer vermiştir: “Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur.”⁴⁹⁶ ve “Benden size muhakkak bir rehber (hidayet) gelecektir. Kim benim gönderdiğim rehber (hidayete) uyarsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir.”⁴⁹⁷ Bu açıklamalarından Mâtürîdî’nin “آيَاتِي” kelimesini “hidayet, doğru yol” manasında izah ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kelimenin “deliller” manasına gelmesini de mümkün görmektedir. Mâtürîdî ayetin

⁴⁹¹ el-Mü’minûn 23/51-52.

⁴⁹² Taberî, Câmiu’l-beyân, 10/165-167.

⁴⁹³ el-A’râf 7/94.

⁴⁹⁴ Taberî, Câmiu’l-beyân, 10/327-328.

⁴⁹⁵ el-A’râf 7/35.

⁴⁹⁶ Tâhâ 20/123.

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/38.

devamını ise şu şekilde açıklamıştır: “Kim şirkten, peygamberlerin yasakladığı ve helake neden olan şeylerden sakınırsa daha sonra da peygamberlerin emirlerini yerine getirir ve kendi amelini de düzeltirse Allah’ın nimetlerinin yok olmasından korkmayacaktır. Çünkü nimetin yok olmasından korkmak o nimeti azaltan bir şeydir.” Mâtürîdî “Ey Âdemoğulları! İçinizden size ayetlerimi anlatacak peygamberler gelecek.” ifadesi hakkında Allah’ın, insanlara onların içinden ve kendi cinslerinden bir peygamber göndererek büyük bir lütufta bulunduğunu haber verdiğini belirtmiştir. O, bu lütfun birkaç şekilde olabileceğini söyler. İlki her cins ancak kendi cinsiyle uyumlu olabileceğinden Allah insanlara kendi cinsinden peygamber göndermiştir. İkincisi Allah onlara kendi içlerinde doğruluklarına ve güvenilirliklerine bizzat şahit oldukları kişileri peygamber olarak göndermiştir ki hiç yalanına şahit olmadıklarından peygamberlik iddialarında da doğru olduğunu bilirler. Üçüncüsü ise eğer peygamberler onların kendi cinslerinden olmasaydı insanlar onların getirdikleri mucizelerin gerçek bir mucize olup olmadığını anlayamazlardı. Şöyle ki insanlar ancak kendilerinden birinin getirdiği şeyin onun gücünün üstünde olduğunu bilebilirler.⁴⁹⁸

Mâtürîdî “*Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını, Allah’a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.*” ayetinde iki şekilde mahzuf ifade olabileceğini söylemiştir. Birincisi biz hangi ülkeye peygamber gönderdiysek ve insanlar onu yalanladılarsa, yalanlayanları zikredilen sıkıntılara maruz bırakırız. Mâtürîdî, bu şekilde bir yalanlama veya reddetme olmadan kavmin sıkıntılara uğrama ihtimalinin olmadığını belirtmiştir. Mâtürîdî ikinci mahzuf kelimeyi ise şöyle açıklamıştır: “Biz peygamber gönderdiğimiz hangi ülkeyi helak ettiysek onları helak etmeden önce sıkıntılara uğratmışızdır. Allah kendilerine bir peygamber göndermeden hiçbir kavmi helak etmez.” Bu açıklamadan sonra Mâtürîdî konu ile ilgili Kur’an’dan diğer ayetleri zikretmiştir: “*Halka ayetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe Rabbin memleketleri helak etmez.*”⁴⁹⁹ “*Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.*”⁵⁰⁰ Bunlar gibi başka ayetlerin de olduğunu ayrıca ifade etmiştir. Mâtürîdî’ye göre Allah burada insanları her yönden mazeretleri bitmeden helak etmeyeceğini haber vermektedir. Allah insanları peygamber gönderdikten sonra helak etmiştir. Çünkü bazı insanlar âlimler gibi akıl yoluyla anlar ve düşünürler, bazıları çocuklar gibi işitme yoluyla, başkasının onu

⁴⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/335-337.

⁴⁹⁹ el-Kasas 28/59.

⁵⁰⁰ el-İsrâ 17/15.

uyarmasıyla hakikati anlar. Bazısı da akıllı olmayan hayvanlar gibi başlarına gelen sıkıntılarla anlarlar. Bu durumda yaptıkları şeylerden vazgeçerlerse imtihanı kazanırlar, yoksa helak olurlar.⁵⁰¹

Müfessirlerimizin peygamberlerin gönderilişi ile ilgili ayetlerde yaptıkları açıklamaları incelediğimizde şunları görmekteyiz: Taberî, “Size ayetlerimi anlatan peygamberler..” ifadesini size emirlerimi ve nehiylerimi haber vermek için kitabımın ayetlerini okuyan ve gönderilen şeylerin doğruluğunu öğreten peygamberler gönderilecek şeklinde tefsir ederken Mâtürîdî, “إِيَّايَ” ifadesini Kur’an’da geçen diğer ayetlerden örnekler vererek “hidayet, doğru yol” manasıyla açıklamış, ayrıca deliller manasına gelme ihtimalini de belirtmiştir. Burada Taberî’nin zahîrî manaya daha yakın anlamlar ortaya koyarken Mâtürîdî’nin diğer ayetler ışığında anlam verme yolunu tercih ettiği görülmektedir. “Onlara korku yoktur.” ifadesinde Taberî resullerin getirdiği şeylere tâbi olan kimsenin kıyamet gününde Allah’ın cezalandırmasından korkmayacağını belirtmiştir. Mâtürîdî ise “Kim peygamberlerin getirdiği emir ve yasaklara uyup kendini düzeltirse Allah’ın nimetlerinin yok olmasından korkmayacaktır.” demiştir. Dünya nimetleri geçici ahiret nimetleri ise kalıcıdır. Burada Taberî, resullere uyan kimsenin kıyamet gününde cezalandırılmaktan korkmaması gerektiğini söylerken Mâtürîdî bu kimsenin Allah’ın nimetlerinin yok olmasından korkmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bâki olan nimetler ahiret âleminde. Mâtürîdî insanlara kendi içlerinden bir peygamber gelmesinin Allah’ın insanlara bir lütfu olduğunu belirtmiş ve bu lütfun ne şekilde oluştuğunu ayrıntılı izah etmiştir. “Biz hangi ülkeye peygamber gönderdiysek onu sıkıntılara uğratmışızdır.” ifadesinde her iki müfessirimiz de insanların sıkıntıya uğrama sebebi olarak peygamberlerini yalanlamalarını göstermişlerdir. Mâtürîdî böyle bir yalanlama olmadan onların sıkıntılara uğramayacağını söylemiştir. Ayrıca Mâtürîdî ayet hakkındaki diğer açıklamasında bir kavmin kendilerine peygamber gönderilmeden helak olmayacağını belirtmiş ve bu konudaki diğer ayetlere yer vermiştir. Buna göre Mâtürîdî insanların helak olmadan önce sunabilecekleri tüm mazeretlerinin tüketildiğini söylemiştir. Taberî’nin ise burada ayeti açıklarken ayrıca kelime tahlillerine başvurduğu da görülmektedir.

⁵⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/430-432.

3.3.2. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem insanlığın atasıdır.⁵⁰² İlk yaratılan insan olması hasebiyle yaratılışının kendisinden sonrakilerden farklı olduğu, onun topraktan yaratıldığı Kur'an'da bildirilmiştir.⁵⁰³

3.3.2.1. Hz. Âdem'in Yaratılışı ve İblisin Asiliği

Hz. Âdem ile eşi Havva'nın yaratılışı ve İblis ile olan imtihanlarının anlatıldığı ayetler Kur'an'ın muhtelif surelerinde geçmektedir. Bu ayetlerde insanoğlunun ilk yaratılışı, dünyadaki ilk varlığı, iblis'in ona ezeli düşman olma sürecinin başlangıcı gibi pek çok merak edilen konulara temas edilmiştir. Bu konuların zikredildiği surelerden biri de A'raf suresidir ki surede konuya detaylı olarak değinildiği görülmektedir.

Surede konumuz ile ilgili ayetlerden ilki olan, *“Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı.”*⁵⁰⁴ ayetinde Taberî “Sizi yarattık sonra da size şekil verdik.” ifadesindeki zamirlerin mercii hakkında te’vîl ehli arasında ihtilaflar olduğunu söylemiştir. Taberî; İbn Abbâs, Süddî, Katâde, Rebi b. Enes (öl. 140/757) ve Dahhâk gibi bazı müfessirlerin bu ifadeyi, “Âdem’i (onun sulbünde sizi) yarattık sonra da onun zürriyetine anne karnında Âdem’in şeklini verdik.” diyerek açıkladıklarını belirtmiştir. İkrime, A’mes (öl. 148/765) ve bazıları “Sizi babalarınızın sulbünde yarattık sonra annelerinizin karnında size şekil verdik.” anlamı vermişlerdir. Mücahid ve bazıları ise “Âdem’i yarattık sonra da Âdem’in sulbünde size şekil verdik.” diyerek açıklarken M’amer (öl. 153/770) ve bazıları da “Sizi annelerinizin karnında yarattık ve yine orada size şekil verdik.” manasıyla açıklamışlardır. Taberî en doğru olan görüşün her iki zamirin de Âdem’e yönelmesi yönündeki görüş olduğunu söylemiş, buna göre “Biz Âdem’i yarattık ve ona şekil verdik.” manasına gelmesini daha doğru bir açıklama olarak görmüştür. Çünkü Araplarda bu şekilde halefe hitap edip selefin kastedildiği ifadelerin kullanımının yaygın olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili kullanımlara örnekler veren Taberî şunları söylemiştir: *“Peygamberimizin zamanında yaşayan Yahudilere hitap eden ‘Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, üzerinize de dağı kaldırmıştık. ‘Size*

⁵⁰² Ay – Erdem, “Âdem”, 10.

⁵⁰³ Bk. “Allah katında İsa'nın yaratılmasındaki durum, Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yarattı, sonra ona “Ol!” dedi, o da oluverdi.”, Âl-i İmrân 3/59.

⁵⁰⁴ el-A'râf 7/11.

verdiğimizizi sıkı tutun!’ demiştik.”⁵⁰⁵ ayeti esasen onların geçmişteki seleflerine ait bir ifadedir ve buradaki kullanım da buna benzemektedir.” Taberî daha sonra ayette geçen “تَمَّ” nin burada kullanılma amacından ve öneminden bahsetmiştir. Bu ayetteki sıralamanın önemli olduğunu, çünkü “تَمَّ” den sonra gelen ifadenin mutlaka öncesinden sonra gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Buradaki “تَمَّ” nin “و” yerine kullanıldığını söyleyenler bulunsa da bunun doğru olmadığını ifade eden Taberî “و” yerine kullanıldığında oluşabilecek sorunları izah ederek açıklamalarına devam etmiştir. Taberî ayette Hz. Âdem’e secde etmek ile emredilmesinin hikmetini “Âsi ile itaatkâr olanın birbirinden ayrılması içindir.” diyerek açıklamıştır.⁵⁰⁶

Taberî “Allah buyurdu: ‘Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblîs), ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi.”⁵⁰⁷ ayetinde açıklamalarına soru sorarak başlar ve daha sonra bu sorunun cevabı çerçevesinde açıklamalarda bulunur. Taberî “Denilirse ki ‘أَلَا تَسْجُدُ’ ifadesinde iblis secde etmekle mi yoksa etmemekle mi kınandı? Eğer secdeyi terk etmekle kınandı ise nasıl oluyor da ‘Secde etmemekten seni ne alıkoydu?’ deniliyor? Eğer kınama secdeyi terk etmekten olsaydı ‘Secde etmekten seni ne alıkoydu?’ denilirdi.” diyerek bazı sorular yöneltmiş, secde etmekle kınanmasının Kur’an’ın diğer ayetlerine aykırı bir durum olduğunu belirtmiştir. Daha sonra “İblisin kınanması Âdem’e secde ile emredildiğinde secdeyi terk ederek Rabbinde âsi olmasından dolayıdır.” diyen Taberî burada bazı ihtilaflı görüşler olduğundan bahsetmiştir. Buna göre Basralı dil âlimleri buradaki “لَا” nın zaid olduğunu söylemişlerdir. Bazıları, “مَنْعَ” kelimesine “söz” anlamı vererek “Sana kim dedi secde etme diye?” şeklinde cümleyi anlamlandırırken bazıları da “zorlamak” manasında olduğunu söyleyerek “Seni secde etmemeye zorlayan ne?” anlamı vermişlerdir. Taberî’nin kendi görüşü ise “أَلَا تَسْجُدُ” den önce “أَحْوَجَكَ” “Seni muhtaç etti.” ifadesinin mahzuf olduğu yönündedir. Buna göre manası “Seni secdeden ne engelledi de seni secde etmemeye mecbur etti?” olur. Taberî’ye göre bu görüş daha doğrudur. Çünkü Kur’an’da zaid, manası olmayan bir ifade bulunamaz. Taberî, “Ben ondan daha üstünüm.” ifadesinin “Seni secde etmekten alıkoyan nedir?” sorusunun cevabı olduğunu söylemiştir. Buna göre onun secde etmesine engel olan şey onun, ateşten yaratıldığı için daha güçlü ve daha değerli olmasıdır. Taberî İblis’in yaptığı bu çıkarımın hatalı olduğunu söylemiş, daha

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/63,93.

⁵⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/75-81.

⁵⁰⁷ el-A‘râf 7/12.

sonra Hasan-ı Basrî ve İbn Sirin'den (öl. 110/729) "İlk kıyası yapan İblis'dir" rivayetini nakletmiştir. Ona göre bu kıyas hatalıdır. Çünkü Allah Hz. Âdem'i diğer mahlukâtından farklı olarak onu kendi eliyle yaratmıştır, ona ruhundan üflemiştir, meleklerine ona secde ettirmiştir, ona her şeyin ismini öğretmiştir ve bunun gibi özellikleri Hz. Âdem'e vermiş olması ona verdiği kıymeti göstermektedir.⁵⁰⁸ Taberî "*Allah, 'Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!' dedi.*"⁵⁰⁹ ayetinde "İn oradan!" denilen yerin cennet olduğunu belirtmiştir. Taberî "Bu durumda cennetten başka bir yerde büyüklük taslanabilir mi?" diye sorulursa ona "Burada, Allah'a karşı kibirlenen cennette duramaz ancak diğer yerlerde yaşayabilir manası kastedilmiştir." şeklinde cevap verilebileceğini ifade etmiştir. Taberî çık denilen yerin cennet olduğunu söyleyerek manayı "Cennetten çık! Artık sen Allah katında değersiz, aşağılık bir varlıksın." şeklinde izah etmiştir.⁵¹⁰ "*İblîs, 'Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver' dedi.*"⁵¹¹ Taberî burada İblis'in büyük bir cahillik yaptığını söylemiştir. Yaratılan hiç kimseye verilmemiş bir şey olan, diriliş gününe kadar bekletilip ölmemeyi istemesi büyük bir cahilliktir. Eğer isteği ona verilmiş olsaydı o ölümsüz olacaktı. Taberî "*Ona belli bir vakte kadar zaman verilmiştir.*"⁵¹² ve "*Her nefis ölümü tadacaktır.*"⁵¹³ ayetlerini bu ayetle bağlantılı olarak zikretmiştir.⁵¹⁴

Mâtürîdî, "*Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, 'Âdem'e secde edin!' diye emrettik. İblîs'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı.*"⁵¹⁵ ayetindeki "Sizi yarattık sonra da size şekil verdik." ifadesinde kastedilenin Hasan-ı Basrî'ye göre Hz. Âdem olduğunu söylemiştir. Bu tercihinin nedenini de "Çünkü ayetten kasıt biz olsaydık secdenin de bizden sonra yapılmış olması gerekirdi ama secde bizden önce yapıldı." diyerek açıklamıştır. Bunun dışında başka görüşler de olduğunu ifade ederek burada kastedilenin bütün insanlar olduğunu söyleyenlerin ayette "Âdem kastedilseydi devamında tekrar onun adı zikredilmezdi." şeklinde açıklama yaptıklarını belirtmiştir. Bunlardan başka "Âdem'i yarattık sizlere de rahimlerde şekil verdik." diyenlerin de olduğunu ifade eder. Mâtürîdî bunlar arasında

⁵⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/82-88.

⁵⁰⁹ el-A'râf 7/13.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/88-89.

⁵¹¹ el-A'râf 7/14.

⁵¹² el-Hicr 15/38.

⁵¹³ Âl-i İmrân 3/185; el-Enbiyâ 21/35; el-Ankebût 29/57.

⁵¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/89.

⁵¹⁵ el-A'râf 7/11.

doğru olması muhtemel görüşün Hasan-ı Basrî'den naklettiği görüş olduğunu söylemiştir. Bunlar dışında “Sizi o asıldan takdir ettik.” manasına gelmesini de muhtemel görür. Burada asıldan kastettiği ise Hz.Âdem'dir. İblis hakkında yine Hasan-ı Basrî'den naklettiği rivayette onun, “İblis meleklerden değildir.” dediğini belirtir. Çünkü ayetlerde ifade edilen melek vasıflarına uymamaktadır. Mâtürîdî “Onun meleklerden olup olmadığını bilmeye de ihtiyacımız yoktur, düşmanımız olduğunu bilmemiz yeterlidir.” diyerek açıklamalarını sonlandırır.⁵¹⁶

“Allah buyurdu: ‘Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblis), ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.’ dedi.”⁵¹⁷ ayetinde Mâtürîdî, “Seni secde etmekten alıkoyan nedir?” cümlesinde ‘Ayetteki “أَلَّا تَسْجُدَ” ifadesi “أَنْ تَسْجُدَ” manasındadır, buradaki “لَا” zâiddir.’ denildiğini belirtmiştir. Daha sonra Mâtürîdî, “İblis ateşin çamurdan hayırlı olduğunu nereden bildi?” şeklinde sorulan bir soruya “Ateş yemeklerin yenilecek hale gelmesini sağlar, bu nedenle ateşin hayırlı olduğunu söylemiştir.” diyerek cevap verenlere şu açıklamayı yapmıştır: “Ateşin böyle bir faydası vardır ancak toprak da gıdaların yetişmesini sağlar. Ayrıca gıdalar güneş gibi başka vasıtalarla da yenecek hale gelebilir. Toprak ateşe galip gelip onu söndürür. O halde ateşin topraktan daha hayırlı olduğunu söylemek caiz olmaz.” Mâtürîdî İblis’in küfür nedeni hakkında ihtilaf olduğundan bahseder: Bazılarına göre İblis emri üstüne almamıştır bazılarına göre yüce olanın düşük olana secdesini yerinde bir emir olarak görmemiştir bazılarına göre ise kibri nedeniyle küfre girmiştir. Mâtürîdî, bununla ilgili olarak “Denildi ki kıyas yapmakta ilk hata eden İblis’dir.” demiştir.⁵¹⁸ “Allah, ‘Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!’ dedi.”⁵¹⁹ ayetinde Mâtürîdî “أَهْبِطْ مِنْهَا” ifadesinin manasında ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bazıları buna “Semadan in!” anlamı vermiştir. Buna göre İblis’e, mütevâzıların mekânı olan semadan inip hem boyun eğenlerin hem de kibirlenenlerin mekânı olan yeryüzüne gitmesi söylenmiştir. Bazıları da “Yerden (karadan) çık ve denizlerdeki adalara git!” manası vermiştir, çünkü adalarda yaşayan sürekli korku içinde olacaktır. Ayrıca bu ifade “bulunduğu halden başka bir şekle geçmek” manasına da gelebilir denilmiştir. Mâtürîdî, orada kibirlenemezsin ifadesini “O yerde ya da o surette

⁵¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/298-299.

⁵¹⁷ el-A‘râf 7/12.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/299-300.

⁵¹⁹ el-A‘râf 7/13.

büyüklenemezsin, hatta korku içinde yaşar, bir istikrar da bulamazsın.” diyerek açıklamıştır. Ya da o gökyüzünde büyüklenemezsin manasına da gelebileceğini ayrıca belirtmiştir.⁵²⁰ Mâtürîdî “İblis, ‘Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver!’ dedi.”⁵²¹ ayetinde İblis’in istediği bekleme süresi hakkında ihtilaf bulunduğunu söylemiştir. Bazılarına göre ölüm acısını tatması için Allah ona ilk sûra üflenene kadar süre vermiştir. Bununla ilgili olarak başka bir ayette “*Vakti (katımızda) bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın.*”⁵²² buyurulmuştur. Bazılarına göre İblis’e diriliş gününe kadar mühlet verilmiştir. Diğer bazılarına göre ise İblis’in sürekli korku içinde olması için Allah ona verdiği süreyi açıklamamıştır.⁵²³

Müfessirlerimizin zikrettiğimiz ayetlerle ilgili açıklamalarını karşılaştırdığımızda şunları söylememiz mümkündür: “Sizi yarattık sonra da size şekil verdik.” ifadesindeki zamirlerin mercii hakkında müfessirlerimizin naklettikleri görüşlerin ve görüşler arasından yaptıkları tercihlerin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Her iki müfessirde bu zamirlerin Hz. Âdem ve zürriyetine ait olduğu ya da her iki zaminin de zürriyete ait olduğuna dair bazı görüşler bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşleri zikrederken Taberî görüşlerin nakledildiği rivayetleri senediyle birlikte zikretmiş, Mâtürîdî ise görüş sahipleri ile ilgili Hasan-ı Basrî’den başka bir isim zikretmemiştir. Her iki müfessirimiz de burada doğru olan görüşün, zamirlerin Hz. Âdem’e yönelmesi yönündeki görüş olduğunu söylemişlerdir. Ancak müfessirlerimizin açıkladıkları tercih sebeplerinde ayrıldıkları görülmektedir. Taberî tercih sebebini Arap dilindeki yaygın bir kullanıma bağlarken Mâtürîdî “Ayette kastedilen biz olsaydık secdenin de bizden sonra yapılması gerekirdi.” diyerek mantıksal bir çıkarım yapmıştır. Ayrıca Mâtürîdî müfessirlerin zikrettiği tüm bu görüşlerin dışında “Sizi o asıldan (Hz Âdem) takdir ettik.” manasına da gelebilir diyerek kelâmî bir yoruma da yer vermiştir.

Taberî’ye göre “Ben ondan daha üstünüm.” ifadesi “Seni secde etmekten alıkoyan nedir?” sorusuna cevap olduğundan İblis’i secdeden alıkoyan şey ateşten yaratıldığı için kendini üstün görmesidir. Taberî, İblis’in yaptığı bu çıkarım hakkında Hasan-ı Basrî ve İbn Sirin’den “İlk kıyası yapan İblis’dir.” rivayetini nakleder ve İblis’in yaptığı bu kıyasın hatalı olduğunu Hz. Âdem’e verilen ve Kur’an’da bahsi geçen ayrıcalıklı özelliklerini

⁵²⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/300-301.

⁵²¹ el-A‘râf 7/14.

⁵²² el-Hicr 15/37-38.

⁵²³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/301.

zikrederek ortaya koyar. Aynı şekilde Mâtürîdî de İblis'in, ateşin çamurdan daha hayırlı olduğuna dair bir çıkarım yaptığını söylemiş ancak bunun doğru bir çıkarım olmadığını mantıksal çerçevede yaptığı yorumlarla açıklamıştır. Taberî'nin Hasan-ı Basrî ve İbn Sirin'den naklettiği "İlk kıyası yapan İblis'dir." rivayetini Mâtürîdî kimden naklettiğine dair isim vermeden "Denildi ki kıyas yapmakta ilk hata eden İblis'dir." diyerek nakletmiştir.

Diğer bir ayette geçen "İn oradan!" ifadesinde kastedilen yerin neresi olduğu ile ilgili Taberî burasının "cennet" olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî ise bununla ilgili farklı görüşler bulunduğunu söyleyerek buna "Semadan in!", "Yerden (karadan) çık ve denizlerdeki adalara git!" şeklinde anlamlar verildiğini, ayrıca "Bulunduğu halden başka bir şekle geçmek." anlamının da verilebileceğini belirtmiş ancak cennetten inme ifadesini kullanmamıştır. "Büyüklik taslamak" ifadesini Taberî "Allah'a karşı kibirlenen cennette duramaz." diyerek izah ederken Mâtürîdî "O yerde ya da o surette büyükenemezsin, hatta korku içinde yaşarsın." diyerek açıklamıştır. İblis'in istediği bekleme süresi hakkında Taberî onun bu isteğinin ölümsüzlük isteği olduğunu ve bunun da ona verilmediğini belirtirken Mâtürîdî ise burada İblis'e ilk sûra üflenilen diriliş gününe kadar mühlet verildiğini ve sürekli korku içinde olması için verilen sürenin ona açıklamadığını söyleyen farklı görüşleri nakletmiştir. Görüşler arasından tercihte bulunduğuna dair bir açıklama yapmamıştır.

3.3.2.2. İblis'in Âdemoğullarını Aldatması

İblis, diğer adı ile şeytan insanoğlunun ezeli düşmanı olarak Kur'an'da pek çok yerde adı geçen bir varlıktır. Varlığının mahiyeti, cinlerden mi yoksa meleklerden mi olduğu konusunda hakkında ihtilaflı görüşler zikredilmiştir. Ancak kesin olan onun insanoğlu ile ilk karşılaşması olan Hz. Âdem'in yaratıldığı günden bu yana onu yoldan çıkarmak için türlü hilelere başvurduğu, insanoğluna verdiği vesveseler ile onu aldatmaya çalıştığıdır. Kur'an-ı Kerim'de şeytanın Allah'ın rahmetinden kovulmuş olan, şerri temsil eden bir varlık olduğuna, insanoğlunun bu nedenle ona aldanmaması gerektiğine dair pek çok ayet mevcuttur. Ayrıca Allah gönderdiği ayetlerle ve elçileri vasıtasıyla insanoğluna ondan korunmanın yollarını bildirmiştir. A'raf suresinde İblis'in Hz. Âdem ve nesline karşı ilk düşmanlığı, verdiği vesveselerle onları ilk aldatışından bahsedilmiştir.

Taberî, “İblîs dedi ki: “Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”⁵²⁴ ayetinde geçen “أَغْوَيْتَنِي” ifadesine “beni saptırdığın için” anlamı vermiş, İbn Abbâs ve İbn Zeyd’in de bu anlamı verdiğini söylemiş, bazılarının ise bunu “beni helak ettiğin için” diye te’vîl ettiğini belirtmiştir. Taberî burada “غَوِي” fiilinin Arap dilinde nasıl kullanıldığını ve anlamını izah etmiştir. Buna göre kelime Arap dilinde “birinin başkası için bir şeyi süslemesi” anlamına gelmekte, bazı kabilelerde ise “hasta” anlamında kullanılmaktadır. Taberî, ayetteki bu ifadeyi bazılarının “yemin”, bazılarının da “ceza, karşılık” manasında te’vîl ettiğini söylemiştir. Taberî ayrıca bu ayetin Kaderiyye’nin görüşünün yanlışlığına bir delil olduğunu belirtir. Kaderiyye “İman ve inkâra vesile olan sebepler aynıdır.” demektedir. Taberî “Eğer onların dediği doğru olsaydı ‘أَغْوَيْتَنِي’ye ‘أَصْلَحْتَنِي’ anlamı da verilebilirdi. Bu durumda İblis’in saptırılmasını haber vermesi ile ıslahını haber vermesi aynı şey olurdu.” demiştir. Ona göre ıslah ve saptırmanın sebepleri farklıdır ve bunlar Allah’ın elindedir. Taberî İblis’in de bu nedenle “Beni saptırdığın için” ifadesini kullandığını belirtir. Bununla ilgili olarak Muhammed b. K’ab el-Kurazî’den (öl. 108/726) naklettiği rivayette onun “Allah Kaderiyye’yi kahretsin, İblis Allah’ı onlardan daha iyi biliyor.” dediğini söylemiştir. Ayetin devamındaki “Onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.” cümlesi hakkında Taberî “Bu cümle, âdemoğlunun ibadet ve taatine engel olacağım, senin beni saptırdığın gibi ben de onları saptıracağım manasına gelir.” demiştir. Buradaki doğru yola Avn b. Abdullah (öl. 110/728) “mekke yolu” manası verirken Mücahid “hak yol” manası vermiştir. Taberî’de daha genel anlam içerdiği için “hak yol” manasını tercih ettiğini belirtir. Ayette geçen “لَأَفْغَدَنَّ” kelimesi hakkında ihtilaf olduğunu belirten Taberî, bazı Basralı nahivcilerin buna “O yöne doğru oturacağım.” manası verdiğini, bazı Kûfeli nahivcilerin ise “Onların yolunda oturacağım.” manası verdiklerini, kendisinin de bu görüşü tercih ettiğini söylemiştir.⁵²⁵

Taberî, “(Buyuruldu ki:) “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.”⁵²⁶ ayetini “İblis çıktıktan sonra Allah Hz. Âdem ve zevcesini cennete yerleştirdi, onları orada diledikleri meyveden yemeleri konusunda serbest bıraktı ancak bir ağaca yaklaşmaktan onları men etti.”

⁵²⁴ el-A‘râf 7/16.

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/91-96.

⁵²⁶ el-A‘râf 7/19.

ifadeleriyle açıklamıştır.⁵²⁷ Taberî'nin, “*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.’ dedi.*”⁵²⁸ ayetinde geçen “kapalı yerlerini göstermek için” ifadesi ile ilgili Vehb b. Münebbih'den (öl. 114/732) naklettiği rivayette “Onların üzerinde nur vardı, avret yerleri görünmüyordu.” denilmiştir. Taberî, şeytanın Hz. Âdem ve eşine gelerek onlara “Rabbiniz size bu ağaçtan yemenizi, ondan yerseniz melek olursunuz diye yasakladı.” dediğini belirtir. Taberî ayetteki “أَنْ تَكُونَا” ifadesinin aslında “أَنْ لَا تَكُونَا” yani “melek olmayın diye” anlamında olduğunu, buradaki “لَا”nın düşürüldüğünü söylemiştir. Taberî İbn Abbâs ve Yahya b. Ebî Kesir'in (öl. 129/747) ayetteki “مَلَكَيْنِ” kelimesini lamm kesrasıyla okuyarak ayeti buna göre te'vîl ettiklerini ve bu okuyuşa “*Şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlerliğin yolunu göstereyim mi?*”⁵²⁹ ayetini delil getirdiklerini söylemiştir. Ancak meşhur kıraatlerde lamm fethasıyla okunduğundan Taberî onlar dışındaki kıraatlerin caiz olmadığını belirtmiştir.⁵³⁰

Mâtürîdî “İblîs dedi ki: ‘Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.’”⁵³¹ ayetindeki “أَعُوذُ بِكَ” ifadesine Hasan-ı Basrî'nin “Bana lanet ettin.” manası verdiğini ve bu anlamı “Allah, “O halde çık oradan!” dedi; artık kovuldun!”⁵³² ayeti ile desteklediğini söylemiştir. Mâtürîdî, Mu'tezile'den bazılarının “Bu ifade İblis'indir ancak yalan söylemiştir, onu saptıran Allah değildir.” dediklerini belirtir. Mâtürîdî bu sözü söyleyenlere şöyle cevap verir: “Hz. Nûh'da iğvayı Allah'a nispet etti: “*Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez.*”⁵³³ O da mı yalan söyledi? İblis burada yalan söylememiştir.” Mâtürîdî Mu'tezile'nin iddialarına verdiği bu cevabın ardından kendi görüşünü açıklamaktadır. Ona göre iğvanın Allah'a nispeti fiili yarattığı içindir, ona sebep olduğu için değildir. Eğer iğvaya sebep olduğu için bu fiil Allah'a nisped edilseydi peygamberlere de nispet

⁵²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/105.

⁵²⁸ el-A'râf 7/20.

⁵²⁹ Tâhâ 20/120.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/107-108.

⁵³¹ el-A'râf 7/16.

⁵³² el-Hicr 15/34.

⁵³³ Hûd 11/34.

edilirdi. Çünkü onlar da Allah'ı birlemeye çağırdıkları kişilerce yalanlandılar yani onların sapmalarına sebep oldular. Ayrıca Mâtürîdî iğvaya lanet anlamı verilmesini de doğru bulmaz ve “Eğer lanet anlamında olsaydı tüm lanet edenler lanet ettiklerini saptırmış olurdu.” diyerek görüşünü dile getirir. Mâtürîdî, bazılarının bu ifadeye “Beni terk ettin.” anlamı verdiğini, bunun da Allah'ın o kimsenin sapkınlığı tercih edeceğini bildiğinden ona yardımı terk etmesi manasına geleceğini söylemiştir. Mâtürîdî ayette geçen “لَا فَعْدَنَ” kelimesinin gerçek “oturma” manasında değil de “doğru yola girmelerine engel olma” manasında kullanıldığını belirtmiştir.⁵³⁴

“(Buyuruldu ki:) “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.”⁵³⁵ ayetinde Mâtürîdî Allah'ın kullarını önce nimetleri ile sınadığını daha sonra da onları ceza ve adaleti ile imtihan ettiğini söylemiştir. Hz. Âdem de önce nimet (kendisine secde edilmesi, cennete yerleşmesi) ile sonra da meşakkatlerle imtihan edilmiştir. Mâtürîdî, Hz. Âdem ve eşinin yaklaşımları yasak olan ağaçtan yemeleri ile imtihan olunduğunu söyleyerek başımıza gelen şeylerin kendi yaptığımız şeylerin karşılığı olduğunu belirtmiş ve bununla ilgili olarak “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir.”⁵³⁶ ayetini zikretmiştir. Ayrıca Mâtürîdî bu ve bunun gibi kıssaların Peygamberimizin peygamberliğinin delili olduğunu söylemiştir. Çünkü bunlarda kimseden öğrenmesi mümkün olmayan şeylerden haber vermektedir. Mâtürîdî ayette bahsi geçen, Hz. Âdem ve eşinin yerleştirildiği cennetin neresi olduğu ile ilgili ihtilaf bulunduğunu belirtmiştir. Bazıları bunun ahiretteki cennet olduğunu söylerken bazıları da bunun semada Hz. Âdem'i yerleştirmek için yapılan bir cennet olduğunu söylemişlerdir. Mâtürîdî bu açıklamalardan sonra aslında bunu bilmeye ihtiyacımızın olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Mâtürîdî buradaki ağacın ne olduğu ile ilgili de ihtilaf bulunduğunu, bazısının bunu ilim ağacı, bazısının da buğday diyerek te'vîl ettiğini belirtmiştir.⁵³⁷ “Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.’ dedi.”⁵³⁸ ayeti ile ilgili Mâtürîdî, İblis'in Hz. Âdem'e nasıl ve nerede vesvese verdiği konusunda ihtilaf bulunduğundan söz etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/302-303.

⁵³⁵ el-A'râf 7/19.

⁵³⁶ eş-Şûrâ 42/30.

⁵³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/306-307.

⁵³⁸ el-A'râf 7/20.

“Dünyadan vesvese vermiştir, cennete girmemiştir.” dediğini, bazılarının da yılanın ağzından vesvese verdi dediğini nakletmiştir. Mâtürîdî bazılarının ayetteki “مَلَكَيْنِ” kelimesini lamın kesrasiyla “melik olursunuz” anlamında okuduğunu belirtmiş ve buna “Şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: *“Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlılığın yolunu göstereyim mi?”*”⁵³⁹ ayetini delil getirdiklerini söylemiştir. Ancak yaygın olan okuyuşun lamın nasbıyla melek olursunuz anlamındaki okuyuş olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁰

İblis ve Hz. Âdem arasındaki mücadelenin anlatıldığı bu ayetlerde müfessirlerimizin yaptıkları açıklamaları incelediğimizde şu şekilde bir karşılaştırma yapmamız mümkündür: Taberî İblis’in kullandığı “أَعُوْبَتِي” ifadesine “Beni saptırdığın için.” anlamı vermiş, ayrıca bunun dışında kelimenin helak, yemin, ceza manalarında da te’vîl edildiğini söylemiştir. Mâtürîdî ise bu ifadeye “Bana lanet ettin.” anlamı verildiğini ancak bu görüşü doğru bulmadığını belirtmiştir. Ayrıca “Beni terk ettin.” manası verenlerin de olduğunu belirtir. Müfessirlerimizin açıklamalarında görüldüğü üzere bu ifade hakkında pek çok görüş zikretmişlerdir. Taberî bu görüşlerden “saptırma” anlamını daha doğru bulduğunu ifade etmiş, buna mukabil Mâtürîdî net bir görüş zikretmemiştir. Taberî Kaderiyye’nin “İman ve inkâra vesile olan sebepler aynıdır.” şeklindeki görüşünün yanlışlığına bu ayetin delil olacağını söylemiştir. Yaptığı açıklamalarla da ıslah ve saptırma sebeplerinin farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Mâtürîdî de burada Mu‘tezile’nin “İblis yalan söylemiştir, onu saptıran Allah’tır.” iddialarına cevap vermiş, başka ayetten delil getirerek onların bu iddialarını çürütmeye çalışmıştır. Ona göre Allah iğvaya sebep olan değil onu yaratandır, bu nedenle iğva Allah’a nispet edilmiştir. Müfessirlerimizin bu ayette kelâmî mevzulara temas ettikleri görülmektedir. Farklı fırkaların görüşlerine değinseler de her iki müfessirimizin de muhatap oldukları fırkanın yanlış olduğunu düşündükleri görüşünü çürütme çabasında oldukları ve bu doğrultuda açıklamalar yaptıkları dikkati çekmektedir. Taberî “Senin doğru yolunun üstüne oturacağım.” cümlesini “ibadet ve taate engel olma” manasında açıklamış, buradaki yoldan maksadın da genel bir anlam ifade ettiğinden “hak yol” olduğunu belirtmiş, “Mekke yoludur.” diyen görüşü uygun bulmamıştır. Mâtürîdî buradaki oturma fiilinin gerçek manada değil de mecazî anlamda kullanıldığını söylemiştir. Bu konudaki

⁵³⁹ Tâhâ 20/120.

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/308-309.

açıklamalara baktığımız da aslında her iki müfessirin de buradaki oturma filini mecazî anlamda yorumladığı görülmektedir ancak Mâtürîdî bunu açıkça dile getirmiştir.

Diğer bir ayette bahsi geçen cennet ifadesi ile neresinin kastedildiği konusunda müfessirlerimizin görüşlerine baktığımızda Taberî burasının bildiğimiz manada ahiretteki cennet olduğunu söylerken Mâtürîdî bu konuda ihtilaflı görüşler olduğunu belirtmiştir. Bazılarına göre burası ahiretteki cennettir, bazılarına göre ise semada Hz. Âdem'i yerleştirmek için yapılan bir yerdir. Mâtürîdî “Burasının neresi olduğunu bilmeye ihtiyacımız yok.” diyerek görüşler arasından bir tercihte bulunmaz. Zikrettiğimiz son ayette geçen “مَلَكَيْنِ” kelimesinin farklı okunuşlarının bulunduğu ve buna göre anlamında da değişiklik olacağından bahseden müfessirlerimiz burada ortak açıklamalar yapmış, aynı okunuşu tercih etmişlerdir.

3.3.2.3. Âdemoğlunun Haddi Aşması

Hz. Âdem'in İblis'in vesveselerine ve aldatmalarına maruz kalarak eşiyle birlikte yaşadığı sınanma süreci zürriyetine ibret almaları gereken bir hadise olarak ayetlerde ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Onların İblis'e aldanişları âdemoğlunun İblis'le ilk imtihanıdır. Bu ilk aldanişın ardından yaşadıkları pişmanlık ve bu pişmanlık sürecinde gösterdikleri tutum ve davranışlar zürriyetine ders mahiyetinde ayetlerde sunulmuştur.

Taberî, “*Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı? ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?’ diye seslendi.*”⁵⁴¹ ayetinde bahsi geçen ağacın meyvelerinden Hz. Âdem ve Havva'nın yediklerini, bunun üzerine üzerlerindeki giysilerin açıldığını belirtir. İşledikleri günahdan dolayı onların kıyafetleri üzerlerinden soyulup atıldığında, avret yerlerinin görüldüğünü, bunun üzerine cennet yaprakları ile avret yerlerini örtmeye çalıştıklarını söylemiştir. Taberî “يُخْصِفَانِ” kelimesine Mücâhid'in “elbise yaması gibi yamamak” manası verdiğini belirtir. İbn Abbâs'a göre onlar avret yerlerini örtmek için incir yaprağı kullanmışlardır. Taberî “Ayetten anlaşıldığı üzere onların üzerlerinde bir örtü bulunmaktaydı ancak bu örtünün ne olduğu ile ilgili ihtilaflı görüşler vardır.” demiştir. Vehb b. Münebbih onların cennetteki giysisinin nur olduğunu söylerken Katâde ve İbn Abbâs bu giysinin tırnak olduğunu söylemişlerdir. Taberî Allah'ın “Ben size o

⁵⁴¹ el-A'râf 7/22.

ağacı yasaklamadım mı? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?” şeklinde yönelttiği sorularla ilgili Muhammed bin Kays ve İbn Abbâs’tan rivayetler nakletmiştir. Bunlardan İbn Abbâs’tan nakledilen rivayet şu şekildedir: “Âdem ağaçtan yediğinde Allah ona ‘Niçin o yasakladığım ağaçtan yedin?’ diye sorar. O da onu benden Havva istedi der. Allah, ‘Ben de onu zor bir hamilelik ve zor bir doğumla cezalandırdım.’ der. Bunun üzerine Havva çılgılık atınca Allah ‘Çılgılık senin ve evlatlarının üzerinedir.’ der.”⁵⁴²

Taberî, “Dediler ki: “*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!*”⁵⁴³ ayetinde Hz. Âdem ve Havva’nın işledikleri günahı itiraf ettiklerini; İblis’in aksine, işledikleri günahdan dolayı Allah’tan bağışlanma ve merhamet istediklerini söylemiştir. Taberî’nin naklettiği rivayete göre Katâde şöyle demiştir: “Hz. Âdem ‘Ya Rabbî! sana tevbe ve istiğfar ettiğimi görmedin mi?’ der. Allah da ‘Öyleyse sana cennet vardır.’ diye cevap verir. İblis ise tövbe etmeyip mühlet istemiştir. Her ikisine de istediği verilmiştir.” Taberî’nin Dahhâk’tan naklettiği rivayette o, yaptıkları bu duanın kelimelerini Hz. Âdem’in Rabbinden aldığını söylemiştir.⁵⁴⁴ “Allah, “*Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır*” buyurdu.”⁵⁴⁵ Taberî bu ayette geçen inme emrinin İblis ve zürriyetini, Hz. Âdem ve çocuklarını ve de yılanı kapsadığını söylemiştir. Süddî’den naklettiği rivayette ise bu emrin Âdem, Havva, İblis ve yılanı yapıldığı belirtilmiştir. Ayette geçen “مُسْتَقَرٌّ” kelimesinden kastın “kabriler” olduğunu söyleyen İbn Abbâs’ın görüşünü zikreden Taberî, bu ifadenin hayatı ve ölümü kapsayacak şekilde te’vîl edilmesinin daha doğru olduğunu söylemiştir. Buna göre anlamı, “Yaşarken yeryüzünün üzeri sizin için karar kılacağınız yer iken öldüğünüzde de yerin altı karar kılacağınız yer olacaktır.” şeklindedir.⁵⁴⁶ “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız.”⁵⁴⁷ Taberî bu ayette Allah’ın semadan yeryüzüne indirdiği kimselere “Yaşadığınız sürece orada olacaksınız, yeryüzünde vefat edeceksiniz,

⁵⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/110-115.

⁵⁴³ el-A’râf 7/23.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/115-116.

⁵⁴⁵ el-A’râf 7/24.

⁵⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/116-118.

⁵⁴⁷ el-A’râf 7/25.

Rabbiniz sizi oradan çıkarıp kıyamet gününde huzuruna toplayacaktır.” dediğini belirtmiştir.⁵⁴⁸

Mâtürîdî “Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?’ diye seslendi.”⁵⁴⁹ ayetinde, bütün bedenleri açıldığı halde özellikle avret yerlerinin açıldığından bahsedilmesini, buraların açılmasının hem yaratılış hem de aklen kabih olmasına bağlamıştır. Bununla ilgili olarak Mâtürîdî “Bu kısımlar örtünmekte farz olan zaruret miktarlarıdır, bu nedenle ayette zikredilmişlerdir.” demiştir. Mâtürîdî’nin naklettiğine göre Ebû Avsece “الْحَصْفُ” kelimesinin “ayakkabı ve mest dikicisi” manasına geldiğini ve burada istiare yapıldığını söylemiştir. Ayrıca “يُخْصِفَانِ” kelimesine Mücahid “Elbise gibi yamıyorlardı.” anlamı verirken bazıları da “örtüyorlardı” anlamı vermiştir. Mâtürîdî “Cennet yapraklarını üzerlerine örtmelerinin nedeni ya başkalarından ya da Allah’tan utandıkları için veya birbirlerinin avret yerlerini gördükleri içindir.” demiştir. Rableri onlara seslendi ifadesi hakkında Mâtürîdî, bu seslenmenin melek vasıtasıyla olduğunu söylemiştir. “Ona ruhumuzdan üfledik.”⁵⁵⁰ ayetinde Allah üflemeyi kendine nispet ettiği gibi burada da seslenmeyi kendine nispet ettiğini belirtmiştir. Mâtürîdî ayrıca bunun ilham yoluyla söylenmiş olabileceğini de ifade etmiştir.⁵⁵¹

“Onlar ‘Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımasızan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!’ dediler.”⁵⁵² ayetinde Mâtürîdî, Hasan-ı Basrî’den naklettiği rivayette bu sözlerin Hz. Âdem’e Allah tarafından ulaştığını söylemiştir. Bununla ilgili başka bir ayette de “Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti), Rabbi de onun tövbesini kabul etti.”⁵⁵³ buyurulduğunu belirtmiştir. Daha sonra Mâtürîdî diğer peygamberlerin yaptığı dualara Kur’an ayetlerinden bazı örnekler vermiştir. Bu ayetlerden bazısının zahirde emir gibi olsa da aslında dua ve talep anlamı içerdiğini söyleyen Mâtürîdî, altın üste söylediği söz ancak talep ve rica olabilir diyerek bu durumu izah etmiştir. Mâtürîdî, “Onlar ‘Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.’ dediler.” ayetinde ve bunun gibi diğer “Böylece Âdem Rabbine karşı gelmiş

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/118-119.

⁵⁴⁹ el-A‘râf 7/22.

⁵⁵⁰ et-Tahrîm 66/12.

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/310-313.

⁵⁵² el-A‘râf 7/23.

⁵⁵³ el-Bakara 2/37.

ve yolunu şaşırmıştı.”⁵⁵⁴ “Fakat o verdiği sözü unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.”⁵⁵⁵ ayetlerinde Hz. Âdem’in Allah’ın emrini unuttuğunun haber verildiğini söylemiştir. Bazı âlimlere göre Hz. Âdem her ne kadar ağacın meyvesini unutarak yemiş olsa da bu Rabbine karşı isyan anlamında kabul edilmiştir. Ancak Allah Hz. Muhammed ümmetine lütfederek sehven ve unutarak yaptıkları şeylerden sorumlu tutulmayı onlardan kaldırmıştır. Mâtürîdî burada ulemadan bazılarının şu açıklamaları yaptıklarını söylemiştir: “Bizden önceki ümmetler hata ve unutarak yaptıklarından sorumlu tutulurlardı, Allah bize lütfederek sorumluluğu bizden kaldırmıştır. Ancak insanlara verilen zararların ve tazminatların ister hata ile olsun ister kasten olsun ödenmesi gerekir.” Mâtürîdî, “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” ifadesinin Mu‘tezile’nin görüşüyle çeliştiğini söylemiştir. Onlar “Büyük günahlardan sakınılırsa küçük günahlar da affedilir.” derler. Ayrıca onlara göre peygamberler de büyük günah işlemekten masumdurlar. Mâtürîdî bu konuda “Hz. Âdem’in işlediği büyük günah değil zelledir, eğer Hz. Âdem’e bundan dolayı azap edilmeyecekse ayetin devamını şöyle düşünmek gerekir: Eğer bize haksızlık yapar, zulmedersen biz ziyan edenlerden oluruz.” açıklamasını yapmıştır.⁵⁵⁶ “Allah, ‘Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır.’ buyurdu.”⁵⁵⁷ Mâtürîdî, İbn Abbâs’ın “Burada Âdem, Havva, İblis ve yılan kastedilmektedir.” dediğini, Hasan-ı Basrî’nin ise “Burada Âdem ve şeytanın vesvesesi kastedilmiştir.” dediğini belirtmiştir. Hasan-ı Basrî’ye göre şeytan semada olmadığından onlara uzaktan vesvese vermiştir. Bazılarına göre “Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme vardır.” ifadesi inme emrinin semadan verildiğine işaret eder. İblis, Âdem’e secde etmeyi reddettiğinden, Hz. Âdem ile Havva ise yasak meyveyi yediklerinden dolayı inmekle emrolunmuşlardır. Mâtürîdî inme emrinin yukarıdan aşağıya doğru inme manasında olmadığına başka bir ayette geçen, bu manadaki “Şehre inin!”⁵⁵⁸ ifadesini örnek vermiştir. “Burada kastedilen ‘şehre gidin’ dir.” der.⁵⁵⁹ Mâtürîdî “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip

⁵⁵⁴ Tâhâ 20/121.

⁵⁵⁵ Tâhâ 20/115.

⁵⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/313-316.

⁵⁵⁷ el-A‘râf 7/24.

⁵⁵⁸ el-Bakara 2/61.

⁵⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/316-317.

çıkartılacaksınız.”⁵⁶⁰ ayetini “Yeryüzünde yaşayacaksınız, eceliniz geldiğinde orada ölüp kıyamet gününde oradan diriltileceksiniz.” diyerek kısaca izah etmiştir.⁵⁶¹

Müfessirlerimizin konuyla ilgili ayetlerde yaptıkları açıklamaları mukayese ettiğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî işledikleri günah nedeniyle elbiseleri soyulan Hz. Âdem ve Havva’nın cennet yapraklarıyla avret yerlerini örttüklerini söylemiştir. Mâtürîdî, burada bütün bedenleri açıldığı halde neden sadece avret yerlerinin açıldığından bahsedilmiş olabileceğine değinir. Buradan avret yerinin açılmasının hem fitrata aykırı hem de aklen kabih bir durum olduğu çıkarımını yapar. Her iki müfessirimiz de buradaki “يُخْصِفَان” kelimesine Mücâhid’in “elbise yaması gibi yamamak” manası verdiğini belirtmişlerdir. Taberî elbiseleri soyulmadan önce onların üzerinde ne olduğu ile ilgili ihtilaflı görüşler bulunduğunu, bu bağlamda onların üzerinde nur olduğunun veya üzerlerinin tırnakla kaplı olduğunun söylendiğini belirtmiştir. Mâtürîdî burada bu manada bir açıklamada bulunmaz. O, Taberî’den farklı olarak burada utanma duygusuna değinmiştir. Onların cennet yaprakları ile vücutlarını örtme çabalarını başkalarından ya da birbirlerinden utanmalarına bağlamıştır. Burada Taberî’nin konuyla ilgili naklettiği rivayetler arasında İsrâiliyattan olması muhtemel bazı haberler dikkati çekmektedir.

Taberî Hz. Âdem ve Havva’nın işledikleri günahı itiraf ederek yaptıklarına pişman olduklarını söylemiş ve bununla ilgili Dahhâk’tan naklettiği rivayette o, yaptıkları bu duanın kelimelerini Hz. Âdem’in Rabbinden aldığını söylemiştir. Aynı rivayeti Mâtürîdî ise Hasan-ı Basrî’den nakletmiş ve bu görüşü Kur’an’dan bir ayetle ilişkilendirmiştir. Ayrıca Mâtürîdî Hz. Âdem’in yaşadığı bu durumla ilgili, Kur’an’dan naklettiği diğer ayetler doğrultusunda açıklama yaparak onun unutarak işlediği bu amelinden sorumlu tutulduğunu, ancak bir lütuf olarak Hz. Muhammed’in ümmetinden bu sorumluluğun kaldırıldığını belirtmiştir. Burada fikhî bir hükme de değinerek “İnsanlar birine hata ile de zarar verse zararını tazmin etmek zorundadır.” demiştir. Daha sonra Mâtürîdî “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” ifadesinin Mu‘tezile’nin “Büyük günahlardan sakınılırsa küçük günahlar da affedilir.” görüşüyle çeliştiğini söyler. Hz. Âdem’in işlediği küçük günah olduğu malumdur, eğer affedilecekse bu duayı neden yapmıştır.

Taberî diğer bir ayette geçen inme emrinin İblisi, onun zürriyetini, Hz. Âdemi ve çocuklarını ve yılanı kapsadığını söylemiştir. Mâtürîdî ise İbn Abbâs’ın burada Âdem,

⁵⁶⁰ el-A‘râf 7/25.

⁵⁶¹ Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü l-Kur‘ân*, 5/317.

Havva, İblis ve yılan kastedilmektedir dediğini belirtmiştir ki bu rivayet Taberî’de Süddî’den nakledilmiştir. Mâtürîdî’ye göre burada geçen inme emriyle ilgili bazıları ayette geçen yeryüzüne yerleşin ifadesinden yola çıkarak bu inmenin “semadan inme” olduğunu söylese de O, bunu “gitme” manasında te’vîl etmiş ve bu manaya başka bir ayeti örnek getirmiştir. Taberî ise bunu “semadan inme” olarak açıklamıştır.

Bu açıklamalara baktığımızda Taberî ve Mâtürîdî bazen, farklı kişilerden nakillerde bulunsalar da aynı açıklamaları içeren rivayetleri naklettikleri görülmektedir.

3.3.3. Hz. Nûh

Hz. Nûh putlara tapan kavmini başlarına gelebilecek azap ile korkutmak ve onları Allah’a kulluğa davet etmek üzere peygamber olarak gönderilmiştir.⁵⁶² Kendisine zulmeden kavminin arasında dokuz yüz elli yıl kalmış, çabalarının onların küfürlerini artırmaktan başka işe yaramadığını gördüğünde “*Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!*”⁵⁶³ diyerek Allah’a dua etmiştir. Bunun üzerine Allah ondan bir gemi yapmasını istemiş, azap geldiğinde inkâr edenlerin suda boğulacağını bildirmiştir.⁵⁶⁴

A’râf suresinde geçen Hz. Nûh ile ilgili ayetlerde Taberî daha çok ayetlerin zahirinden anlaşılan manayı zikretmekle yetinmiştir.⁵⁶⁵ Mâtürîdî ise bu ayetleri Resûlullah’ın peygamberliğinin ispat delilleri olarak görmektedir. Çünkü burada Resûlullah bilgisi olmayan bir konudan, Hz. Nûh’un risaletinden bahsetmektedir. Bu bilgilere ancak Allah’ın bildirmesiyle sahip olabileceğinden bunlar onun risalet delilleridir. “*Andolsun ki Nûh’u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.*”⁵⁶⁶ Bu ayetteki “أَعْبُدُوا اللَّهَ” hitabını Mâtürîdî “وَجِدُوا اللَّهَ” olarak te’vîl etmiştir. Çünkü ibadet tevhidsiz olamayacağından burada mecazî bir kullanım olduğunu söylemiştir. Ancak gerçek manasıyla, ibadet anlamında kullanılmış olmasını da mümkün görmektedir.⁵⁶⁷ “*Onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık; âyetlerimizi asılsız sayanları da suda boğduk! Çünkü onlar gerçeği göremeyen*

⁵⁶² Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 1/88.

⁵⁶³ eş-Şuarâ 26/118.

⁵⁶⁴ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/92-94.

⁵⁶⁵ el-A’râf 7/59-64.

⁵⁶⁶ el-A’râf 7/59

⁵⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/393-394.

bir kavim idiler."⁵⁶⁸ Mâtürîdî "Onu yalanladılar." ifadesinin "Daveti yalanladılar." ya da "Mucizeleri yalanladılar." olarak te'vîl edilebileceğini söylemiştir.⁵⁶⁹ Taberî, "Onunla birlikte gemide bulunanlar" ifadesi hakkında gemide bulunanların on kişi olduğunu söylemiş, bununla ilgili İbn İshak'tan "Onlar üç oğlu, eşleri ve iman edenlerdir." rivayetini nakletmiştir. Ayrıca "Her türden birer çifti gemiye bindir" mealindeki Hûd suresi 40. ayete de burada yer vermiş ve buna göre onunla birlikte her çiftten de gemiye bindiğini belirtmiştir.⁵⁷⁰

Hiz. Nûh ile ilgili ayetlerde müfessirlerimizin tefsirlerinde yaptıkları açıklamaları mukayeseli olarak incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî ayetlerin sadece zahiri manasını vermekle yetinirken Mâtürîdî bu tür ayetlerin Hiz. Peygamber'in peygamberlik delili olduğunu söylemiştir. Tefsirinde belâgat türlerine de yer veren Mâtürîdî ayette geçen "Allah'a ibadet edin." ifadesinde mecazî bir kullanım olabileceğinden bahsetmiştir. Taberî'nin yer verdiği rivayetlerde bazı bilgilerin detaylı olarak açıklandığı görülmektedir. Hiz. Nûh'un gemisine binenlerin kimler olduğu ve sayıları, Ad kavminin helâk olması süreci ile ilgili detayların anlatıldığı bu tür rivayetlerin isrâiliyattan olması muhtemeldir.

3.3.4. Hiz. Hûd

Hiz. Hûd Ad kavmine peygamber olarak gönderilmişti. Bu kavmin yurdu oldukça geniş, sulak ve bereketli topraklardan oluşmaktaydı. Başkalarına verilmeyen güç kuvvet onlara verilmişti. Büyüklük taslayarak insanlara zulmeden ve putlara tapan bu kavmi Allah'a kulluğa, kibirden ve zulümden vazgeçmeye davet eden Hiz. Hûd inkâr ve tekzib ile karşılaşmıştır.⁵⁷¹

*"Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılıştta sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."*⁵⁷² A'râf suresinde zikredilen Hiz. Hûd ile ilgili bu ayette Taberî "بَسْطَةً" kelimesinin manasına değinmiştir. Bu kelimeden kastedilenin "Hiz. Nûh'un kavmine göre sizin boylarınız daha uzun, bedenleriniz daha kemiklidir, siz onlardan daha güçlüsünüz."

⁵⁶⁸ el-A'râf 7/64.

⁵⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/397.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/397.

⁵⁷¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/118.

⁵⁷² el-A'râf 7/69.

manası olduğunu söylemiştir. Ayrıca Süddî'nin de bu manaya uygun olarak kelimeye “güç, kuvvet” anlamı verdiğini nakletmiştir. “آلَاء” kelimesinin “إِلَى”in çoğulu olduğunu belirten Taberî kelimeye “nimet” manası vermiş ve bu manayı veren diğer müfessirlerin rivayetlerini nakletmiştir. Taberî burada Ad kavminin kim olduğu ve nerede yaşadıklarına dair bilgiler vererek konu ile ilgili diğer müfessirlerin açıklamalarını ayrıntılı olarak nakletmiştir. Ad kavminin başına gelen felâketleri ve nedenlerini anlatan rivayetlerden özellikle Süddî rivayetinde bu olaylar Kur'an'daki diğer ilgili ayetler de verilerek anlatılmıştır.⁵⁷³ Bu ayette geçen “Düşünün ki O sizi, Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi.” ifadesi hakkında Mâtürîdî, bunun birkaç manaya gelebileceğini söylemiştir. Bu ifade ilk olarak; “Öncekiler de peygamberlerini sizin gibi yalanladılar ve helâk oldular, dikkat edin siz de helâk olabilirsiniz.” ya da “Siz Nûh'u tasdik eden kavmin yerine geldiniz, o da insandı ben de insanım, öyleyse beni nasıl yalanlarsınız?” anlamına gelebilir. İkinci olarak; “Nûh'u düşünün, o ve diğer bütün peygamberler insan iken beni nasıl yalanlarsınız?” manasında olabilir. Ya da üçüncü olarak; “Allah'ın sizin üzerinizdeki mal, güç ve güzellik nimetlerini düşünün.” anlamına gelebilir. Ayette geçen “بِسْطَةً” kelimesine bazı te'vîl ehlinin “güç, kuvvet” manası verdiğini söyleyen Mâtürîdî bazılarının da “boy pos uzunluğu” anlamı verdiğini söylemiştir. Allah'ın Ad kavmine onları diğer insanlardan ayıracak üç özellik verdiğini belirten Mâtürîdî bu özellikleri Kur'an ayetleri ile izah etmiştir: Birinci özellikleri bu ayette de bahsi geçen “Güçlü, kuvvetli olmaları”dır.⁵⁷⁴ İkinci özellikleri “zenginlikleri”,⁵⁷⁵ üçüncü özellikleri ise “İlimde ileri olmaları”dır.⁵⁷⁶ Ayette geçen “آلَاء” kelimesine “Belâyı def etmek” anlamı veren Mâtürîdî bu kelimenin Rahman suresinde “nimet” anlamında kullanıldığını söylemiştir.⁵⁷⁷ “Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalan sayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.”⁵⁷⁸ Taberî bu ayeti “Nûh ve beraberindekileri iman ve tasdikleri nedeniyle kurtardık. Hûd'un kavminden delillerimizi yalanlayanların kökünü kazıdık.” diyerek açıklamıştır.⁵⁷⁹ Mâtürîdî burada Taberî'den farklı olarak ayetin başını da Hz. Hûd'a yönelterek “Hûd'u ve beraberindekileri

⁵⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/265-279.

⁵⁷⁴ Fussilet 41/15.

⁵⁷⁵ el-Fecr 89/6-8.

⁵⁷⁶ el-Ankebût 29/38.

⁵⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/400-402.

⁵⁷⁸ el-A'râf 7/72.

⁵⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/281.

kurtardık.” şeklinde te’vîl etmiştir. “Rahmetimizle” ifadesinden kelâmî mevzulara geçiş yapan Mâtürîdî, buradaki rahmetten maksadın “sayesinde hidayete erdikleri Allah’ın rahmeti” olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu ayetin, kurtarılan kişi peygamber de olsa ancak Allah’ın rahmeti ve lütfuyla kurtarıldığına delil olduğunu belirtmiş, bununla ilgili olarak şu hadisi nakletmiştir: “Hz. Peygamber “Allah’ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez.” buyurdu. “Sen de mi ya Resûlallah?” diye sorulunca “Allah’ın rahmeti beni bürümemişse evet ben de.” diyerek cevap verdi.” Mâtürîdî açıklamalarının devamında “Hz. Hûd’a verilen ayetlerin ne olduğunu bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yok. Burada Allah’ın, azabını peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle gönderdiğini bildirmesi yeterlidir.” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸⁰

Müfessirlerimizin tefsirlerinde yaptıkları açıklamaları mukayeseli olarak incelediğimizde bazı ayetlerin te’vîlini Mâtürîdî’nin, Kur’an’daki diğer ayetlerle ilişki kurarak yaptığı görülmektedir. Buna benzer uygulama Taberî’de onun, görüşlerini naklettiği müfessirlerin rivayetleri içerisinde bulunmaktadır. Ayette geçen “Onları rahmetimizle kurtardık.” ifadesindeki rahmet kelimesini Taberî kısaca “iman ve tasdik” şeklinde te’vîl ederken Mâtürîdî burada kelâmî yorumlar yapmış, kişinin ancak Allah’ın rahmetiyle hidayete erebileceğinden bahsetmiştir. Ayrıca Mâtürîdî’nin kesin bilinmesi mümkün olmayan bilgilerde sıklıkla kullandığı “Bunu bilmeye ihtiyacımız yok.” ifadesine burada da yer verdiği görülmektedir.

3.3.5. Hz. Sâlih

Hz. Sâlih Semud kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Bu kavmin Âd kavminden sonra geldiği Kur’an’da bildirilmiştir. Semud kavmi Medine ile Şam arasında bulunan Hicr bölgesinde,⁵⁸¹ dağlardan yonttukları evlerinde yaşamışlardır.⁵⁸²

Taberî, “*Semud’a da kardeşleri Sâlih’i (gönderdik). Onlara, ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da size bir işaret olarak Allah’ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah’ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar.’ dedi.*”⁵⁸³ ayetinin tefsirinde öncelikle Semud hakkında kısaca bilgi vererek soyunun Hz. Nûh’a dayandığından,

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/404-405.

⁵⁸¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/126.

⁵⁸² Bk. eş-Şuarâ 26/149.

⁵⁸³ el-A’râf 7/73.

onların Hicaz ile Şam arasında bulunan Hicr bölgesinde yaşayan bir kavim olduklarından bahsetmiştir. Daha sonra ayette Hz. Sâlih'in, kavmine seslenerek "Ey kavmim! Ortağı olmayan, tek olan Allah'a inanın. Benim bu söylediklerimin doğruluğunun ispatı olarak Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. İşte bu deve, benim peygamberliğimin ve sözlerimin doğruluğunun delilidir. Bu mucizeyi Allah'tan başkasının getiremeyeceğini siz de biliyorsunuz." dediğini belirtmiştir. Taberî'ye göre Hz. Sâlih'in kavmi ondan sözlerinin doğruluğuna dair bir delil istemiş, bunun üzerine Hz. Sâlih bu deveyi onlara delil göstermiştir. Devamında Taberî, Hz. Sâlih ile kavmi arasında geçen bu olayı anlatan çeşitli rivayetleri detaylı olarak nakletmiştir.⁵⁸⁴ *"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."*⁵⁸⁵ ayetinde "خُلَفَاءُ" kelimesinin "خَلِيفَةٌ" nin çoğulu olduğunu söyleyen Taberî, bu kelimenin müfredinin lafzen müennes olduğunu ancak kelime müzekker için kullanıldığından cemisinin müzekker olarak geldiğini söylemiştir.⁵⁸⁶

Taberî *"Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: 'Siz Sâlih'in, Rabbi tarafından gönderildiğine gerçekten inanıyor musunuz?' Onlar da 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız.' dediler."*⁵⁸⁷ *"Büyüklük taslayanlar ise 'Biz de sizin inandığınızı inkâr ediyoruz.' diye karşılık verdiler."*⁵⁸⁸ ayetlerinde kısaca ayetin zahirinden anlaşılan manaları zikretmiştir. Bu bağlamda yaptığı açıklamalarda, Hz. Sâlih'in kavminden ona tâbi olmakta ve iman etmekte büyüklenen bir topluluğun, toplumda saygınlığı bulunmayan mü'minlere şöyle dediğini belirtmiştir: "Onu size ve bize Allah mı gönderdi?" Buna karşılık mü'minler de, "Bize onu Allah'ın gönderdiğine, bize yaptığı daveti ona Allah'ın emrettiğine biz inanıyoruz." diyerek cevap vermişlerdir. Bu cevabın üzerine büyüklenenler "Biz ise Sâlih'in peygamberliğini ve onun Allah tarafından gönderildiğini inkâr ediyoruz, onaylamıyoruz." demişlerdir.⁵⁸⁹ Taberî *"Derken, o deveyi keserek öldürdüler, böylece Rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden*

⁵⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/282-298.

⁵⁸⁵ el-A'râf 7/74.

⁵⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/298-299.

⁵⁸⁷ el-A'râf 7/75.

⁵⁸⁸ el-A'râf 7/76.

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/300.

isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!’ dediler.”⁵⁹⁰ ayetinde geçen “عَتَوْا” kelimesinin manası üzerinde durmuş, bu kelimeyi “büyüklenmek, üste çıkmak” manaları ile izah etmiştir. Daha sonra kelimeye bu çerçevede mana veren Mücâhid’in rivayetlerini nakletmiştir.⁵⁹¹ “Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.”⁵⁹² ayetindeki “الرَّجْفَةُ” kelimesine Taberî “الصَّيْحَةُ” manası vermiştir. Bunun da hareket etmek, sarsmak manalarına geldiğini örnek cümlelerle ve şiirden alıntı yaptığı bir beyitle açıklamış, ardından kelimeyi aynı manada izah eden Mücâhid ve Süddî’nin rivayetlerini nakletmiştir. Taberî, Semud kavminin onları sarsan bir sesle helâk olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, yaptığı açıklamalarda ayetteki “دَار” kelimesine değinen Taberî bu kelimenin çoğul kullanılmayıp tekil kullanıldığını (Ayette kastedilen çoğul manadır.), bu tür kullanımın ise caiz olduğunu, Asr suresindeki “خُسْر” kelimesinin de bu kullanıma örnek olduğunu söylemiştir. Ayette geçen diğer bir kelime “جَائِمِينَ” e ise “Hareketsiz yere yıkıldılar, helâk oldular.” manası vermiştir. Arapların diz üstü yere çöken için bunu kullandıklarını ifade ettikten sonra bir beyitle bunu örneklendirmiştir. Ayrıca İbn Zeyd’in buna “مَيِّتِينَ” manası verdiğini de belirtmiştir.⁵⁹³

Mâtürîdî “Semud’a da kardeşleri Sâlih’i (gönderdik). Onlara, ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da size bir işaret olarak Allah’ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah’ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar.’ dedi.”⁵⁹⁴ ayetinin 59. ayetin⁵⁹⁵ sıla cümlesi olduğunu söylemiştir. Ayette bahsi geçen kardeşlik ifadesi ile ilgili olarak Mâtürîdî, Hz. Sâlih’in kavmi ile olan kardeşliğinin sevgi ve din kardeşliği olamayacağını, burada kastedilenin soy veya öz kardeşlik olabileceğini belirtmiştir.⁵⁹⁶ Devenin delil olmasını ise iki şekilde izah ederek Hz. Sâlih’in peygamberliğinin delili ya da onun söylediklerinin delili olabileceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî’ye göre burada devenin Allah’a nispeti özel bir mana içermektedir. Bununla ilgili açıklamasında “Nasıl ki saygı amacıyla mescidler Allah’a nispet edilmişse devenin Allah’a nispeti de O’nun mucizelerinden biri olması nedeniyledir.” demiştir. Diğer bir sebep olarak, devenin

⁵⁹⁰ el-A‘râf 7/77.

⁵⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/300-301.

⁵⁹² el-A‘râf 7/78.

⁵⁹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/302-303.

⁵⁹⁴ el-A‘râf 7/73.

⁵⁹⁵ “Andolsun ki Nuh’u elçi olarak kavmine gönderdik..”, el-A‘râf 7/59.

⁵⁹⁶ Mâtürîdî “kardeşlik” ifadesi ile ilgili zikredilen açıklamalarını diğer peygamberlerle ilgili bu ifadenin geçtiği ayetlerde de tekrarlamıştır.

bakımını ve faydalanma hakkını diğer develerde olduğu gibi insanlara vermemiş olması nedeniyle kendisine nispet etmiş olabileceğini belirtmiştir.⁵⁹⁷ Mâtürîdî “*Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O’nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah’ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.*”⁵⁹⁸ ayetinde Allah’ın Semud kavmine verdiği nimetleri hatırlattığını söylemiştir. Mâtürîdî, Semud kavminin dağları oymalarının ve bunlardan ev yapmalarının onlara has bir özellik olduğunu, Allah’ın Hz. Hud’un kavmine güç ve kuvvet nimeti vermesine karşın Hz. Sâlih’in kavmine ise bol rızık ve zenginlik verdiğini zikretmiştir.⁵⁹⁹ “*Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: “Siz Sâlih’in, Rabbi tarafından gönderildiğine gerçekten inanıyor musunuz?” Onlar da “Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız” dediler.*”⁶⁰⁰ “*Büyüklük taslayanlar ise “Biz de sizin inandığınızı inkâr ediyoruz” diye karşılık verdiler.*”⁶⁰¹ Bu ayetlerde Mâtürîdî, peygamberlere ilk önce tâbi olanların zayıflar olduğuna işaret edildiğini belirtmiştir. Ayette büyüklük taslayanlar tarafından zayıflara “أَتَعْلَمُونَ” ifadesiyle yöneltilen soruya onların farklı şekilde “إِنَّا مُؤْمِنُونَ” ifadesiyle cevap verdiklerini söyleyen Mâtürîdî, bu şekilde bilginin imandan kinaye yapılabileceğini ifade etmiştir. Ona göre bu konuya getirilebilecek diğer bir izah ise onların bu ifade ile “Biz onun Rabbi tarafından gönderildiğini biliyoruz, bu nedenle onunla ne gönderilmişse ona inanırız.” manasını kastetmiş olmalarıdır. Mâtürîdî bu ayete göre ilme ulaşma sebepleri verildikten sonra kişinin cahil kalmasının bir özrünün olamayacağını belirtmiştir. Ayrıca ona göre 76. ayet, imanın sözlükte tasdik anlamına geldiğine işaret etmektedir. Bu ayetteki tekzip tasdikın zıttı olarak kullanılmıştır.⁶⁰²

“*Derken, o deveyi keserek öldürdüler, böylece rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve ‘Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!’ dediler.*”⁶⁰³ ayeti hakkında Mâtürîdî, Kamer suresi 29. ayet⁶⁰⁴ ve Şems süresi 12.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/405-407.

⁵⁹⁸ el-A’râf 7/74.

⁵⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/408.

⁶⁰⁰ el-A’râf 7/75.

⁶⁰¹ el-A’râf 7/76.

⁶⁰² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/409-410.

⁶⁰³ el-A’râf 7/77.

⁶⁰⁴ “Derken ilgili adamlarını çağırdılar; o da (deveye) saldırıp hunharca öldürdü.”, el-Kamer 54/29.

ayetlerde⁶⁰⁵ deveyi öldürenin bir kişi olduğu belirtilirken burada öldürme eyleminin hepsine nispet edildiğini söylemiştir. Ona göre bunun nedeni, diğerlerinin de öldürmeye niyet edip yardım etmeleridir. Mâtürîdî bu ayetin, mezhebinin fikhî bir görüşüne delil oluşturduğunu belirterek “Bir grup birini öldürmek için toplansa, içlerinden birisi öldürse bile hepsi öldürmüş gibi kısas yapılır.” demiştir. Hz. Ömer’in “Eğer bütün San’a halkı adamı öldürmeye katılsaydı onların hepsini öldürürdüm.” sözünü ise bu hükme delil olarak getirmiştir. Ayetteki “عَوَّا” kelimesine “Bile isteye şiddetli âsılık” manası vermiştir.⁶⁰⁶ “*Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.*”⁶⁰⁷ Mâtürîdî, Semud kavminin azabının farklı ayetlerde⁶⁰⁸ “sarsıntı, ses, yıldırım” gibi farklı ifadelerle geçtiğini belirtmiştir. Ona göre aslında bu ifadelerin hepsinden kasıt azaptır. Onlar korkunç ses ile yıldırım çarpmış gibi serilip öleceklerdir. Ayette geçen “جَنَّمَ” kelimesine “لَزَقَ” yani “yapıştı”, “شَدَّدَ” “bağladı” ve “مَيَّيَّنَ” “öldüler” anlamlarını vererek kelimenin bu manalarda kullanımına örnekler vermiştir.⁶⁰⁹

Müfessirlerimizin bu konudaki yorumlarını inceleyerek yaptığımız mukayeseye göre Peygamberler ve gönderildiği kavimlerle ilgili ayetlerde Taberî’nin, genellikle peygamberlerin gönderilişi, kavmin durumu, peygamber ve kavmi arasında yaşanan olaylar ve helâk şekillerinin anlatıldığı rivayetlere detaylı olarak yer verdiği görülmektedir. Buna mukabil Mâtürîdî’nin ise bu tür rivayetlere tefsirinde yer vermediği, ayetleri te’vîl ederken daha çok ilgili konunun geçtiği diğer ayetlere müracaat ederek bu ayetlerle konuya açıklık getirdiği görülmektedir. Ayrıca Taberî genellikle ayetleri zahirinden anlaşılan manalar ile izah etmeyi tercih ederken Mâtürîdî zahiri manadan çok ayetten çıkabilecek diğer manaları aklî çıkarımlar, ilişkili ayetler ve farklı görüşlerden destek alarak ortaya koymaya çalışmaktadır.

Müfessirlerimiz Hz. Sâlih’in devesinin delil olmasını aynı şekilde izah ederek, peygamberlik delili veya onun sözlerinin doğruluk delili olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Semud kavminin korkunç bir sesle helâk olduğu konusunda da benzer ifadeler kullandıkları anlaşılmaktadır.

Mâtürîdî’nin ayetlerde geçen bazı ifadelerden yola çıkarak; ilme ulaşma sebepleri verildiğinde cehaletin özrünün kalmaması, imanın tasdik manasına gelmesi, ayetteki

⁶⁰⁵ “En azılısı cüretle ileri atıldığında”, eş-Şems 91/12.

⁶⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/410-411.

⁶⁰⁷ el-A’râf 7/78.

⁶⁰⁸ el-Hicr 15/83; ez-Zâriyât 51/44.

⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 5/411-412.

ifadenin fikhî bir görüşe delil oluşturmaya gibi farklı çıkarımlarda bulunduğu görülmektedir.

3.3.6. Hz. Lût

Allah Hz. Lût'u ahlaksızlıkları ile meşhur olan Sedum ve civarındaki halklara peygamber olarak göndermişti. Hz. Lût onları Allah'a kulluğa davet edip yaptıkları hayasızlıktan tevbe etmedikleri takdirde kendilerine gelecek azabı onlara haber vermiştir. Sedum halkı Hz. Lût'u yalanlayıp azgınlıklarına devam etmeleri neticesinde Allah onlara gönderdiği meleklerle bu kavmi helak etmiştir.⁶¹⁰

A'râf suresinde Hz. Lût hakkındaki *"Kavminin cevabı, "Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar!" demelerinden başka bir şey olmadı.*"⁶¹¹ ayetinde Taberî, bahsi geçen cevabın Hz. Lût'a verdikleri bir cevap olmadığını, aralarında birbirlerine söyledikleri bir söz olduğunu belirtmiştir.⁶¹² Bu izahı Mâtürîdî'nin ifadelerinde de görmekteyiz. Buna ilave olarak Mâtürîdî, Ankebût 29. ayette⁶¹³ kavminin ona cevabının ne olduğunu zikredildiğini belirtmiştir.⁶¹⁴ "temizlik taslayanlar" ifadesi ile ilgili olarak Taberî bundan maksadın "erkeklerle yaklaşımdan temiz olanlar" olduğunu söylemiş ve ardından bu manayı veren rivayetleri nakletmiştir. Mücâhid ve İbn Abbâs'ın ise buna "Kadınlara ve erkeklerle yaklaşımdan temiz olanlar" manası verdiklerini belirtmiştir.⁶¹⁵ "Üzerlerine dehşetli bir yağmur (taş) yağdırdık. İşte gör günahkârların sonunun ne olduğunu!"⁶¹⁶ Taberî bu ayeti Lût kavminin üzerine taşlanmış çamur yağdırdık ifadeleriyle açıklamış ve ayetteki "فَأَنزَلْنَا" hitabının da Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷ Mâtürîdî ise ayetin birkaç şekilde izah edildiğini belirtmiş ve bunları şu şekilde açıklamıştır: Bazıları bu ayete "Köyün altı üstüne geldi sonra da üzerine taş yağdı." diyerek anlam vermiş, bazıları "Köy ters çevrildi, üzerine yağmur gibi bir şey yağdı." ifadeleriyle açıklamış, diğer bazıları da "Yeryüzü ters çevrildi, üzerlerine taşlanmış çamur yağdırıldı." diyerek izah etmiştir.

⁶¹⁰ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/248-249.

⁶¹¹ el-A'râf 7/82.

⁶¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/306.

⁶¹³ "Kavminin tek cevabı: 'Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!' oldu.", el-Ankebût 29/29.

⁶¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/415.

⁶¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/306-307.

⁶¹⁶ el-A'râf 7/84.

⁶¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/309-310.

Ayetteki “فَانْظُرْ” hitabı hakkında Mâtürîdî, bu hitabın sadece Hz. Peygamber’e yönelik olmadığını, herkese yapıldığını belirtmiş ancak sadece Hz. Peygamber’e hitap olmasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁸

Müfessirlerimizin bu konudaki açıklamalarında yaptığımız mukayeseli incelemede bazı cümlelerin izahında müfessirlerimizin aynı açıklamalarda bulundukları dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ayetlerin izahını Mâtürîdî, başka ayetlerin yardımı ile yapmayı tercih ederken Taberî’nin de rivayetlerden istifade ettiğini söylemek mümkündür.

3.3.7. Hz. Şuayb

Hız. Şuayb Medyen ve Eyke halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Allah’ın bu halklara verdiği bol rızık ve geçim rahatlığı onların küfürlerini artırmıştı. Hız. Şuayb’ın yaptığı uyarılar, Allah’ın azabıyla korkutması fayda vermemiş, Allah onları şiddetli sıcakla helak etmişti.⁶¹⁹

Hız. Şuayb hakkında A‘râf suresindeki “*Medyen’e kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.*”⁶²⁰ ayetinde Taberî öncelikle Medyenlilerin kimler olduğu ile ilgili bilgiler vermiştir. Ölçüyü ve tartıyı tam yapmaktan kastın insanlara haklarını tam vermek, onlara zulmetmemek olduğunu söylemiş, daha sonra bu manayı verenlerin rivayetlerini nakletmiştir.⁶²¹ Mâtürîdî bu ayette bahsi geçen açık delillerin mahiyeti hakkında bir bilginin olmadığını söylemiş, bununla ilgili olarak da Hız. Peygamber’e verilen mühür, doğumu esnasında yükselen ışık, onu gölgeleyen bulut vb. delillere yer vermiştir. Ayette zikredilen, ölçüyü ve tartıyı tam yapmanın ise güvenilir olarak, zulmetmeyerek ve faizden sakınarak gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.⁶²² “*Kavminin inkârcı ileri gelenleri, “Eğer Şuayb’a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız!” dediler.*”⁶²³ ayetindeki “Şuayb’a uyarsanız hüsrana

⁶¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/416.

⁶¹⁹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/328-329.

⁶²⁰ el-A‘râf 7/85.

⁶²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/310-312.

⁶²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/416-419.

⁶²³ el-A‘râf 7/90.

uğrarsınız.” ifadesi hakkında Mâtürîdî birkaç mana zikretmiştir: Bunlardan ilki “Hz. Şuayb onlara ölçü ve tartıya dikkat etmelerini söylüyordu, bu nedenle ‘Ona uyarsanız kazançta zarara uğrarsınız.’ denilmek istenmiş olabilir.” veya “Hz. Şuayb onları putlara tapmaktan men ediyordu. Kavmi putların kendilerine şefaati olacağına inanıyordu. Bu durumda bu ifade ‘Ona uyarsanız ahirette şefaatiniz olmaz.’ manasında kullanılmış olabilir.” ya da “Onlar Hz. Şuayb’ı şehirden kovmakla tehdit ediyorlardı, bu durumda ise ‘Ona uyarsanız siz de şehirden kovulursunuz.’ manası kastedilmiş olabilir.”⁶²⁴ Diğer bir ayette onlara gelen azaptan bahsedilmiş “*Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında yere serilip kaldılar.*”⁶²⁵ buyurulmuştur. Bununla ilgili olarak Taberî azabın nasıl olduğuna dair Süddî ve İbn İshak rivayetlerini nakletmiştir. Bu rivayetlerde Şuarâ 189.⁶²⁶ ayete de yer verilerek onlara önce şiddetli sıcak sonra bir bulutun gönderildiği, bulutun altına toplandıklarında azabın onları yakaladığı bildirilmiştir.⁶²⁷ Mâtürîdî de aynı şekilde Şuarâ suresindeki bu ayeti zikrederek azap hakkında benzer açıklamalar yapmıştır.⁶²⁸

Mukayeseli olarak açıklamaları incelediğimizde müfessirlerimizin yeri geldiğinde benzer ifadeler kullandıkları, ayeti tefsir ederken Kur’an’dan aynı ayetlere işaret ederek izahatta bulundukları görülmektedir. Taberî’nin azapla ilgili deteyler veren rivayetlere burada da yer verdiği anlaşılmaktadır.

3.3.8. Hz. Musa

Hiz. Musa Allah’ın İsrâiloğulları’na göndermiş olduğu elçisidir. Çocukluğu Mısır’da Firavun’un sarayında geçen Hiz. Musa daha sonra kardeşi Hârûn ile birlikte İsrâiloğulları’nı Firavun’un zulmünden kurtarmak ve Firavun’u doğru yola çağırarak görevlendirilmişlerdir. Kur’an’da en çok adı geçen peygamberdir. Kur’an’da, Hiz. Musa’nın Firavun’u hak dine davet etme süreci ve bu yolda karşılaştığı zorluklar, İsrâiloğulları’nı Mısır’dan çıkarması ve onlar tarafından karşılaştığı nankörlükler ve Allah’ın Firavun’un kavmine ve İsrâiloğulları’na gönderdiği musibetlerden bahseden çokça ayet mevcuttur. Bu ayetlerden bir kısmı A’raf suresinde bulunmaktadır, bu surenin

⁶²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/428.

⁶²⁵ el-A’raf 7/91.

⁶²⁶ “Derken gölge gününün azabı üzerlerine çöktü. O gerçekten büyük bir günün azabıydı”, eş-Şuarâ 26/189.

⁶²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/322-324.

⁶²⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/429.

yaklaşık üçte biri Hz. Musa hakkındadır. Biz burada ilgili bütün ayetlere yer vermemiz mümkün olmadığından bazı ayetlere değinip bu ayetleri müfessirlerimizin nasıl açıkladığını inceleyeceğiz. Daha sonra müfessirlerimizin yaptıkları bu açıklamaları karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

3.3.8.1. Kavmine Peygamber Olarak Gönderilişi

Hz. Musa ailesiyle birlikte Tûr dağında konakladıkları bir esnada kendisine peygamberlik vazifesi, beraberinde asâ ve yed-i beyza mucizeleri verilerek İsrâiloğulları'nı Firavun'un elinden kurtarmak ve onları hak yola davet etmekle görevlendirilmiştir.

Taberî *“Sonra onların ardından Musa'yı mucizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mucizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!”*⁶²⁹ ayetinde geçen “آيَاتِنَا” ifadesini delillerimiz olarak te’vîl etmiş, “مَلَائِكَةٍ” den kastedilenin ise Firavun'un adamları olduğunu söylemiştir. Buna göre ayeti “Firavun ve adamları bizim Musa'ya gönderdiğimiz delillerimizi inkâr ettiler.” şeklinde izah etmiştir. Buradaki “ظَلَمُوا” lafzına “inkâr ettiler” anlamı vermiştir. Buna göre ayeti “Zulüm bir şeyi ait olduğu yerden başka bir yere koymaktır, küfür de Allah'ın ayetlerini bulunduğu konumdan başka bir yere koymaktır.” diyerek açıklamıştır. Taberî ayetin devamında Allah'ın, Peygamberimize hitap ederek; “Ey Muhammed! Kalp gözünle Allah'ın ayetlerine zulmederek yeryüzünde fesat çıkartan Firavun ve adamlarının halinin nasıl olduğuna bir bak.” dediğini belirtmiştir.⁶³⁰ Taberî *“Musa kavmine dedi ki: “Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerininindir.”*⁶³¹ ayetinde, Firavun'un İsrâiloğulları'nın erkek evlatlarını öldürme emri vermesi nedeniyle Hz. Musa'nın kavmine, “Allah'tan yardım isteyin ve sabredin.” dediğini söylemiştir. Taberî'nin naklettiğine göre İbn Abbâs İsrâiloğulları'ndan Hz. Musa'ya tabi olanlar ile ilgili “Sihirbazların imanından sonra İsrâiloğulları'ndan altı yüz bin kişi iman etti.” demiştir. Taberî ayetin devamında Hz. Musa'nın kavmine “Yeryüzü Allah'ındır, eğer sabrederseniz sizi oraya varis kılması umulur.” diyerek öğüt verdiğini ifade eder.⁶³²

⁶²⁹ el-A'râf 7/103.

⁶³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/341.

⁶³¹ el-A'râf 7/128.

⁶³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/371.

Taberî *“Onlar da “Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi.” dediler. Musa, “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar” dedi.”*⁶³³ ayetini önceki ayetin devamı olarak izah etmektedir. Buna göre Hz. Musa kavmine “Allah’tan yardım isteyin ve sabredin.” diye öğüt verdiğinde kavmi “Bize sen peygamber olarak gelmeden önce oğullarımızı katlederek eziyet ediyorlardı, seni Allah peygamber olarak gönderdikten sonra da yine eziyet ediyorlar.” dediler. Taberî, İsrâiloğulları’na Hz. Musa’dan sonra yapılan eziyetin ne olduğu hakkında, Hz. Musa’nın sihirbazlara galip gelmesinden sonra Firavun’un adamlarının yeniden onların oğullarını öldürmek istediğini, Buna karşılık kavminin “Senden önce de sonra da oğullarımız öldürülerek bize eziyet ediliyor.” dediklerini ifade etmiştir. Taberî diğer bir görüş olarak, Hz. Musa kavmi ile birlikte Firavun’dan kaçarken, onları takip eden Firavun ve ordusunun kendilerine yetişeceğinden korkan kavminin; “Senden önce oğullarımızı öldürüyorlardı, sen geldikten sonra da bugün bizi öldürecekler.” dediklerini söylemiştir. Bu görüşü Süddî’den nakletmiştir. İbn Abbâs’tan naklettiği rivayet ise şu şekildedir: “Hz. Musa kavmiyle birlikte kaçarken denize ulaştıklarında, kavmi uzaktan Firavun’un ordusunun toz bulutunu gördü. Bunun üzerine korkarak “Ey Musa! Senden önce bize eziyet ediyorlardı, sen geldikten sonra da. Önümüzde deniz, ardımızda Firavun ve ordusu bizi yakalayacaklar.” dediklerinde, Hz. Musa da onlara “Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar.” cevabını vermiştir.⁶³⁴

Mâtürîdî *“Sonra onların ardından Musa’yı mucizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mucizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!”*⁶³⁵ beyanında geçen “إِنكَارًا” ifadesinin “Allah’ın birliğinin delilleri” ya da “peygamberin risalet delilleri” anlamına gelebileceğini söylemiştir. Hasan-ı Basrî’nin ise buna “dinimiz” anlamı verdiğini belirtir. Mâtürîdî’ye göre Hz. Musa, Firavun ve ona uyan herkese gönderildiği halde burada özellikle Firavun’un yakınındaki ileri gelenlerin kastedilmesinin nedeni; peygamberlerle mücadele edenler genellikle kavmin liderleri ve ileri gelenleridir, halk bu kimselere uyar. Mâtürîdî “Onlar mucizeleri inkâr ettiler.” ifadesinde “zulüm” kelimesinin kullanılma nedenini ise şöyle izah etmiştir: Onlar mucizelerin Allah tarafından geldiğini bildikleri halde ona sihir demişler ve onu

⁶³³ el-A‘râf 7/129.

⁶³⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/372-373.

⁶³⁵ el-A‘râf 7/103.

bulunduğu konumun dışına yerleştirmişlerdir. Zulüm bir şeyi asıl konumundan başka bir yere koymaktır. Mâtürîdî bazılarının ise bu ifadeyi “Onlar, Allah’tan başkasına taparak Allah’ın onlara verdiği nimeti inkâr ettiler.” şeklinde açıkladıklarını söylemiştir. Bu durumda, kendilerine nimet verenin şükrünü başkasına yaptıkları için bu bir zulümdür. Mâtürîdî “Bu manaların dışında ‘Onlar bu mucizelerle kendilerine tâbi olanlara, onların peygamberlere uymasına engel olarak zulmettiler.’ ya da ‘Bu delillere uymayı reddederek kendilerine zulmettiler.’ manalarına da gelmesi mümkündür.” demiştir.⁶³⁶

Mâtürîdî “*Musa kavmine dedi ki: ‘Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah’ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerininindir.*”⁶³⁷ ayetinde “Kullarından dilediğini oraya hâkim kılar.” ifadesine iki şekilde anlam verilebileceğini söylemiştir. Bu ifade; Hz. Musa’dan onlara, düşmana karşı zafer kazandıklarında yeryüzünün onlara verileceği vaadi olabilir, şu ayette buyurulduğu gibi; “*Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk).*”⁶³⁸ Ya da Hz. Musa’dan onlara Allah’ın kaderine sabır göstermeleri telkini olabilir. Mâtürîdî ayette geçen “sonuç” ile kastedilenin Hasan-ı Basrî’ye göre âhiret olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî, âhiretin takvâ sahiplerine özel olacağını, dünyanın ise kâfir ve Müslümanlar arasında ortak olduğunu belirtmiştir. Bazılarına göre ise bu kelime “işin sonu” manası gelir, yani düşmana karşı zaferle gelen işin sonu takvâ sahiplerininindir. Mâtürîdî; ayetteki “Yardım isteyin ve sabredin” ifadesinin, Allah’ın emrettiklerinde başarı, yasakladığı şeylerden korunma talebi manasına gelebileceğini belirtir. Ancak Mâtürîdî Mu‘tezile’ye göre bu durumun doğru olmadığını ifade ederek şu açıklamayı yapar: “Mu‘tezile’ye göre mükellef olunan bir şey için yardım istenir ki o da verilmiştir. Allah katında, bir kimsenin mükellef olduğu şeyi yerine getireceği yardımın kalmış olması mümkün değildir. Verilmiş bir şeyi istemek ise o şeyin gizlendiğini gösterir.” Mâtürîdî bunları Allah hakkında düşünmenin Allah’ı inkâr manasına geleceğini söylemiştir. Bu durumda sanki Allah nimete nankörlüğü, onu gizlemeyi emretmiş gibi olur.⁶³⁹ Mâtürîdî “*Onlar da ‘Sen bize gelmeden önce de*

⁶³⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/11-12.

⁶³⁷ el-A‘râf 7/128.

⁶³⁸ el-Kasas 28/5-6

⁶³⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/29-30.

geldikten sonra da bize işkence edildi.' dediler. Musa, 'Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar.' dedi."⁶⁴⁰ ayetindeki "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi." ifadesinin iki şekilde yorumlanabileceğini söylemiştir. Mâtürîdî'ye göre ilk yorum; onların yardım ve zaferi gecikmiş bulmasıdır. Diğer yorum ise bu ifade Hz. Musa'dan özür mahiyetinde kullanılmış olabilir, çünkü onlar daha önce başlarına gelen sıkıntıların onun yüzünden olduğunu söylüyorlardı, yine böyle düşündükleri zannedilmesin diye onlar, "Bu sıkıntılar senden önce de sonra da vardı." demişlerdir. Cümlelerin bu yorumların dışında başka manalara da gelebileceğini söyleyen Mâtürîdî, burada "Hâlâ senin yüzünden sıkıntı yaşıyoruz." anlamında Hz. Musa'yı azarlamanın da kastedilmiş olabileceğini belirtir. Mâtürîdî ayette geçen "عَلَى" kelimesinin Allah için kullanıldığında vâciplik ifade edeceğini söylemiştir.

Müfessirlerimizin bu ayetlerde yaptıkları açıklamaları karşılaştırdığımızda şunları söyleyebiliriz: Taberî, "zulüm" kelimesini küfür olarak te'vîl etmiş ve zulmü, bir şeyi ait olduğu yerden başka bir yere koyma olarak tanımlamıştır. Bu manaya göre küfürde de Allah'ın ayetlerinin konumunu değiştirme manası olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî de bu kelimeyi aynı şekilde tanımlamış ancak o buradaki zulmün onların mucizelere sihir demeleri olduğunu belirtmiştir. Diğer bir görüşe göre ise kendilerine verilen nimete nankörlük ederek onun şükrünü başkalarına yapmaları da zulümdür.

Her iki müfessirimiz de "إِيَّائِنَا" kelimesini delillerimiz olarak te'vîl etmiştir. Mâtürîdî ayrıca Hasan-ı Basrî'nin farklı olarak dinimiz manası verdiğini de zikretmiştir. Müfessirlerimizin bazı kelimelere aynı anlamı yükledikleri burada dikkati çeken bir husus olmakla birlikte Mâtürîdî'nin farklı bakış açılarıyla ayetleri yorumlamaya çalıştığı da görülmektedir.

Taberî "Yardım isteyin ve sabredin." ifadesini, Hz. Musa'nın İsrâiloğulların'dan erkek evlatlarının öldürülmesine karşı sabretmelerini istemesi olarak yorumlamıştır. Ayrıca burada Taberî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği, isrâîliyattan olması muhtemel bir rivayette, sihirbazların imanından sonra iman eden İsrâiloğulları'nın sayısının verilmesi dikkati çekmektedir. Mâtürîdî, "Yardım isteyin ve sabredin." ifadesini "Allah'ın emrettiklerinde başarı, yasakladıklarından korunma talebi." olarak te'vîl etmiştir. Ayrıca Mâtürîdî burada Mu'tezile'nin görüşlerinin yanlışlığını izah eden açıklamalarına da yer vermiştir. Taberî

⁶⁴⁰ el-A'râf 7/129.

daha çok ayetin zahirine uygun yorumlarda bulunup bunu naklettiği rivayetlerle desteklerken Mâtürîdî'nin ayeti farklı açıdan yorumladığı ve buradan kelâmî konulara değindiği görülmektedir.

Taberî Hz. Musa'dan sonraki eziyeti, sihirbazların imanından sonra İsrâiloğulları'nın evlatlarının tekrar öldürölmek istenmesi olarak açıklamıştır. Diğer bir görüş ise deniz kıyısına ulaştıklarında Firavun'un onlara yetişeceği korkusuyla İsrâiloğulları'nın "Önceden oğullarımız öldürölüyordu şimdi de biz öldüröleceğiz." manasında bu sözü söylemiş olmalarıdır. Mâtürîdî buradaki "Senden önce de sonra da bize eziyet edildi." ifadesine birkaç yorum getirmiştir. İsrâiloğulları'nın yardım ve zaferin geciktiğini düşünmeleri, bu ifadenin Hz. Musa'dan özür manası içermesi ya da Hz. Musa'yı azarlama manasında olmasını muhtemel manalar olarak izah etmiştir. Burada da müfessirlerimizin ayet hakkında farklı yorumlar geliştirdikleri görölmektedir.

3.3.8.2. Firavun'un Kavminin Cezalandırılması

Hz. Musa peygamber olarak gönderilmesinin ardından İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarmak için Firavun'a giderek kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu açıklamış, İsrâiloğulları'nın kendisiyle birlikte Mısır'dan çıkmasına izin vermesini istemiştir. Firavun bunu kabul etmediği gibi İsrâiloğulları üzerindeki zulmünü artırmıştır. Bunun üzerine, küfürde ısrar eden Firavun ve kavmini Allah, Hz. Musa'nın bir mucizesi olarak pek çok musibetlere maruz bırakmıştır. Kur'an'ın birçok ayetinde bu hadiselerle yer verilmiştir.

Taberî "*Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık.*"⁶⁴¹ ayetinde, Firavun'un kavminin ve ona sapkınlıkta tabi olanların cezalandırıldığını, Allah'ın onları yıllarca kıtlık ve kuraklıkla imtihan ettiğini belirtmiştir. Bu imtihan onlara öğüt olarak verilmiştir. Zira bununla sapkınlıktan uzaklaşıp Allah'a sığınarak tövbe etmeleri murad edilmiştir. Taberî bununla ilgili naklettiği rivayetlerde; onlara çeşitli felaketler ve kıtlık verildiğinden, hurma ağaçlarında bir hurma dahi olmayacak şekilde kıtlığa maruz kaldıklarından, bu kıtlık ve kuraklığın onların meralarında, köylerinde, şehirlerinde her yerde göröldüğünden bahsetmiştir.⁶⁴² "*Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır.' derler, eğer başlarına*

⁶⁴¹ el-A'râf 7/130.

⁶⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/374-375.

*bir felâket gelirse bunu Musa ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.”*⁶⁴³

Taberî bu ayeti “Firavun’un taraftarlarına iyilik, afiyet ve bolluk geldiğinde onlar buna kendilerinin layık olduğunu söylerlerdi; belâ, sıkıntı ve kıtlık geldiğinde ise Musa ve yanındakilerin uğursuzluğu sayar, Musa geldiğinden beri uğurumuz, rahatımız gitti derlerdi.” ifadeleriyle açıklamıştır. Onların başlarına gelen hayrın da şerrin de Allah’tan olduğunu ancak Firavun ve taraftarlarının bunu bilmediğini, onların bu cahilliğinin nedeninin ise başlarına gelenleri Musa ve yanındakilerin uğursuzluğundan zannetmeleri olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁴ “Dediler ki: ‘Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.’”⁶⁴⁵ Bu ayette Taberî, Firavun’un taraftarlarının Hz. Musa’ya; “Ey Musa bizi Firavun’un dininden döndürmek için ne getirirsen getir biz senin davet ettiğin şeyi tasdik edecek değiliz.” dediklerini söylemiştir.⁶⁴⁶

“Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler.”⁶⁴⁷ ayetinde Taberî “الطُّوفَانُ” kelimesinin ne olduğu ile ilgili ihtilaf olduğunu söyler. Bazıları onu “su” olarak te’vîl etmiştir ki İbn Abbâs, Dahhâk ve Mücahit bunlardandır. Bazıları buna “ölüm” manası vermiştir. Bu görüşle ilgili Taberî Hz. Âişe’den (öl. 58/678) Resûlullah’ın “Tufan ölümdür.” dediğine dair bir hadis ve kelimeye yine bu manayı veren Mücahit’ten bir rivayet nakletmiştir. Bazılarının ise bu kelimeyi “Onların içinde dönüp dolaşan Allah’ın emridir.” şeklinde izah ettiklerini söyleyen Taberî İbn Abbâs’tan bu manada rivayetler nakletmiştir. Diğer bazılarının ise “Şiddetli yağmur ve rüzgâr.” olarak açıkladıklarını belirtir. Bütün bu görüşleri zikrettikten sonra Taberî, bize göre doğru olan görüş İbn Abbâs’ın görüşüdür der. İbn Abbâs’ın “Onların içinde dönüp dolaşan Allah’ın emridir.” şeklindeki izahını daha doğru ve diğer bütün görüşleri de içine alacak şekilde daha kapsamlı bulduğunu ifade eder. Ayette geçen diğer bir kelime olan “الْقُمَّلُ” kelimesine Taberî, “güve, küçük çekirge, pire ve küçük siyah haşere” gibi anlamlar verildiğini ifade ettikten sonra bu anlamları veren müfessirlerin rivayetlerini nakletmiştir. Taberî bu şekilde ayetin te’vîlini yaptıktan sonra ayette bahsi geçen hâdisenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili olayların anlatıldığı pek çok rivayete burada yer

⁶⁴³ el-A‘râf 7/131.

⁶⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/376-377.

⁶⁴⁵ el-A‘râf 7/132.

⁶⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/378.

⁶⁴⁷ el-A‘râf 7/133.

vermiştir. Bu rivayetlerin büyük bir çoğunluğu İbn Abbâs'a ait iken diğer rivayetler ise Said b. Cübeyr, Süddî, Katâde ve Mücahid'e aittir. Burada İbn Abbâs'tan nakledilen rivayetlerden birine özetleyerek yer vereceğiz. İbn Abbâs bu ayetle ilgili hadiseyi şu şekilde anlatmıştır: “Onlara helak olmaktan korkutacak kadar şiddetli bir yağmur geldiğinde onlar bu afetten kurtulmak için Hz. Musa'ya giderek ondan dua etmesini, kurtuldukları takdirde ona iman edeceklerini ve İsrâiloğulları'nı onunla birlikte göndereceklerini söylediler. O da dua etti ve tufan sona erdi. Allah bu yağmurdan sonra onların ekinlerini yeşertti. Bunun üzerine onlar iman etmekten vazgeçtiler. Allah da onlara çekirge gönderdi, onlar hızla yeşeren bitkileri ve meyveleri tüketmeye başladılar. Bunun üzerine tekrar Hz. Musa'ya gelip aynı tekliflerde bulundular. Hz. Musa dua edip çekirgeler ortadan kalkınca, geriye onlara yetecek kadar yiyecek kaldığını gördüler ve yine iman etmeyeceklerini söylediler. Allah daha sonra onlara küçük haşereler gönderdi ki onlar da çekirgelerden kalan yiyecekleri tüketmeye başladılar. Yine Hz. Musa'ya gelerek dua etmesini istediler. Ancak haşereler yok olduğu halde yine iman etmediler. Ardından Allah onlara kurbağaları musallat etti ki o kurbağalar onların evlerini doldurmuştu, kaplarından ve yemeklerinden çıkıyorlardı. Bununla da ıslah olmayınca Allah onları kan ile sınadı. Ne yiyip içmek isteseler kana dönüşüyordu. Her defasında Hz. Musa'ya dua etmesini, musibet üzerlerinden kalkınca ona iman edeceklerini söyleseler de bunu yapmadılar. Böylece Allah onların aleyhine itiraz edemeyecekleri şekilde ayrıntılı deliller oluşturdu ve sonra da onları denizde boğdu.”⁶⁴⁸

Mâtürîdî “*Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık.*”⁶⁴⁹ ayetindeki “بِالسِّنِينَ” kelimesini İbn Mesûd'un “açlık” olarak te'vîl ettiğini, Mücahid'in bu kelimeye “felaketler” manası verdiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise “kıtlık” manası vererek, “‘İnsanlara sene isabet etti.’ denilir ki burada kastedilen kıtlık isabet etmesidir.” demiştir. Mâtürîdî burada soru cevap yöntemiyle bazı açıklamalarda bulunur: Ayette Firavun'un yakınlarının cezalandırılacağı söyleniyor ancak onların içinde İsrâiloğulları da var, bu tahsisin manası nedir? şeklinde sorulabilecek bir soruya verdiği cevapta Mâtürîdî bu cezanın İsrâiloğulları'nın dışındakilere mahsus olmasını muhtemel görmektedir. Bunu; suyun Kıptiler içtiğinde kan, İsrâiloğulları içtiğinde su olması durumuna benzetir ya da kıtlığın İsrâiloğulları'na zarar vermediğini,

⁶⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/378-398.

⁶⁴⁹ el-A'râf 7/130.

çünkü onların ihtiyaçları kadar yediğini söyler. Mâtürîdî burada “Mü’min tek bağırsağını, kâfir yedi bağırsağını doldurarak yer.” hadisine vurgu yapmıştır. Bu tahsisin diğer bir sebebi de “İsrâiloğulları’nda Allah’ın kulunu çeşitli imtihanlarla sınavabileceği inancı varken Kıptiler’de böyle bir inancın olmaması olabilir.” demiştir.⁶⁵⁰ Mâtürîdî “*Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince “Bu bizim hakkımızdır” derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Musa ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.*”⁶⁵¹ ayetindeki “حَسَنَةً” kelimesine “bolluk ve bereket” manası vermiş, “سَيِّئَةً” kelimesine de “darlık ve kıtlık” manası vermiştir. Mâtürîdî “لَنَا هَذِهِ / Bu bizim hakkımızdır.” ifadesinin, “Bunu biz daha önceden bilmiyorduk.” ya da “Bu bizim Firavun’a olan ibadetimiz sayesinde.” manalarına gelebileceğini söylemiştir. Ayetin devamında geçen “Başlarına gelenler Allah katındandır.” ifadesinde Mâtürîdî, onların başlarına gelenlerin Hz. Musa’yı yalanlamalarından dolayı olduğunu belirtmiştir. Bu durumu Arapların Peygamberimize ayette buyurulduğu şekliyle şöyle demelerine benzetmiştir: “Kendilerine bir iyilik dokunsa ‘Bu Allah’tan.’ derler, başlarına bir kötülük gelince de ‘Bu senden.’ derler. ‘Hepsi Allah’tandır.’ de.”⁶⁵² Mâtürîdî “Bu ayette görüldüğü üzere Araplar Allah’a inandıklarından kendilerine gelen iyiliği Allah’a nispet ediyorlardı, ancak Kıptiler Allah’a inanmadıklarından Firavun’a nispet ettiler.” demiştir. Mâtürîdî ayetteki Allah katındandır ifadesinin farklı olarak “Onların Allah katındaki karşılığı âhirettedir.” şeklinde de yorumlanabileceğini belirtmiştir.⁶⁵³ Mâtürîdî “*Dediler ki: “Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.*”⁶⁵⁴ ayetini Ebû Bekir el-Keysânî’nin “Bize mucize zannettiğin ne getirirsen getir sana inanmayacağız.” şeklinde açıkladığını söylemiştir. Mâtürîdî’nin naklettiğine göre İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî “مَهْمَا” ifadesine “مَا تَأْتِنَا” şeklinde anlam vermişlerdir. Onlar buradaki “مَهْمَا” zaidir demişlerdir ki İbn Kuteybe de bu görüştedir. Halil b. Ahmed ise “Bunun aslı “مَا تَأْتِنَا” dır ve “ma”lardan biri zaidir, elifi atılıp tahfif için önüne “he” getirilmiştir.” ifadeleriyle açıklamıştır. Nahiv âlimi Sibeveyh “sanki ona “مَهْمَا” yani “sus” demişlerdir” der. Mâtürîdî dil âlimleri arasındaki bu görüşleri detaylıca zikrettikten sonra ayetle ilgili açıklamalarına devam etmiştir. Buradaki sihire “şaşırtmak ve göz almak” manaları veren Mâtürîdî ayrıca

⁶⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/32-33.

⁶⁵¹ el-A’râf 7/131.

⁶⁵² en-Nisâ 4/78.

⁶⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/33-34.

⁶⁵⁴ el-A’râf 7/132.

“Bu ayet, onların “Sen sihirbazsın, yaptığın sihirdir.” gibi ifadeleri, mucizenin ne olduğunu bilerek kullandıklarına delildir.” demiştir.⁶⁵⁵ Mâtürîdî “*Biz de açık seçik mucizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler.*”⁶⁵⁶ ayeti ile ilgili te’vîl ehlinin kuraklık ve kıtlıktan sonra onlara bu mucizeler gönderildi dediğini belirtmiştir. Ancak Mâtürîdî her ne kadar ifadede sonra gelse de bu mucizelerin önce gönderilmiş olma ihtimali de vardır demiştir. Mâtürîdî “الطُّوفَانُ” kelimesinde te’vîl ehlinin ihtilaf ettiğini söylemiştir: Bazıları; “Helâk edecek kadar korkutan yağmur.” manası vermiştir ki İbn Abbâs bu görüştedir. Hz. Âişe “Resûlullah’a bu sorulduğunda O “ölümdür” diye cevap verdi.” demiştir. Mâtürîdî burada, “Eğer Hz. Âişe’nin söylediği sabitse tufan budur.” açıklamasını yapar. Daha sonra bazılarının da buna “Azap çeşitleri” anlamı verdiğini belirtmiştir. Mâtürîdî buradaki “مُفْصَلَاتٍ” ifadesi ile kastedilenin “Her bir mucizenin ayrı ayrı geldiği, birbirine karışmadan açık seçik anlaşılacak şekilde gönderilmiş olmalarıdır.” demiştir.⁶⁵⁷

Müfessirlerimizin bu konudaki ayetlere yaptıkları açıklamaları mukayese ettiğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî, “Onları kuraklık ve kıtlıkla cezalandırdık.” ifadesinde Firavun ve kavminin öğüt almaları için kıtlık ve kuraklık türü felaketlerle sınındıklarını belirtmiş, ardından onların sınındıkları bu felaketler hakkında açıklamaların bulunduğu bazı rivayetleri nakletmiştir. Mâtürîdî de burada genellikle Taberî’de gördüğümüz yöntemi kullanarak “بِالسِّنِينَ” kelimesine verilen açlık, felaket, kıtlık gibi manaları ve bu manaları zikreden görüş sahiplerinin rivayetlerini isimleriyle birlikte nakletmiştir. Taberî diğer bir ayeti, ayetin zahirine göre yorumlamış ve Firavun’un taraftarlarına iyilik geldiğinde bunu kendilerinin ona layık olmalarına bağladıklarını, kötülük geldiğinde ise bunu Musa ve yanındakilerin uğursuzluğuna bağladıklarını söylemiştir. Mâtürîdî, iyilikten kastın bolluk, bereket; kötülükten kastın ise darlık, kıtlık olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî’nin “Bize ne işaret getirirsen getir.” ifadesinde geçen “مَهْمَا” ile ilgili müfessirlerin ve meşhur dil âlimlerinin açıklamalarına detaylı olarak yer verdiği görülmektedir. Taberî’nin burada bununla ilgili bir açıklaması bulunmamaktadır. Taberî “الطُّوفَانُ” kelimesine “su, ölüm, Allah’ın azabı, şiddetli yağmur ve rüzgâr” manası verildiğine dair pek çok rivayet naklettikten sonra bu görüşler arasında İbn Abbâs’ın

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/35.

⁶⁵⁶ el-A’râf 7/133.

⁶⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/36-37.

rivayet ettiği “Allah’ın azabı” görüşünü, diğer görüşleri de kapsayacak şekilde genel bir anlam içerdđi için daha doğru bulunduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî ise “الطُّوفَانُ” kelimesine te’vîl ehlinin “çok şiddetli yağmur, ölüm ve azap çeşitleri” anlamları verdiğini söylemiştir. Mâtürîdî burada Taberî’nin de tefsirine aldığı, Hz. Âişe’den nakledilen “Resûlullah’a bu sorulduğunda O “ölümdür” diye cevap verdi.” rivayetini nakletmiş ve eğer bu rivayet doğruysa tufan budur diyerek sahih hadis bulunduğunda bu görüşü tercih ettiğini göstermiştir.

3.3.8.3. İsrâiloğulları’nın Maymuna Çevrilmesi

İsrâiloğulları’na Allah tarafından pek çok nimet verildiği halde bunlara karşı gösterdikleri nankörlükler ve buna mukabil kendilerine verilen cezalar Kur’an’ın pek çok ayetinde zikredilmiştir. Kur’an’da bahsi geçen bu cezalardan biri de İsrâiloğulları’nın maymuna çevrilmesi hadisesidir. İslâmî literatürde “mesh” konusu içerisinde ele alınan bu olayın nasıl gerçekleştiği ile ilgili ihtilaflı görüşler bulunmaktadır. Biz burada A’râf suresinde yer alan bu konuya müfessirlerimizin yaklaşımını inceleyeceğiz.

*“İçlerinden bir topluluk, ‘Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!’ deyince onlar, ‘Rabbimiz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle’ şeklinde cevap verdiler.”*⁶⁵⁸ ayetinde Taberî bazılarının, cumartesi günü yasağını ihlal eden kimselere nasihat eden gruba “Ne diye onlara öğüt veriyorsunuz?” diye eleştiri yönelttiğini ifade etmiştir. Buna karşılık nasihat edenler eleştiri yöneltenlere şu şekilde cevap vermişlerdir: “Biz Allah’ın bize farz kıldığı iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme görevimizi yerine getiriyoruz. Bununla birlikte, nasihat ettiğimiz kimselerin tövbe etmelerini umuyoruz.”

Taberî ayette bahsi geçen, nasihat eden kimselere “Ne diye öğüt veriyorsunuz?” diyerek tenkit eden grubun durumunun ne olduğu, kurtulanlardan mı yoksa helak olanlardan mı oldukları konusunda müfessirlerin ihtilafı olduğunu belirtmiştir. Bazıları, onların haddi aşanlara nasihat edenlerden oldukları için kurtulduklarını söylemişlerdir. Bunların kimler olduğu ile ilgili Taberî İbn Abbâs’tan gelen bir haberi nakletmiştir. Buna göre “Ayette bahsi geçen kimseler Mekke ve Medine arasındaki denizin kıyısında yaşayan Eyle halkıdır. Allah onların cumartesi günlerinde balık avlamalarını yasaklamıştır. Ancak balıklar bu günde sürüler halinde sahile gelmekte, diğer günlerde ise azalmaktaydı. Bir

⁶⁵⁸ el-A’râf 7/164.

süre sonra içlerinden bir grup yasağı ihlal ederek cumartesi de balık tutmaya başladılar. Bunun üzerine diğer gruptan bazıları onlara “Siz Allah’ın yasakladığı bir işi mi yapıyorsunuz?” dediler. Fakat bu uyarı onların sadece azgınlıklarını artırdı. Bunun üzerine başka bir grup onlara nasihatte bulundu. Bu durumun uzaması üzerine haddi aşanları uyaranlardan bir grup “Onların artık azabı hak ettiğini bildiğiniz halde neden uyarıyorsunuz?” dediler. Öğüt vermeye devam edenler ise “Allah’a bir mazeretimiz olsun diye. Ayrıca onların bu yanlışlarından da dönmelerini umuyoruz.” diyerek onlara cevap verdiler. Azap geldiğinde haddi aşan kavme önceden ve sonradan nasihat eden her iki grup da kurtulurken Allah haddi aşanları maymuna ve domuza çevirerek helak etti.” Taberî buna benzer pek çok rivayet nakletmiştir.

Nasihat verenleri eleştiren bu fırka bazı müfessirlere göre helak olanlardandır. Taberî bu görüşü içeren rivayetler nakletmiştir. Bu konudaki rivayetlerin çoğunluğu ise İbn Abbâs’tan gelmektedir. İbn Abbâs bir rivayetinde “Bunlar üç gruptur. İçlerinden haddi aşanları uyaranlar kurtuldu diğer iki grup helak oldu.” demiştir. Diğer bir rivayetinde ise “Nehyedenler kurtuldu, yapanlar helak oldu, susanlar ne oldu bilmiyorum.” demiş, başka bir rivayetinde de “Onlar üç gruptur. Nasihat edenler, nasihat edilenler, üçüncü grubun ne yaptığını Allah daha iyi bilir. Onlar ‘Niçin nasihat ediyorsunuz?’ diyenlerdir.” ifadeleriyle açıklamıştır.⁶⁵⁹

Mâtürîdî bu ayette üç gruptan bahsedildiğini söylemiştir. Bunlardan ilki Allah’ın emirlerini terk edenler, ikincisi haddi aşanları uyaranlar, üçüncü grup ise kendileri haddi aşmayan ancak haddi aşanları da uymayan, uyaranlara da “Niçin uyarıyorsunuz?” diyenlerdir. Mâtürîdî, İbn Abbâs’tan bu konuda “Onlar üç gruptur: ilki nasihat edenler, ikincisi nasihat edilenler ve üçüncü grup ‘Ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!’ diyenlerdir.” rivayetini nakletmiştir. Mâtürîdî ayette bahsedilen üçüncü grubun kimler olduğu konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Bazılarına göre onlar iki nedenle helak olmuşlardır. Birinci neden onlar haddi aşanları nehyetmedi ve bu sebeple onlara azapta ortak oldular. Diğer neden onlar nehyedenlere engel oldukları için helak oldular. Hasan-ı Basrî’ye göre üçüncü grup kurtulanlar arasındadır. Çünkü onlar haddi aşanları uyardıktan sonra diğer uyaranlara “Öğüt almayan bir topluluğa neden nasihat ediyorsunuz ki?” demişlerdir. Bu açıklamalardan sonra Mâtürîdî “Onlar kurtulanlardan mı yoksa helak

⁶⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/511-521.

olanlardan mı bilmemiz gerekmez. Bunun bilgisi bize verilmemiştir.” diyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.⁶⁶⁰

“*Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça directince onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dedik.*”⁶⁶¹ ayetinde Taberî bu konuda görüş beyan eden birkaç rivayet nakletmekle yetinmiştir. Kendi görüşüne yer vermemiştir. Bunlar arasında İbn Abbâs’tan gelen rivayet şu şekildedir: “Allah onları maymuna ve domuza çevirdi. Gençleri maymuna, yaşlıları domuza dönüştü.”⁶⁶²

Buradaki açıklamalarında yeterli bilgiye ulaşamadığımızdan Taberî’nin tercih ettiği görüşü bu konunun zikredildiği diğer ayetlerdeki açıklamalarına bakarak elde etmeye çalışacağız. Bu konunun ilk geçtiği yer olan “*İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ demiştik.*”⁶⁶³ ayetinde Taberî cumartesi yasağının nasıl gerçekleştiğine dair ve haddi aşanların maymuna çevrildiği ile ilgili çeşitli rivayetler nakletmiştir. Bunlardan farklı olarak burada Mücahid’den nakledilen bir rivayet dikkat çekicidir. Ona göre cumartesi yasağını çiğneyenlerin vücutları maymuna çevrilmemiş kalpleri çevrilmiştir. Bu Tevrat’ın yükümlülüğünü yerine getirmeyenlerin kitap yüklenen merkeplere benzetilmesi⁶⁶⁴ gibi temsili bir anlatımdır. Mücahid’in bu görüşünü Taberî Kur’an’ın zahirine aykırı bir açıklama olarak görmektedir. Çünkü Allah kitabında İsrâiloğulları hakkında buzağıya tapmaları, tövbe için kendilerini öldürmeleri, kutsal topraklara girmeleri emredildiğinde “Sen ve Rabbin gidin savaşın.” demeleri, çölde dolaşmaları gibi pek çok haber vermiştir. Taberî’ye göre maymuna çevrilme olayının bu bahsedilen olaylardan bir farkı yoktur. Diğerlerini kabul edip bu olayı kabul etmemek doğru değildir. Bu olaylardan birini kabul edip diğerini etmeyen kimsenin bu konuda delil ortaya koyması gerekir.⁶⁶⁵

Mâtürîdî ayette geçen “Aşağılık maymunlar olun dedik.” ifadesi hakkında bazı görüşler olduğunu belirtmiştir. Bazılarına göre bu kimselerin suretleri ve bedenleri maymuna çevrilmiş, akılları insan aklı olarak kalmıştır. Bazılarına göre ise onların tabiatları maymuna çevrilmiş, suretleri ve bedenleri kalmıştır. Mâtürîdî’nin kendi görüşü bunun ne

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, *Te`vîlâtü l-Kur`ân*, 6/90-91.

⁶⁶¹ el-A`râf 7/166.

⁶⁶² Taberî, *Câmiu l-beyân*, 10/529.

⁶⁶³ el-Bakara 2/65.

⁶⁶⁴ Bk. el-Cuma 62/5.

⁶⁶⁵ Taberî, *Câmiu l-beyân*, 2/65-66.

olduğunu bilmeye ihtiyacımızın olmadığı yönündedir. Ayrıca Mâtürîdî bu konu ile ilgili ayetlerin Resûlullah'ın nübüvvetinin ispat delilleri olduğunu söylemiştir. Çünkü bu tür ayetler Allah bildirmeden veya birine sormadan bilinemeyecek ayetlerdir.⁶⁶⁶

Müfessirlerimizin açıklamalarını mukayeseli olarak inceleyip değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî nasihat edenleri eleştiren grubun akıbeti hakkında iki görüş bulunduğunu belirtmiştir. Görüşlerden biri bu grubun kurtulandan olduğu yönünde iken diğer görüş onlarında haddi aşanlarla birlikte helak olduğu şeklindedir. Mâtürîdî de aynı şekilde bu grubun durumu hakkında ihtilaf olduğunu, bazılarına göre helak olanlar arasında olduklarını söylemiş, kurtulanlar arasında olduklarına dair ise Hasan-ı Basrî'nin görüşünü nakletmiştir. Taberî görüşler arasından bir tercihte bulunmazken Mâtürîdî de tercihte bulunmamakla birlikte “Onların durumunu bilmeye ihtiyacımız yoktur.” diyerek görüşünü beyan etmiştir. Taberî bu ayetin izahında çokça rivayete müracaat etmiş, ayette bahsi geçen olayla ilgili anlatılara bu rivayetlerde yer vermiştir. Her iki müfessirimizin de ayette bahsi geçenlerin üç grup olduğuna ve bunların kimler olduğuna dair İbn Abbâs'tan aynı rivayeti naklettikleri görülmektedir.

Ayette zikredilen haddi aşanların maymuna çevrilmesi olayı ile ilgili Taberî A'râf suresinde detaya girmemiştir. Bu konuyu Bakara suresinde daha ayrıntılı ele alan, olayla ilgili rivayetler nakleden Taberî kendi görüşüne de burada yer vermiştir. Burada Mücahid'in görüşüne yaptığı itirazdan onun cumartesi yasağını çiğneyenlerin suretlerinin maymuna çevrildiği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî'nin bu ayette olayla ilgili açıklama içeren bir rivayet naklinde bulunmadan sadece maymuna çevrilme olayının niteliği hakkındaki görüşlere değindiği görülmektedir. Bu kimseler hakkında bazıları suretleri, bazıları da tabiatları maymuna çevrilmiştir dese de Mâtürîdî bu görüşleri tercih etmeyip “Bunun ne olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur.” ifadeleriyle bilgisi gelmeyen şeye ihtiyacın da olmadığını vurgulamıştır.

3.3.8.4. İsrâiloğulları'nın Kurtuluşu ve Nankörlüğü

Hiz. Musa İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtararak onları Mısır'dan çıkartır. Hiz. Musa'nın İsrâiloğulları ile mücadelesi bundan sonra başlar. Allah'ın onlara gönderdiği pek çok nimete karşın onlar her defasında nankörlük ederek Hiz. Musa'yı zor durumda bırakmışlardır. Kur'an'da bu hadiselerle detaylı olarak yer verilmiştir.

⁶⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/93.

*“Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrâiloğulları’na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapıp yükselttikleri binaları yerle bir ettik.”*⁶⁶⁷ ayetinde Taberî’ye göre Firavun ve kavminin hor görerek hizmetlerinde kullandıkları, oğullarını öldürdükleri İsrâiloğulları’nı Allah Şam’ın doğusuna ve batısına mirasçı kılmıştır. Taberî İsrâiloğulları’nın helak olan Amalikalıların yerine varis olduklarını belirtir. Ayette geçen vaad edilen yer ile ilgili Taberî, oranın Şam olduğunu söyleyerek bu görüşteki Hasan-ı Basrî ve Katâde’nin rivayetlerini nakletmiştir. Taberî bazılarının bu ayeti, “Onları doğuda ve batıda hor görüldükleri yerlere varis kıldık.” diyerek açıkladıklarını, ancak bunun anlamsız bir söz olduğunu söylemiştir. Çünkü o dönemde İsrâiloğulları sadece Firavun ve kavmi tarafından ezilmektedir, Mısır’ın dışında böyle bir durum söz konusu değildir. Taberî, bu nedenle ayeti bu şekilde yorumlamanın caiz olmadığını ifade etmiştir. Taberî burasının Mısır olduğunu söyleyenler için de ayetten bu anlamın çıkarılmasının çok uzak bir yorum olduğu açıklamasını yapmıştır. Taberî Allah’ın onlara vaadinin, onları Firavun’un elinden kurtarıp bir yere yerleştirmek olduğunu; yerine getirilen güzel sözün ise *“Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk).”*⁶⁶⁸ ayetleri olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁹ *“İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, “Ey Musa! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap” dediler. Musa dedi ki: “Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!”*⁶⁷⁰ Taberî, bu ayette Allah’ın “Biz İsrâiloğulları’na peygamberleri Musa vasıtasıyla gösterdiğimiz mucizelerden sonra yine bir mucize olarak onlara denizi böldük. Ancak gördükleri bu mucizeler ve deliller onları engellemedi, onlar bunlardan öğüt almadılar.” buyurduğunu açıklamıştır. Taberî’nin naklettiğine göre İbn Cüreyc burada bahsedilen putların buzağı heykeli olduğunu, daha sonra Samiri’nin de yaptığı buzağıyı buna benzettiğini söylemiştir. Ayrıca Taberî burada Ebû Vâkıd el-Leysî’den (öl. 68/687-88) şu hadisi nakletmiştir: “Biz Resûlullah ile

⁶⁶⁷ el-A‘râf 7/137.

⁶⁶⁸ el-Kasas 28/5-6

⁶⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/404-408.

⁶⁷⁰ el-A‘râf 7/138.

Huneyn'e doğru giderken bir sedir ağacı gördük. Dedim ki; 'Yâ Resûlallah kâfirlerin askılık ağacı gibi bunu da bize askılık yapsan.' Kâfirler silahlarını bu ağaca asar ve o ağaca tazimde bulunurlardı. Peygamberimiz dedi ki: Allahuekber! Bu senin söylediğin İsrâiloğulları'nın Musa'ya 'Bize onların ilâhı gibi bir ilâh yap.' demesi gibi bir şey. Siz, sizden öncekilerin yolunu tâkip ediyorsunuz."⁶⁷¹ "Musa, 'Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi diğer toplumlara üstün kılmıştı.' dedi."⁶⁷² Taberî'ye göre bu ayette Hz. Musa İsrâiloğulları'na "Allah sizi bulunduğunuz zamandakilerden üstün tutmuş, kıymet vermişken, sizi değerli kılanın yerine size ne faydası ne de zararı dokunmayacak ilahlar mı arayayım sizin için? Siz çok cahilsiniz." diyerek seslenmiştir.⁶⁷³ Taberî "*Hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabbinizden büyük bir imtihan vardır.*"⁶⁷⁴ ayetinde "Allah Peygamberimizden içlerinde bulunan Yahudilere kendilerinden önce geçenlerin durumunu hatırlatmasını istemiştir." açıklamasını yapmıştır.⁶⁷⁵

Mâtürîdî "*Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapıp yükselttikleri binaları yerle bir ettik.*"⁶⁷⁶ ayetindeki "Onları doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık." ifadesi hakkında onların yeryüzüne varis olmaları önceden geçen bir vaattir demiştir. Bununla ilgili olarak Mâtürîdî, "*Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar.*"⁶⁷⁷ ve "*Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk*"⁶⁷⁸ ayetlerini zikretmiştir. Mâtürîdî yeryüzünün doğusu ve batısı ifadeleri ile kastedilenin ne olduğu hakkında birkaç görüşe yer vermiştir: Bazıları buraların "Mısır ve çevresi" olduğunu söylemiştir. Başka bir görüşte ise bunun "İsrâiloğulları'nın içinde Zülkarneyn, Dâvûd ve Süleyman gibi mülkü doğuya ve batıya ulaşanlar vardır." manasında olduğu belirtilmiştir. Diğer bir

⁶⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/408-411.

⁶⁷² el-A'râf 7/140.

⁶⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/413.

⁶⁷⁴ el-A'râf 7/141.

⁶⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/413.

⁶⁷⁶ el-A'râf 7/137.

⁶⁷⁷ el-A'râf 7/129.

⁶⁷⁸ el-Kasas 28/5.

görüŖe göre bu ifade ile kastedilen “Onların ülkenin doğusunda ve batısında olanlardan faziletli kılınmalarıdır ki bu “*Kendilerini diğ̈er topluluklardan üstün kıldık.*”⁶⁷⁹ ayetinde ifade edildiğ̈i gibidir.”. Bazılarına göre ise “O sizi hükümdarlar yaptı ve âlemlerde hiç kimseye vermediğ̈ini size verdi.”⁶⁸⁰ ayetinde olduğ̈u gibi “Söz konusu zamanda yaşıyan bütün varlıklara üstün kılınmaları.” kastedilmiş olabilir. Mâtürîdî daha sonra ayette geöen bereketli yerlerin Şam ya da Mısır çevresi olabileceğ̈inin söylendiğ̈ini belirtmiştir. Buralara peygamberler diyarı olduğ̈undan veya bolluk ve bereketi çok olduğ̈u için “mübarek” denilmektedir. Mâtürîdî “Rabbinin İsrâiloğ̈ulları’na verdiğ̈i güzel söz.” ifadesi hakkında birkaç görüŖ zikretmiştir: Bu sözün “cennet” olabileceğ̈i söylenmiştir. Buna, “*Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk*”⁶⁸¹ ayetinde ifade edildiğ̈i üzere “Ötekilerin yerine yerleştirecekleri vaadidir.” de denilmiştir. Güzel sözün “Onlara verilen nimetler.” olabileceğ̈i söylenmiştir. Bu sözün daha önce bahsettiğ̈imiz Kasas suresi 5. ayetin olabileceğ̈ini söyleyenler de olmuştur. Mâtürîdî ayetteki “arş” kelimesinin “Krallarda bulunan taht.” manasından geldiğ̈ini, İbn Kuteybe’nin buna “ev, çatı” anlamı verdiğ̈ini, Ebû Avsece’nin ise “imar ettikleri evler, bağlar, ağaölar” manası verdiğ̈ini söylemiştir.⁶⁸² “*İsrâiloğ̈ulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, ‘Ey Musa! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap’ dediler. Musa dedi ki: ‘Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!’*”⁶⁸³ Mâtürîdî burada İsrâiloğ̈ulları’nın ilâh isteğ̈inde bulunma nedeninin küfür ve peygamberlerini inkâr için olmadığ̈ını, onların kendilerini ibadete lâıyk görmediklerinden olduğ̈unu belirtir. Çünkü onlar yaşamlarında, krala uzak olanın ancak onun özel kıldıklarına hizmet edebileceğ̈ini görmüşler ve bu nedenle putlara taparak Allah’a yaklaşmak istemişlerdir. Mâtürîdî Arapların durumunu da buna benzeterek “*Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.*” diyorlardı.”⁶⁸⁴ ayetiyle bunu delillendirmiştir. Mâtürîdî İsrâiloğ̈ulları’nın ilâh isteğ̈inde bulunmalarının diğ̈er bir nedeni olarak şunu söylemiştir: “Onlar, dünyada birine ihtiyacı olmadan hizmet edildiğ̈ini görmemişlerdi. Allah’ın bir ihtiyaç için ibadet edilmekten çok yüce olduğ̈unu gördüler ve çeşitli nimetler ve menfaatler elde etmek için ileri gelenlere hizmet ve ibadet

⁶⁷⁹ el-Câsiye 45/16.

⁶⁸⁰ el-Mâide 5/20.

⁶⁸¹ el-Kasas 28/5.

⁶⁸² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü l-Kur’ân*, 6/39-42.

⁶⁸³ el-A’râf 7/138.

⁶⁸⁴ ez-Zümer 39/3.

etmek istediler.” Mâtürîdî başka bir nedenin ise kâfirlerin onlara “Sizin puta tapmanızı peygamberler istiyor.” demeleri olduğunu söylemiştir. Ona göre bu “Allah bize bunu emretti.”⁶⁸⁵ demeleri gibidir.⁶⁸⁶ Mâtürîdî “Musa, ‘Size Allah’tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi diğer toplumlara üstün kılmıştı.’ dedi.”⁶⁸⁷ ayetinde “Sizi âlemlere faziletli kıldı.” ifadesini “Allah sizi bulunduğunuz zamanda kimseye nasip olmayan hidayete erdirdi, doğru yola ulaştırdı veya Allah sizi Firavun’a hizmet etmekten kurtardı ve sizi doğruya iletecek peygamberler göndererek üstün kıldı. Bütün bu nimetlerden sonra ondan başka tapacak ilâh istemeye utanmıyor musunuz?” cümleleriyle açıklamıştır.⁶⁸⁸ “Hani Firavun’un adamlarından sizi kurtarmıştı. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabbinizden büyük bir imtihan vardır.”⁶⁸⁹ Mâtürîdî burada Allah’ın, İsrâiloğulları’na bahsettiği nimetleri hatırlattığını söylemiştir. Ayette geçen “يَسْؤُمُونَكُمْ” ifadesinin “En kötü şekilde size eziyet ediyorlardı.” manasına geldiğini ve bunun da erkek evlatlarının öldürülmesi olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî “Size Rabbinizden büyük bir imtihan vardır.” ifadesinin, “Firavun ve adamlarından sizi kurtarmamızda büyük bir imtihan vardır yani büyük bir nimet vardır.” şeklinde izah edildiğini, yardımla imtihanın nimet olarak anlaşılabileceğini söylemiştir.⁶⁹⁰

Müfessirlerimizin tefsirlerinde yaptıkları bu açıklamalarını karşılaştırmalı olarak incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: Taberî ayette bahsi geçen miras kılınan yerleri Şam’ın doğusu ve batısı olarak te’vîl etmiştir. İsrâiloğulları’nın helak olan Amalikalıların yerine varis olduklarını belirtir. Doğu ve batıya mirasçı olmaktan kastın ne olduğu ile ilgili Mâtürîdî farklı görüşler ortaya koymuş ancak görüşler arasından bir tercihte bulunmamıştır. Ayrıca Mâtürîdî ayette geçen bereketli yerlerin Şam veya Mısır çevresi olabileceğini de belirtmiştir. Taberî “onlar hakkında yerine getirilen güzel söz”ün Kasas 5. ve 6. ayetler⁶⁹¹ olduğunu söylerken Mâtürîdî ise güzel sözün cennet olabileceğini, ötekilerin yerine yerleştirilecekleri vaadi veya onlara verilen nimetler ya da Kasas 5. ayet

⁶⁸⁵ el-A‘râf 7/28.

⁶⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/42-43.

⁶⁸⁷ el-A‘râf 7/140.

⁶⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/44.

⁶⁸⁹ el-A‘râf 7/141.

⁶⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/44-45.

⁶⁹¹ “Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk).”

olabileceğini söylemiştir. Mufessirlerimiz güzel sözden kastın Kasas 5. ayet olabileceği konusunda ortak görüşte birleşmekle birlikte Mâtürîdî'nin bunun dışında farklı görüşlere de yer verdiği görülmektedir. Taberî İsrâiloğulları'nın denizden geçtikten sonra karşılaştıkları kavimde gördükleri putların buzağı heykeli olduğuna dair rivayet nakletmiştir. Mâtürîdî ise bu konuda yaptığı açıklamada İsrâiloğulları'nın ilah isteğinde bulunmalarını küfür niyetiyle değil de kendilerini ibadete layık görmemelerinden olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Mâtürîdî'nin burada İsrâiloğulları'nın putlara tapma isteğinin nedenlerini psikolojik vb. açılardan ele aldığını görmekteyiz. Taberî “Allah diğer toplumlara sizi üstün kıldı.” ifadesini, “Allah sizi bulduğunuz zamandakilerden üstün tuttu.” şeklinde yorumlarken Mâtürîdî “Size hidayeti nasip etti.” ya da “Firavun’a hizmet etmekten sizi kurtardı.” şeklinde yorumlayarak daha çok onların ne şekilde diğerlerinden üstün tutulmuş olabileceğine dair açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca Mâtürîdî ayette geçen “Firavun ve adamlarından sizi kurtarmamızda büyük bir imtihan vardır.” ifadesindeki imtihanı “nimet” olarak te’vîl etmiştir. Taberî’de bu konuda bir açıklama bulunmamaktadır.

SONUÇ

Hicrî üçüncü asrın tefsir alanındaki en önemli temsilcilerinden olan Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin ortaya koydukları tefsir eserleri günümüzde pek çok alanda öncü kabul edilmiş ve kendilerinden sonraki müfessirlere ışık tutmuşlardır. Aynı yüzyıllar içerisinde ortaya koydukları eserleri tefsir alanındaki iki farklı türün temsilcisi sayılmıştır. Onların bu önemli konuları haklarında araştırma yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Ayrıca aynı dönemde yaşamış olmaları ve bununla birlikte aynı alanda farklı türden iki eser ortaya koymuş olmaları da araştırmanın önemini daha da artırmaktadır. Bu çalışmada tefsir alanında kıymetli iki eserin sahibi olan müfessirlerimizin tefsirleri A'râf suresi sınırlılığında incelenerek tefsirlerinde kullandıkları yöntemler, eserlerini ortaya koyarken sahip oldukları düşünce yapıları, tefsirlerinde yer verdikleri Kur'an ilimleri ve dînî ilimler karşılaştırılmıştır. Bu minvalde yapacağımız mukayeselerin müfessirlerimizin tefsirlerinin tamamını kapsamadığı, A'râf suresi özelinde olduğu dikkate alınmalıdır.

Müfessirlerimiz önceleri Hicaz ve Kûfe ekolü olarak bilinen, hicrî üçüncü asırdan sonra Hadis ve Rey ekolü olarak ismi değişen düşünce akımlarından etkilenmişlerdir. Taberî'nin yaşadığı mevki Ehl-i Hadis'in etkin olduğu bir bölge iken Mâtürîdî Ehl-i Rey'in etkisini artırdığı Mâverâünnehir'de yaşamıştır. Onların yaşadıkları bu bölgelerdeki bahsedilen ekollerin düşünce yapıları ve diğer fikrî akımlar müfessirlerimizin de fikrî yapılarının ve düşünce sistemlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Tefsirlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Taberî aklı bilgi kaynağı olarak kabul etmekle birlikte nakli önceleyen bir anlayışa sahiptir. Mâtürîdî'nin ise bilgi kaynaklarından biri nakil olsa da aklın da nakilden geri kalmadığı görülmektedir.

Taberî sadece Arap dilinden faydalanarak yapılan te'villeri doğru bulmaz çünkü ona göre bunlar, kişinin kendi reyî ile yaptığı te'villerdir. Buna mukabil Mâtürîdî, nakil ile gelen bilginin güvenilirliğini aklın sağladığını belirtmektedir. Ona göre naklî bilgi tefsir edilemiyorsa te'vîl edilir. Taberî tefsirinde te'vîl kavramını kullanmaktadır ancak o bu kelimeyi tefsirden farklı bir anlamda kullanmaz hatta te'vîli tefsirle açıkladığı ifadeleri de mevcuttur. Mâtürîdî ise tefsir ve te'vîli farklı yere koymaktadır. Taberî'nin tefsir anlayışına göre Kur'an'a dair söz söyleme hakkı ilk üç nesle ait olarak sınırlanmışken Mâtürîdî, sonraki nesillerden bir fâkih'in yaptığı te'vîli sahabe te'vîli ile eşdeğer görebilmektedir.

Tefsirde “zahir” kavramı Taberî’ye göre temel bir ilkedir. Bu nedenle delilsiz olarak zahirin dışında anlam vermeyi doğru görmez. Ayetlerin tefsirinde de bu anlayışa göre açıklamalarda bulunduğu sıklıkla görülmektedir. Mâtürîdî’ye göre Kur’an’ın bir bütün olarak anlaşılması önemlidir, zahire göre mana verildiğinde âyetlerin hikmetleri bağlamından koparılmış olacaktır.

Müfessirlerimizin A’raf suresindeki ayetleri izah ederken çeşitli ilim alanlarına temas ettiği görülmüştür. Bunlardan kıraat ilmi, Taberî’nin sıkça değindiği bir alandır. Genellikle de zikrettiği kıraatlerden birini tercih eder. Mâtürîdî’ye göre ise kıraatler tefsire yardımcı bir unsurdur. Müfessirlerimiz çok sık olmamakla birlikte ayetleri açıklamak amacıyla hadis rivayetlerine de yer vermişlerdir. Fıkıh alanında yaptıkları açıklamalara baktığımızda Mâtürîdî’nin bu alandaki bilgi birikimi ve açıklamaları onun önemli bir fâkih olduğunu göstermektedir. Taberî ise bu surede müstakil bir mezhep sahibi olmakla birlikte âyetlerden Mâtürîdî kadar fikhî çıkarımlar yapmamaktadır. Mâtürîdî’nin fikhî hükümleri izah ederken kıyas ve akla yer vermesi, onun Kur’an’da bu sahada geniş bir alanda gezinebilmesini sağlamıştır. Taberî’nin ise daha çok fikhî hükümler içeren ayetlerde açıklamaları bulunmaktadır. Mâtürîdî’nin kelâmî konularda yaptığı açıklamalar Taberî ile kıyaslanmayacak kadar çoktur. Tefsirinin büyük bir kısmını bu alana ayırdığını söylemek abartı olmayacaktır. Dil bilimleri alanında dil âlimlerinin görüşlerine her iki müfessirimiz de önem vermiştir. Taberî daha çok ‘Kûfeli nahivciler’ şeklinde genel bir ifade kullanırken Mâtürîdî “Ebû Avsece, Halil b. Ahmed” gibi dil âlimlerinin ismini zikretmeyi tercih etmiştir. Taberî sıklıkla kelimelere verdiği manayı şiirlerden beyitlerle örneklemiştir ancak Mâtürîdî’de bu tür açıklamalar fazla görülmemektedir.

Müfessirlerimizin tefsirlerinde ayetleri ele alış şekillerini, ayetler hakkında yaptıkları açıklamaları, A’raf suresi üzerinden incelediğimizde aralarındaki bazı farklılıkları ve benzerlikleri gözlemleyebilmekteyiz. Taberî’nin daha çok ayetlerin zahirine uygun izahlarda bulunduğu, daha sonra verdiği anlamları destekleyen rivayetler naklettiği görülmektedir. Mâtürîdî ise ayetleri açıklarken zahiri manadan çok ayetten çıkabilecek diğer manaları ortaya koymaya çalışmıştır. Bunu da aklî çıkarımlarda bulunarak ya da Kur’an’daki diğer ayetlerden faydalanarak veya konu ile ilgili görüş beyan eden müfessirlerin açıklamalarından istifade ederek yapmıştır. Mâtürîdî’nin ayetleri ayetlerle

te'vîl etme yöntemine çok defa başvurmasından onun Kur'an'ı bir bütün olarak gördüğü sonucuna varmak mümkündür.

Allah bildirmeden bilinmesi mümkün olmayan konularda Mâtürîdî “Bunu bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yok.” ifadesini sık sık kullanmıştır. Buna mukabil Taberî ise bu tür konularda isrâiliyattan olması muhtemel rivayetlere tefsirinde yer vermiştir. Bazen bu rivayetleri destekleyici ifadeler kullanmış bazen de yorumsuz bırakmıştır.

Mâtürîdî zikrettiği farklı görüşleri, Taberî’de olduğu gibi senedleriyle nakledilen rivayetler şeklinde değil de “Bazıları dedi ki..” tarzında ifadeler kullanarak ortaya koymuştur. Çok sık olmasa da bazı görüş sahiplerinin isimlerini zikrettiği de vakidir. Mâtürîdî’nin isim vererek naklettiği müfessirlerin görüşlerine, Taberî’de aynı müfessirin ismiyle ya da farklı bir müfessirden nakledildiğine rastlamak mümkündür.

Netice olarak müfessirlerimizin bilgi kaynaklarındaki ve benimsedikleri ekollerdeki farklılığın tefsirlerine yansıdığı görülmektedir. Yer yer ortak başvurdukları kaynaklar ve benzer açıklamaları bulunsa da genel olarak tefsir anlayışlarındaki farklılık açık şekilde kendini göstermektedir. Her iki müfessirimizin de aynı dönemler içerisinde yaşadığı düşünülürse aynı dönemin farklı bakış açılarını günümüze yansıtmada önemli rol üstlendiklerini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Altun, Neslihan. *İmam Maturidi'nin Tevilat'ul Kur'an Tefsirinde Fıkhi İctihad Ve Kelami Yorumlara Yaptığı Eleştiriler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ay, Mahmut – Erdem, Engin. *İlahiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat*. Ankara: Beyan Yayınları, 2019.
- Aydın, Atik. *Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Aydın, Halil İbrahim. “İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Kullandığı Kıraat Terimlerinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*, ed. Ali Karataş vd. 332. İstanbul: Kitabî Beka Yayıncılık, 2022.
- Aydınlı, Osman. “Ebû Mansur el- Mâtürîdî Dönemi Semerkant'ta İlmî Ortam ve İlim Merkezleri”. *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Hatice K. Arpağuş vd. 109. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Bayram, Abdullah. “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Lafzî ve Gâî Yorum Metodları Perspektifinden Analizi”. *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Hatice K. Arpağuş vd. 277. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Bilgin, Ömer Faruk. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirayet Tefsiri Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi – Tabakatü'l-Müfessirîn*. sad. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri - Muvazzah İlm-i Kelâm*. sad. Salih Sabri Yavuz – Faruk Sancar. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/430. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/ (1968), 97.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2.cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l- kütübi'l- 'ilmiyye, 1971.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l- Kur'ân'ın Tefsir ilmindeki Yeri". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 73-74.
- Çetiner, Bedreddin. "Mesel". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/299. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demirtaş, Fatma. *Mâtürîdî'nin Tefsir-Tevîl Ayrımı ve Öncesinde Pratik Boyut ile Dilsel Kullanımın İzleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fayda, Mustafa. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/316. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 1.cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 2002.
- Gengil, Veysel. *Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Güvenç, Mustafa. *Taberî Tefsirinde Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Hasan, Hasan İbrahim. *İslâm Tarihi*. çev. İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş vd. 4.cilt. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1997.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/197. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l- 'Arab*. Beyrut: Dâru Sadr.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *Müfredât*. çev. Abdulbaki Güneş – Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Jusupov, Mairambek. *Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı - Nisâ Suresi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Kalaycı, Mehmet. "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı". *İmam Mâtürîdî'nin İzdiüşümü*. 298. ed. Sıddık Korkmaz. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Karakaya, Hasan. "Mukaddime", *Taberî Tefsiri*, mlf. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberî. 1/ 4-5. İstanbul: Hisar Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-7. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Karataş, Ali. *İmâm Mâtürîdî Kur'an'ı Kur'an'la Te'vil*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014.
- Karataş, Ali vd. (ed.). *Bir Müfessir Olarak İmam Mâtürîdî*. İstanbul: Kitabî Beka Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Kattân, Mennâ Halil. *Ulûmu'l Kur'an*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.
- Kaya, Mehmet. "Kur'an'ın Eleştirilen Yorum Biçimlerinin Ortak İfadesi: Tevil ve Çeşitleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 126.
- Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. 1. Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu vd. İstanbul: Mizan Yayınları.
- Önal, Recep. "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmi'ndeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013), 331-344.
- Önen, Hacı. *Taberî Tefsirinde Dirâyet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Özcan, Hanifi. *Türk Düşünce Hayatında Maturidilik*. Ankara: Cedit Yayıncılık, 2012.
- Özdeş, Talip. *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Özdoğan, Akif. *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/147. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî. *Tertîbü'l-Ulûm*. çev. Zekeriye Pak – M. Akif Özdoğan. Kahramanmaraş: Ukde, 2009.
- Sezen, Melikşah. *İmam Mâtürîdî'nin Tefsir Literatürüne Tesiri*. İstanbul: Kökler yayınları, 2018.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâlüddîn. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe.
- Suyutî, İmam Celaleddin. *el-İtkan fî Ulûmi'l Kur'an*. çev. Sâkıp Yıldız – Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/499. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri*. çev. Hasan Karakaya – Kerim Aytekin. 1. cilt. İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi' u 'l-beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*. thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tancî, Muhammed b. Tavîr. "Kelâm İlmi". çev. Bekir Topaloğlu. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 4/1(Bahar 2011),248-253.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/157-159. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Türkel, Rifat. "Suûdi Arabistan Dışında Vehhabîlik Etkisi". *Selefilik*. ed. Doğan Kaplan. 116. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Usta, Aydın. "Sâmânîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaşar, Naif. *İlk Üç Asır Kelamî Tartışmalar Bağlamında Taberî'nin (224-310/839-923) Konumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebû'l-Mu'in Neseî". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/ (1985), 282-284.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Fatma DİNÇER	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Ankara Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Dinçer, Fatma. “Lokmân Suresi Bağlamında Hz. Lokmân’ın Nasihatlerinin Çocuk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”. Eren Dergisi 2/2 (Haziran 2023), 70-79.	